

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

SAKALARIN MENŞEİ MESELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Onur SAYIN

Tarih Anabilim Dalı

Genel Türk Tarihi Program

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Osman YORULMAZ

TEMMUZ 2022

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

SAKALARIN MENŞEİ MESELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Onur SAYIN

Tarih Anabilim Dalı

Genel Türk Tarihi Program

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Osman YORULMAZ

TEMMUZ 2022

Hayattaki En Büyük Őansım Annem iğdem Sayın'a

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım klavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

SAKALARIN MENŞEİ MESELESİ

ÖZET

Türkistan merkezli olmak üzere Doğu Avrupa'dan Mançurya'ya, Güney Rusya'dan Hindistan'a kadar yayılan Sakalar, bu denli geniş coğrafyada çeşitli devletler kurarak varlıklarını asırlarca sürdürmüşlerdir. Konar göçer yaşam tarzları, savaçlıkları gibi hususiyetleri üzerinden komşuları tarafından "Saka", "Shaka", "Sai", "İskit", "İşguzaı", "İşgulu" gibi birçok farklı isimle kaydedilmişlerdir. Sakaların tarihinin birçok evresi gibi menşeleri hakkında da yeterli bilgi mevcut değildir. Sakaların kökenleri hususunda araştırmacılar tarafından Hint-Avrupa, Slav ve Ural-Altay görüşleri çerçevesinde menşei fikirleri ileri sürülmüşse de yapılan onca çalışmaya rağmen henüz bunlardan herhangi biri üzerinde ittifak sağlanabilmiş değildir. Konunun bu kadar tartışmalı olmasında kaynaklarda yeterli bilginin bulunmaması en temel etkidir. Ayrıca yapılan çalışmalarda, antik kaynaklardaki Sakaların kültür tarihine dair verilen bilgilerin yeteri kadar değerlendirilmemesi, karşıt düşüncelerin pek dikkate alınmaması ve ön kabullü yaklaşımlar nedeniyle Sakaların menşeleri konusu üzerinde yeteri kadar durulmamıştır. Bu durum ise çoğu zaman birbirlerini tekrarlayan eserlerin yazılmasına neden olmuştur.

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada Grek, Asur, Urartu, Latin, Pers, Çin ve Hint antik kaynaklarındaki kayıtlardan hareketle ve XVII. Yüzyılda Güney Rusya'da Sakalara dair ilk kurganların gün yüzüne çıkartılmasıyla başlayan ve günümüze kadar devam eden çalışmalardaki menşei tartışmaları ayrı ayrı ele alınarak incelenmiş ve Sakaların Hint-Avrupa ve Slavlık'tan ziyade Türk-Moğol ya da bu kültür dairesi içerisinde değerlendirilebileceği sonucuna varılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Sakalar, İskitler, Köken, Türk-Moğol, Kültür

THE QUESTION OF ORIGIN OF THE

SAKAS

ABSTRACT

Based in Turkestan; the Sakas spread from Eastern Europe to Manchuria, from Southern Russia to India, maintained their existence for centuries by establishing various states in such a wide geographical areas. Because of their nomadic lifestyle and warrior characteristics, they were recorded by their neighbors with many different names such as "Saka", "Shaka", "Sai", "Scythian", "Işguzai", "Işgulu". As in many periods in the history of Sakas, there is not enough information about their origins. The origin ideas of the Sakas have been put forward by researchers within the framework of Indo-European, Slavic and Ural-Altaic views, however despite whole studies, no consensus has been reached on any of them yet. The lack of sufficient information in the sources is the most basic factor in the fact that the issue is so controversial. In addition, due to the fact that the information given about the cultural history of the Sakas in the ancient sources havenot been adequately evaluated, and the opposing views have not been taken into consideration, and the pre-accepted approaches in the studies, the origin of the Sakas has not been sufficiently emphasized. This situation has often led to the writing of repetitive works.

In this study, has been prepared as a master's thesis, the origin discussions in the studies, which are based on the records in Greek, Assyrian, Urartian, Latin, Persian, Chinese and Indian ancient sources, and which started with the unearthing of the first kurgans of the Sakas in Southern Russia in the 17'th century and continue until today, have been examined separately, and concluded that Sakas can be evaluated within the Turkic-Mongolian or this culture rather than Indo-European and Slavonic.

KEYWORDS: Sakas, Scythians, Origin, Turko-Mongol, Culture

ÖNSÖZ

Avrasya bozkırlarında çeşitli gruplar halinde egemenlik kuran Sakalar, M.Ö. VIII. Yüzyılda tarih sahnesine çıkmakla birlikte Karadeniz'in kuzeyine giden grubu, M.S. II. Yüzyıla; Hindistan'da egemenlik kuran grubu ise M.S. IV. Yüzyıla kadar ülkelerinde hakim statüde bulunmuşlardır. Çin'den Hindistan'a, Mısır'dan Grek ve Latin dünyasına, Türkistan'dan Rusya bozkırlarına söz konusu dönemlerde ilişki kurdukları toplumların siyasi ve sosyal yapılarını etkilemiş, bu yönleriyle de devrin kaynaklarında yerlerini almışlardır. Aynı zamanda XVII. Yüzyılda ilk İskit kurganın ortaya çıkartılmasından günümüze kadar verilen pek çok araştırma eserine konu olmuş ve eski dünyanın önemli siyasi ve sosyal yapılarından biri olarak kayıtlara geçmişlerdir. Doğu ve Batı antik kaynaklarında genellikle "Sakalar" ve "İskitler" şeklinde geçmekle birlikte daha farklı isimlerle de anılmış oldukları görülmektedir. Her antik kaynağın kendine özgü etnonim kullanması nedeniyle isimleri konusunda bir karmaşa olduğu gibi menşeleri meseleside tartışmalıdır. Bu güne kadar yapılan çalışmalarda Pers, Slav, Türk ve Moğol oldukları ya da olabilecekleri şeklinde birbirinden farklı görüşler ileri sürülmesine rağmen henüz bunlardan herhangi biri üzerinde ittifak sağlanabilmiş değildir.

Menşei meselesi Saka tarihi çalışmalarının en tartışmalı konularından biridir. Dış dünyada pek çok çalışma bulunmakla birlikte bu konuda ülkemizde de çeşitli araştırmalar mevcuttur. Dışarda yapılan çalışmalarda daha çok Sakaların Med, Pers ve Slav olabilecekleri ileri sürülmüşken, ülkemizde yapılan çalışmalarda ise Ural-Altaylı bir kavim/toplum ya da devlet olabilecekleri ön plana çıkmaktadır.

Köken tartışmalarının devam etmesi nedeniyle Sakaların menşei meselesinin ele alındığı tezimiz üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş'te Sakalar hakkında bilgi veren antik kaynaklar ile araştırma eserlerinin verildiği, tezin, I. bölümü "Saka", "İskit" kavramlarına ve coğrafyaya ayrılmış olup söz konusu kavramların çeşitli yönlerden anlamları ve birbiriyle olan ilişkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. II. bölümün konusu, Sakaların kökenine dair ileri sürülen görüşlerdir. Burada, yapılan araştırmalara paralel olarak her bir görüş Hint-Avrupa, Slav ve Ural-Altay şeklinde alt başlıklar halinde ele alınıp incelenmiştir. III. bölümde ise Sakalara dair antik kaynaklardaki kayıtların, daha sonraki konar göçer siyasi ve sosyal yapılarla karşılaştırılması suretiyle Sakaların menşei incelenmeye çalışılmıştır.

Tez çalışması boyunca bilgi ve deneyimlerini esirgemeyerek değerli katkı ve önerilerde bulunan danışman hocam Prof. Dr. Osman YORULMAZ'a emekleri ve yol göstericiliğinden dolayı saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Eğitim hayatımda büyük emeği olan ilk öğretmenim Babam Hüseyin SAYIN'a içten teşekkürü bir borç bilirim. Evrakların hazırlanması ve teslimi gibi birçok konuda yardım ve desteklerini eksik etmeyen dostum Eren GÖRMÜŞ'e ve değerli görüşlerini esirgemeyen çocukluk arkadaşım Rukiye Merve KİLİT'e çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	ix
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
1. Tez Çalışması Hakkında(Amaç, Kapsam ve Yeterlilikler).....	1
2.Kaynaklar.....	5
2.1. Ana Kaynaklar.....	5
2.1.1. Grek Kaynakları	5
2.1.2. Asur ve Urartu Kaynakları.....	15
2.1.3. Pers Kaynakları	15
2.1.4. Latin Kaynakları.....	17
2.1.5. Çin Kaynakları	21
2.1.6. Hint Kaynakları	22
2.2. Araştırma Eserleri.....	23
BİRİNCİ BÖLÜM: SAKA-İSKİT KAVRAMLARI VE COĞRAFYA	29
1.1. Coğrafya.....	29
1.2. Saka-İskit Meselesi.....	40
1.2.1. Saka Adı.....	41
1.2.2. İskit Adı	46
İKİNCİ BÖLÜM: SAKALARIN KÖKENİNE DAİR GÖRÜŞLER	54
2.1. Hint-Avrupa(İranîlik) Görüşü	54
2.1.1. Dil	54
2.1.2. Din	62
2.1.3. Fizyonomi	65
2.2. Slavlık Görüşü.....	67
2.3. Ural-Altay(Turanîlik) Görüşü	69
2.3.1. Dil	69
2.3.2. Din	77
2.3.3. Fizyonomi	82
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SAKALARIN KÜLTÜRÜ VE TURANÎLİĞİ	85
3.1. İdarî Yapı	85
3.2. Sosyal Yapı	96
3.3. Askerî Yapı	101
3.4. İktisadî Yapı.....	109
3.5. Din	110
3.6. Sanat	118
SONUÇ	123
KAYNAKÇA	129
ÖZGEÇMİŞ	146

KISALTMALAR

A?P	: II. veya III. Artaxerxes Yazıtı
bknz	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DBk	: Behistun Darius Ek Yazıtı
DNa	: Nakş-i Rüstem A. Yazıtı
DN XV	: Darius Ek Yazıtı
DPe	: Darius Persepolis E. Yazıtı
DSm	: Darius Susa M Yazıtı
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
IJPSAT	: International Journal of Progressive Sciences and Technologies
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Vb.	: Ve Benzeri
vs.	: Ve Saire
Vol.	: Volume
XPh	: Xerxes Persepolis H Yazıtı

GİRİŞ

1. Tez Çalışması Hakkında (Amaç, Kapsam ve Yeterlilikler)

Sakalar genel olarak Çin'den Tuna Nehri'ne kadarki bozkır kuşağında yaşamışlar ve kaynaklarda farklı isimlerle anılmışlardır. Pers kitabelerinde Saka Haumavarga, Saka Tigrakhauda, Saka Tyaiy Paradraya gibi isimlerle anılan Saka gruplarından ilk olarak Saka Tyaiy Paradya yani Denizin Ötesindeki Sakalar, M.Ö. VIII. Yüzyılda anayurtları Türkistan'dan batıya göç ederek Kafkaslar'ın kuzeyine ulaşmışlar ve Karadeniz'in kuzeyindeki Tuna ile Don nehirleri arasındaki bozkırları yurt edinmişlerdir. Yaklaşık M.Ö. II. yüzyıla kadar Türkistan coğrafyasında kaldığı anlaşılan Saka Haumavarga ve Saka Tigrakhauda grupları ise bu yüzyıldan sonra dış tehditler sebebiyle güneye yönelmişlerdir. Tanrı Dağları'nın orta kesimleri, Kaşgar ve Fergana civarında yaşayan Saka Haumavarga ile Hazar ve Aral arasında yaşayan Saka Tigrakhauda grupları, Hunların üç aşamalı olarak batıya sürdükleri Yüceçiler'in baskısı nedeniyle önce Güney Afganistan'a ardından da Kuzey ve Kuzeybatı Hindistan'a geçerek burada şehir devletleri halinde egemenlikler kurmuşlardır.

Sakaların farklı gruplarının, farklı dönemlerde bu denli geniş coğrafyada hakimiyet kurmaları, onların Çin, Hint, Pers, Asur, Urartu, Latin ve Grek kayıtlarında çeşitli isimler ile yer almalarına neden olmuştur. Söz konusu medeniyetlerin bunları "Sakalar", "İskitler", "İşguzailer", "İşkulular", "Shakalar", "Sailer" olarak adlandırmaları ve birbirinden farklı Saka grupları ile ilişki kurmaları isimleri konusunda anlam karmaşasına yol açmıştır. Melgunov öncülüğünde Litoy Kurganı'nın açılmasıyla birlikte XVII. Yüzyılın sonlarından başlayıp günümüze kadar gelen çok sayıdaki Saka tarihi araştırmalarında, Saka kültürüne dair antik kaynaklarda geçen bilgilerin yeteri kadar değerlendirilmemesi, bazı kelime benzerlikleriyle

birlikte, dini ögeler üzerinden hareket edilmesi ve pek çok çalışmanın da öncekileri tekrar etmesi gibi nedenlerden dolayı Sakaların isimlerinden coğrafyalarına, kültürlerinden kökenlerine dair birçok farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında araştırmacıların Sakaların kökenine dair görüşlerini üç başlıkta toplamak mümkündür. Bunları, Hint-Avrupa, Slavlık ve Ural-Altay şeklinde tasnif edebiliriz.

Sakaların, Hint-Avrupa kavmi olduğunu iddia edenler, ilk kazılara ulaşan ve İngiliz tarihinin kökenini araştıran yazarlardır. Bunlar İskit adını, İskoç'a; Saka adını Sakson'a benzeterek Sakaların, kendi ataları olduklarını iddia etmişlerdir. Dil açısından konuya yaklaşan diğer Hint-Avrupa görüşünü savunan araştırmacılar ise Sakalara ait olduğu ileri sürülen dolaylı kaynaklardan edindikleri dil yadigarlarının Osetçe ve Eski Farsça çözülebileceğini ileri sürmüşlerdir. Din bakımından çıkarımlarda bulunanlar ise Sakalar ile Perslerin aynı inanç sistemini paylaştığını iddia ederek bazı dini ritüeller üzerinden hareket etmiş ve Hint-Avrupa toplumlarından olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Slavlık iddiasının sahipleri esas itibarıyla ilk Saka kurganlarının günümüz Ukrayna'sında ve Güney Rusya topraklarında ortaya çıkartılmasından hareket etmektedirler. Onlara göre çok eski tarihten beri Slavlar bu topraklara hakim olduklarına göre, Sakaların ya da en azından İskit olarak anılan Saka Tyaiy Paradraya ya da diğer bir ifadeyle Batı Sakalarından birkaç boyun Slav olması gerekir. Bir diğer iddiaları da tarım veya giyim kuşam gibi aslında sadece Slavlar'a özgü olmayan ve hiçbir millet için karakteristik sayılamayacak birkaç nitelik üzerinden kurulmaya çalışılan bağıdır.

Sakaların, Ural-Altay kavimlerinden olduğu yönündeki görüş ise, Hint-Avrupa görüşünü savunanlardaki gibi dil, din ve fizyonomi esaslı olup genellikle filolojik ve arkeolojik veriye dayanmaktadır. Bu görüş çerçevesinde Sakaların diline dair kanıtlar; Güney Hindistan'da konuşulmuş olan Dravid dilleri araştırmaları, Esik Kurganı'ndan çıkan Esik Yazısı ve Mordtmann tarafından Sus'ta bulunan çivi yazısı gibi unsurların Ural-Altay dillerinde açıklanmasına dayanmaktadır. Ural-Altay görüşünü savunan yazarların, dini kanıtlarının önemli bir kısmını tanrı adlarının Ural-Altay dillerinde açıklanması gibi filolojik iddialardan

oluşmaktadır. Aynı zamanda kaynaklarda Sakalar'a dair kaydedilen bazı dini ritüelleri değerlendirerek çeşitli ortaklıklar kurmaktadırlar. Fizyonomi açısından Sakaların, Turani olduğunu düşünenler ise çoğunlukla oryantalist yazarlardır. Bu araştırmacılar arasındaki bir diğer grubunun fizyonomiye dayalı iddiaları Hippocrates'in eserinde verdiği Sakaların dış görünüşlerine dair tasvirlerle dayanmaktayken geriye kalanları ise kafatası ölçümü gibi antropolojik çıkarımlarda bulunmuşlardır.

Sakaların menşei meselesinin ele alındığı bu tezde yukarıda bahsedilen her görüş ayrı ayrı ele alınıp incelenmiştir. Ancak ifade edilmelidir ki, çalışma yazılı kaynaklarla sınırlandırılmış olup, bugüne kadarki yapılan çalışmalarda daha çok üzerinde durulan filolojik, arkeolojik ve antropolojik materyaller hem ayrı uzmanlık gerektirmesi hem de çokça kullanılması nedeniyle dışarıda bırakılmakla birlikte yapılan söz konusu çalışmalardan da faydalanılmıştır.

Bu çalışma esas itibarıyla Sakalara dair yazılı kaynaklardaki bilgiler üzerinden hareketle hazırlanmıştır. Bilhassa Sakaların kültür tarihine dair Grek, Latin, Asur, Urartu, Pers, Hint ve Çin kaynaklarındaki kayıtlar ele alınarak Avrasya coğrafyasında Sakalar sonrasında ortaya çıkan siyasi ve sosyal organizasyonlarla karşılaştırmak suretiyle Sakaların menşei noktasında bir kanaat edinilmesine çalışılmıştır. Böyle bir yöntem takip edilmesi, yazılı kaynaklardaki kayıtlar üzerinde yeterince durulmadığı tespiti nedeniyledir.

Yapılan izahattan da anlaşılacağı üzere bu tezin amacı yazılı kaynaklar üzerinden Sakaların menşeiini ortaya koymaya çalışmak, bunu yaparken konuya dair yapılmış çalışmaları ve bu çalışmalarda ileri sürülen görüşleri de incelemektir. En başta da belirtildiği üzere, Sakaların menşeiileri hususunda olduğu gibi isimleri konusunda da bir karmaşa hakimdir. Yaygın olarak kullanılan "Saka" ve "İskit" kavramları üzerinde bile tartışmalar söz konusudur. Çalışmanın I. bölümünde kavram meselesine değinilmiş ve konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Her iki kavramın da çoğu zaman aynı yapıyı ifade etmek için kullanıldığı tespit edilmiş olduğundan isim olarak bu çalışmada kimi zaman "Saka" kimi zaman da "Saka/İskit" tercihi yapılmıştır.

Sakalara dair kayıtlar Grek, Latin, Asur, Urartu, Pers, Hint ve Çin gibi birçok antik kaynak dillerinde yazılmış olup, Saka tarihi çalışmanın bütün bu dilleri bilmek gibi ciddi bir zorluğu olduğunu kabul etmek gerekir. Bu çalışmada mümkün mertebe konunun kaynaklarına ulaşmakla birlikte, kaynakların İngilizce ve Almanca çevirilerinin kullanıldığını da belirtmek gerekir.

2. Kaynaklar

2. 1. Ana kaynaklar

Grek ve Latin yazarlar, Asur kitabeleri, Urartu tabletleri, Pers yazıtları, Hint destanları ve puranaları, Çin yıllıkları; Sakalar hakkında bilgilere yer veren antik kaynaklardır. Sai, Saka, Shaka, Aşguzai/İşkuzai, İşkulu/İşgulu, Scyth gibi bazen birbirinin tam karşılığı bazen de bir grubunu temsil eden isimlerin anlamlarına ilerideki bölümde açıklama getirilmiştir. Bu yüzden ana kaynakların Sakalara dair adlandırma meselesine burada değinilmeyecektir. Tasnif açısından ana kaynaklara yansıdığı ölçüde bir kronoloji takip edilmiştir. Bu nedenle ilk sırada Grek kaynaklarını ele almak gerekmektedir.

2.1. 1. Grek kaynakları

İskitlerin, Grekler ile tanışacakları sahaya gelmeleri M.Ö. VIII. Yüzyılda Massagetler ile yaptıkları savaşın sonucunda gerçekleşmiştir. Massagetlere mağlup olan İskitler, Türkistan coğrafyasından batıya göç ederek Karadeniz'in kuzeyindeki Pontika bozkırlarına ulaşmışlardır. Esas hakimiyet alanları, Kafkasya'nın kuzeyinden Karadeniz'in kuzeyine doğru uzanan Kimmerleri yerlerinden ederek İtil'den Tuna'ya kadar olan bozkırları kapsamaktadır. Kısa zamanda Avrasya steplerinde egemen güç haline gelen İskitlerin, Grekler ile ilişki kurmaları ise, M.Ö. V. Yüzyılda kolonizasyon faaliyetleri sonucunda gerçekleşmiştir.

Kuzey Karadeniz sahillerinde koloniler kuran Grekler arasında, "İskit" şeklinde isimlendirecekleri bu yabancılardan ilk bahseden yazar Homeros'tur. M.Ö. 800-701 yılları arasında yaşadığı düşünülen yazar, *İlyada* adlı eserinde isim vermeden fakat İskitleri kastederek "kısırak sütü ile beslendiklerini" ve "insanların en dürüstü" olduklarını belirtir.¹ "İskit" isminin doğrudan geçtiği ilk eser ise, Hesiodes tarafından kaleme alınan *Homerica*'dır. Yaşamı, M.Ö. 750-650 yılları arasına

¹Homer, *The Iliad II*, (Translated by A. T. Murray), Vol. II., XIII., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1976 , s. 3.

tarihlenen Hesiodes, Homeros'u teyit edecek şekilde İskitlerden "kısırak sağanlar" olarak bahsederek tekerlekli arabada yaşadıklarını ve sütle beslendiklerini ifade etmektedir.²

Alcman, Alcaeus, Sappho, Anacreon gibi şairlerin, şiirlerinin kısa parçalar halinde günümüze ulaşan kısımlarında İskitlere dair birtakım bilgiler yer almaktadır. Alcman(M.Ö. VII. Yüzyıl), İskit kabilesi İssedonlardan;³ Alcaeus(M.Ö.630/620-560) İskitlerin ayakkabı giydiğinden ve İskit ülkesine giden Akhilleus'tan bahsederlerken;⁴ Sappho(M.Ö. 615-570), boya amaçlı kullanılan ve bazıları tarafından "İskit ağacı" olarak adlandırılan bir ağaç türünden söz eder.⁵ Anacreon(M.Ö. 582-485)'da, Kimmerler ile İskitlerin dostluğundan ve İskit tarzı içki içilmesine değinir.⁶ Aeschylus(M.Ö.525-456), İskitlerin kısırak sütünden yapılmış peynirle beslendiklerinden ve geri tepen İskit yayından söz etmektedir.⁷ Pindaros(M.Ö.518-438) ise İskitlerin hayatlarında arabalı evlerin önemini vurgulamıştır.⁸ Daha birçok Grek şair dizelerinde İskitler hakkında lirik ve efsanevi bilgiler vermektedirler. Euripides(M.Ö. 480-406) *Rhesus* adlı trajedisinde İskitlere yer veren diğer bir yazardır.⁹

İskitler hakkında en geniş bilgileri barındıran antik kaynak olan Herodotos(M.Ö. 484-425) ve *Historia(Tarih)* adlı eseridir. Özellikle IV. cildini İskit gelenek ve göreneklerine ayırmıştır. Fakat dördüncü kitaba gelmeden önce; *Klio* adındaki birinci cildinde "İskitlerin yurtlarından kovdukları Kimmerler" ibaresiyle ilk defa "İskit" adını anmaktadır.¹⁰ Aynı ciltte, bir grup İskit'in, Med Kralı Kyaxares'le dostane ilişkilerinin bir av meselesi sebebiyle düşmanlığa dönüştüğünü ve Lidya Kralı Alyattes'e sığınarak tarafların savaşmasına neden olduğunu aktarır.¹¹

²Hesiod, *The Homeric Hymns And Homerica*, (Translated by H. G. Evelyn-White), The Loeb Classical Library, London, 1914, s. 179.

³John Maxwell Edmonds, *Lyra Graeca*, Vol. I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1952, s. 115.

⁴Edmonds, s. 331.

⁵Edmonds, s. 307.

⁶Edmonds, Vol. II., 1924, s. 149. – 177.

⁷Aeschylus, *Aeschylus*, (Translated by H. W. Smyth), Vol. II., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1926, s. 175. – 452.

⁸Pindaros, *The Odes of Pindar: including the principal fragments*, (Translated by S. J. Sandys), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1915, s. 573.

⁹Euripides, *Euripides*, (Translated by A. S. Way), Vol. I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1916, s. 193.

¹⁰Herodotos, *Tarih*, (Çev.: M. Ökmen), Hasan Ali Yücel Klasikleri Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 12.

¹¹Herodotos, I., s. 42.

Devamında Protothyas oğlu Madyes'in liderlik ettiği İskitlerin hakimiyetlerini Medya, Suriye, Filistin'e kadar genişleterek Mısır kralı Psammetikos'tan haraç aldıklarını ve 28 yıl boyunca Karadeniz'in kuzeyinden Mısır'a kadar Asya hakim olmalarını anlatır.¹² İskitlerin Massaget grubundan ve onların kültürlerinden bahsederken, Massagetlerin hükümdarı Tomris ile Pers kralı Cyrus'un savaşıma yer vermektedir.¹³ *Euterpe* ismini verdiği ikinci cildinde ise Mısır kralı Sesostris'in İskitler üzerinde egemenlik kurduğunu ve bu vesileyle Sesostris ile Dareios'u kıyasladığı bir anekdotu anlatarak Dareios'un İskit seferinin başarısız olduğunu belirtir.¹⁴ Üçüncü cildi olan *Thalia*'da Dareios'un, eşi Atossa ile İskit seferi hususundaki diyaloglarını aktarır.¹⁵ *Melpomene* adındaki dördüncü cildinde İskitlerin, yurtları ve gelenekleri hakkında geniş bilgilere yer vermektedir. İskitlerin kökenine dair rivayetleri, İskitya'nın sınırları ve coğrafi özellikleri, İskit boyları ve onların, nehirlerden oluşan doğal sınırlara göre İskitya içindeki taksimini aktarır. Ayrıca bu boyların birçok alandaki geleneklerini kaydeder. Bir ara, İskit Anacharsis'in hikayesinden dolayı İskit kral soyunu aktarır. Ayrıca bu ciltte, Dareios'un İskitya seferine ayrıntılarıyla yer verir. İskit hükümdarı İdanthysos ile Dareios'un mücadelesi kapsamında İskitya'daki ulusları tekrar sayarak M.Ö. 512'de ülkenin durumu hakkında bilgi verir.¹⁶ Dareios'un geri çekilmesi ile dördüncü kitabını sonlandırırsa da, İskitlerin ve Dareios'un Sakalar ile olan ilişkilerini açıklamaya devam eder. Beşinci cildi olan *Terpsikhore*'da Dareios'un seferi sonrası Pers komutanı Sisamnes oğlu Otanes'in, hakimiyet kurmak istediği halklar üzerinde Dareios'un İskit seferinden kaçtıklarını veya dönüş yolunda Pers ordusunu vurmak istedikleri gibi bahaneler üreterek savaşlar başlattığını ifade etmektedir.¹⁷ *Erato* ismindeki altıncı cildinde Dareios'un sefer düzenleyerek İskitleri kışkırttığını; bunun sonucu olarak M.Ö. V. Yüzyılda Khersonesos'a¹⁸ indiklerini ve Dareios'un Tuna üzerine kurduğu köprüyü yıkmak için İskitlerin, İoanalılar ile anlaşmalarına değinmektedir. Devamında Sparta Kralı Kleomenes'in delirmesinden bahsederken Spartalılar'a göre Kleomenes'in İskitler ile düşüp kalkmasından dolayı, İskitler gibi

¹²Herodotos, I., s. 60 – 61.

¹³Herodotos, I., s. 108 – 115.

¹⁴Herodotos, II., s. 163 – 164.

¹⁵Herodotos, III., s. 278.

¹⁶Herodotos, IV., s. 293 – 353.

¹⁷Herodotos, V., s. 392.

¹⁸Khersonesos: Kırım yarımadasının güney batısında yer alan Grek kolonileri tarafından kurulmuş şehirdir. İskitler'in Grek ile ticaretinde önemli bir yere sahiptir.

şaraba su katmadan içmesine dayandırdıklarını aktarır. Bu vasıta ile İskitlerin, Dareios aleyhine Kleomenes ile ittifak kurmak için elçiler gönderdiklerinden, Efes ve Phasis olmak üzere iki koldan Perslere saldırmak istediklerini aktarır.¹⁹ Yedinci kitabı olan *Polymnia*'da ise Dareios'un kardeşi Artabanos'un, Pers Kralı Kserkses'e, Dareios ile Cyrus'un İskitler ile yaptıkları savaşlardan zararlı çıktıklarından ve dolayısıyla onun bu konar göçerlerle uğraşmaması gerektiği yönünde öğütler verdiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda Kserkses'in ordusunda da yer alan Sakalar için, İskitlerin "Amyrgia" kabilesinden olduklarını belirtmektedir.²⁰ Sekiz ve dokuzuncu ciltlerde ise, İskit ve Sakalara dair bir bilgiye rastlanmaz. Belirtmek gerekir ki bilinen kaynaklara göre Herodotos, Grek kaynakları arasında İskitlerden, "Sakalar" adıyla bahseden ilk yazardır. Herodotos'un, İskitler hakkındaki bilgilerini, yine İskitlerden dinlediğini söylemesi eserini önemli kılan başka bir etkidir.

Isocrates(M.Ö.469-399) *Panathenaicus* adlı yapıtında Amazon önderliğindeki İskitlerden söz eder.²¹ Thucydides(M.Ö. 460-400), Peloponnesos Savaşı'nı anlattığı *History of the Peloponnesian War(Peloponnes Savaşları'nın Tarihi)* adlı eserinde dolaylı olarak İskitlerin komşularından ve onların askerî açıdan Asya ile Avrupa'daki uluslarla kıyaslanamayacak bir güçte olduklarına değinmektedir.²² Bu konuda Thucydides ile aynı fikirde olmayan Hippocrates(M.Ö. 460-377) *Airs Waters Places(Havalar, Sular ve Yerler)* adlı eserinde diğer yazarlara göre farklı bir bakışla İskitlerin; fizyonomisinden, gıdalarından, soğuk iklimin karakterlerine etkisinden ve hastalıklarından bahsederek Avrupalıların daha savaşçı olduğuna kanaat getirir. Buna rağmen, İskitlerin, özgür ve cesur olduklarını eklemekten duramaz.²³ Antik Grek dünyasının en büyük komedi yazarı olarak nitelendirilen Aristophanes(M.Ö.446–386) ise *Acharnians(Akharnianlar)*²⁴ ve *Knights(Şövalyeler)*²⁵ isimlerindeki komedileriyle, İskit okçularının Atina'da asayiş sağladıklarını dile getiren ilk yazardır. M.Ö. V. Yüzyılda yaşamış diğer bir Grek tarihçi Ctesias'tır. Diğer

¹⁹Herodotos, VI., s. 458 – 480.

²⁰Herodotos, VII., s. 514 – 540.

²¹Isocrates, *Isocrates*, (Translated by G. Norlin), Vol. II., The Loeb Classical Library, London 1939, s. 493.

²²Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, (Translated by C. F. Smith), Vol. I., I – II., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1956, s. 443 – 449.

²³Hippocrates, *Airs Waters Places*, (Translated by W. H. S. Jones), Vol. I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1957, s. 117 – 131.

²⁴Aristophanes, *Aristophanes I: Acharnians, Knights, Clouds, Wasps*, (Translated by B. B. Rogers), Vol. I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1930, s. 10 – 71.

²⁵Aristophanes, s. 189.

yazarlara göre en büyük farkı hekimlik becerilerinden dolayı II. Artaxerxes tarafından Achamenid sarayında doktor olarak çalışması için himaye edilmesinden ileri gelmektedir. *Persiká* veya *History of Persia(Persia'nın Tarihi)* olarak bilinen eserinde, özellikle birçok yazar tarafından Tomris ile yaptığı savaşı kaybeden ve son savaşı olarak kayda geçen Cyrus'un; savaş alanında mı, yoksa ülkesine geri döndükten sonra mı, öldüğü tartışmasına "İskit söylemi" olarak bahsettiği başka kanıtlar sunar.²⁶ Ayrıca Zarinaia²⁷ ve Tomris'in hikayesinden bahseder.²⁸ Dördüncü kitabında ise Darius'un Satrabı Ariaramnes'in ve bizzat Darius'un, İskitler ile mücadelelerini aktarır.²⁹

Ksenophon(M.Ö. 430-355), *Anabasis* adlı eserinde Harpasus(Çoruh) Nehri'nin ötesindeki topraklarda İskitlerin oturduğunu ifade ederek, M.Ö. IV. Yüzyıl başlarında Anadolu'nun doğusunda İskit varlığına tanıklık eder.³⁰ *Cyropaedia* kitabının, birinci cildinde Cyrus'un, büyükbabası Astyages'le bir diyaloguna yer vermektedir. Bu anekdotu, Cyrus'un küçüklükten beri Sakalardan hazzetmediğini anlatmak için örnek olarak aktarmıştır. Yine aynı kısımda, Astyages'in herkesten üstün tuttuğu bir Saka'dan bahsedilmesi ve bu Saka'nın, Astyages'in görüşeceği kişileri belirlemesi, onları takdim etmesi ve sakilik yapması şeklindeki görev tanımından bir nevî haciblik görevini ifa ettiğinin vurgulanması açısından önemlidir.³¹ Fakat aynı cildin devamında, Cyrus'un da onlar gibi olduğunu belirterek kendini Sakalara sevdirdiğini ifade etmektedir.³² Beşinci cildinde Cyrus'un Asur seferinde ordusuna katılan Saka birliklerinden bahsetmektedir.³³ Daha önce Cyrus'un fetihlerini sayarken Sakalar üzerinde hakimiyet kurduğunu söylese de, yine Cyrus'un Asur seferinde Sakaları müttefik olarak saymaktadır.³⁴ Sekizinci kitabında ise, adını vermediği bir Saka okçusunun at sırtındayken hedefi vurmasındaki başarısını ve

²⁶Ctesias, *History of Persia*, (Translated by L. Llewellyn – J. J. Robson), Routledge Classical Translations, London – New York 2010, s. 73 – 107.

²⁷Ctesias, IV. – VI., s. 156.

²⁸Ctesias, VII. – XI., s. 171.

²⁹Ctesias, XI – XII., s. 181.

³⁰Xenophon, *Anabasis*, (Translated by C. L. Browson), Vol. III., IV., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1992, s. 329 – 333.; Ksenophon, *Anabasis On Binlerin Dönüşü*, (Çeviren: S. Ceviz), Parola Yayınları, İstanbul 2014, s. 181.

³¹Xenophon, *Cyropaedia*, (Translated by W. Miller), Vol. I., I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1969, s. 33 – 39.

³²Xenophon, Vol. I., I., s. 49.

³³Xenophon, Vol. II., V., 1985, s. 33 – 61.

³⁴Xenophon, V., s. 75.; VII., s. 283.

Cyrus'un komutanlarından Pheraulas ile olan arkadaşlığını anlatır.³⁵ Plato(M.Ö. 428-348), *Laws(Yasalar)* adlı eserinde İskitlerin, içkiyi üstlerine dökmeyi soylu bir davranış olarak gördüklerine ve yay kullanımına değinir.³⁶ İskitlerden bahseden diğer bir filozof Aristotle(M.Ö. 384-321)'tir. *The History of Animals(Hayvanlar Tarihi Üzerine)* isimindeki yapıtında İskitlerin, atların çiftleştirilmesinde ve kısarak doğumunda kullandıkları yöntemleri açıklar.³⁷ İskit kralının iyi yetiştirilmiş bir atından söz ederek, İskitya'da, iklimin sertliğinden dolayı eşeğin bulunmadığından ama oraya özgü büyük bir kuşun yani toy kuşunun varlığından söz eder.³⁸ Rodoslu Apollonius(M.Ö. III. yüzyıl), *Argonautica* adlı eserinde, İskitler'in "hiç gemi görmediğini"³⁹ dolayısıyla denizci olmadıklarını vurgular. Çağdaşı olan Mısırlı rahip ve tarihçi Manetho, Grekçe yazdığı eserinde kuzeyin nem ve sıcaklık oranını göz önünde bulundurarak İskitlerin fizik ve karakterleri hakkında bilgiler verir.⁴⁰ Sextus Empiricus(M.Ö. 210-M.Ö. 160), *Against The Logicians* adlı eserinde İskit Anacharsis'in felsefeye dair görüşlerine değinmiştir.⁴¹ İskitlerden daha çok Sarmatlar olarak bahsedilen dönemlerde Polybios(M.Ö. 202-120), *The Histories* adlı eserinde, Dareios'un İskitler üzerine yaptığı seferde Asya'dan Avrupa'ya geçiş esnasında boğazın en dar kısmını kullandığını ve Hermaeum'a çıktığını belirtir.⁴²

Diodorus Siculus(M.Ö. 60-30) *Tarih Kitaplığı* isimli yapıtının ikinci kitabında "Sacae olarak bilinen İskitler" ibaresiyle yaşadığı coğrafyaya yakın olan İskitleri temel alarak Sakalar ile aynılığını kabul etmiştir.⁴³ İskitlerin kökenine dair özgün bilgiler verdikten sonra onların büyük bir güce ulaştıklarını ve Sacae, Massagetae, Arimaspi gibi İskit kabilelerine adlarını veren ünlü krallara sahip olduklarını belirtir. Ayrıca Herodotos'ta geçtiği gibi İskitlerin M.Ö. 630-625 yılları

³⁵Xenophon, VIII., s. 361 – 375.

³⁶Plato, *Laws*, (Translated by R. G. Bury), Vol. I., I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1961, s. 45.; Vol. II., VII., 1926, s. 25.

³⁷Aristotle, *Aristotle's History of Animals*, (Translated by R. Cresswell), VI., London 1887, s. 310 – 311.

³⁸Aristotle, VIII., s. 406; IX., s. 455. – 493.

³⁹Apollonius Rhodius, *Argonautica*, (Translated by R. Cresswell), Vol. IV., IV., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1912, s. 315 – 317.

⁴⁰Manetho, *Manetho*, (Translated by W. G. Waddell), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1964, s. 123.

⁴¹Sextus Empiricus, *Against The Logicians*, (Translated by R. G. Bury), Vol. II., I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1935, s. 24 – 29.

⁴²Polybios, *The Histories*, (Translated by W. R. Paton), Vol. II., IV., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1922, s. 407.

⁴³Diodorus Siculus, *Diodorus of Sicily*, (Translated by C. H. Oldfather), Vol. II., II., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1967, s. 3.

arasında Suriye, Filistin'i egemenlikleri altına alarak Nil Nehri'ne kadar ilerlediklerini ve Trakyalılar ile Mısırlılar arasındaki birçok halkı köleleştirdiklerini anlatır.⁴⁴ Ardından İskit kadınlarının, erkekler gibi savaştıklarından ve Amazonlar ile Tomris'in faaliyetlerinden bahseder. Ayrıca, Tomris'in, Thermedon Nehri ağzına "Themiscyra" adında bir şehir kurduğunu ve bu şehirde büyük bir saray inşa ettiğini, netice itibariyle Tuna Nehri'ne kadar hakimiyetini pekiştirdiğini dile getirir. Tomris'in ölümünden sonra tahtına kızının oturduğunu; annesini taklit eden işler yaptığını ve halkının onayını alması gibi birçok kaynakta olmayan bilgilere yer verir.⁴⁵ Aynı zamanda Herakles ve Atinalılar ile mücadele etmek için Amazonlar ve İskitlerin güçlerini birleştirdiği bir savaşı dile getirir.⁴⁶

Strabo(M.Ö. 64-M.S. 19), *Geographika* eserinin birinci cildinde Arimaspi boyuna değinir ve Grekler tarafından kuzeydeki ulusların tüm sakinlerine tek bir isim olarak "İskit" denildiğini belirterek kuzeydeki İskitlerin konumlarından bahsetmektedir.⁴⁷ İkinci cildinde Sacasena eyaletine, Greklere göre "bilinen İskitlerin" en uzağındaki Roksolanlara ve "Doğu İskitleri" olarak adlandırdığı Hazar'ın ötesindeki Sakaların yaşadığına değinmektedir.⁴⁸ Üçüncü cildinde İskit kadınlarının, günlük hayattaki etkin rolüne ve eşit konumuna dair malumatlar vermiştir.⁴⁹ Yedinci cildinde Homeros'un ve çağdaşı olan kaynakların "İskit" adını kullanmadıklarını onun yerine İskitlerin, erdemleri ve geleneklerini niteleyen "Hippemolgi", "Galactophagi", "Abii" gibi sıfatlarla andıklarını aktararak Grek – İskit ilişkisinin kökenine dair karşılaştırma ve çıkarımlarda bulunması açısından oldukça değerlidir.⁵⁰ Devamında, İskitlerin savaş araç-gereçleri ve taktikleri, İskitler ile soydaş olan "Daae" grubu⁵¹ gibi konularda Herodotos kadar bilgi veren nadir yazarlardandır. On birinci cildinde ise Sacae, Daae ve Massagetlerin aslında İskit olduğundan söz etmekle kalmayıp, aynı zamanda Çin kaynaklarında da izi takip edilen Sacae'nin hakkında verdiği coğrafya ve kültürlerine ait bilgiler, Sakalar ile

⁴⁴Diodorus Siculus, 27 – 29.

⁴⁵Diodorus Siculus, 29 – 35.

⁴⁶Diodorus Siculus, IV., 431 – 433.

⁴⁷Strabo, *The Geography of Strabo*, (Translated by H. L. Jones), Vol. I., I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1949, s. 121 – 125.

⁴⁸Strabo, Vol. I., II., s. 273 – 495.

⁴⁹Strabo, Vol. II., III., s. 111 – 113.

⁵⁰Strabo, Vol. III., VII., s. 189 – 205.

⁵¹Strabo, Vol. III., VII., s. 213 – 249.

Sai'lerin aynı kitle olduğunu kanıtlar niteliktedir.⁵² Strabo'nun; Hesiodes, Homeros, Herodotos, Aeschylus gibi kendinden önce İskitler hakkında malûmat veren yazarların görüşlerine eserinde yer vererek atıflarda bulunması, tartışarak karşılaştırmalı ve sağlamalı bir tarih yazması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Josephus(37-95), *Against Apion* adlı eserinde İskitlerin geleneklerine bağlılıkları konusunda İskit prensi bilge Anacharsis'in hikayesini örnek gösterir.⁵³ Dio Chrysostomas(40-120)'da, eserinin birinci cildinde Perslerin kutladığı Saka bayramına, ikinci cildinde İskitlerin cenaze törenine değinmiştir.⁵⁴ Üçüncü cildinde Chersonesos'taki İskit ve Greklerin tuz ticaretine ve giyimine, beşinci cildinde ise İskitlerin evleri olmasa da ve çiftçilik yapmasalar da hukuka saygılı vatandaşlar olduklarına dair bilgilere yer vermiştir.⁵⁵ Plutarchos(46-120?) *Lives* veya *Paralel Yaşamlar* olarak çevrilen eserinin üçüncü cildinde Partların, İskitler gibi saçlarını uzatmaya devam ettiklerine ve geri çekilirken İskitler gibi savaştıklarına; yedinci cildinde İskitler ile savaşan İskender'e ve Amazon kraliçesi ile ilgili bir olaya değinir.⁵⁶ *Moralia* adlı eserinin ikinci cildinde, hekimlik özelliklerinin de olduğunu belirttiği İskit Anacharsis'in diyalogları üzerinden İskitlerin dinine dair bilgiler veren Plutarchos; üçüncü, dördüncü ve onuncu ciltlerde birçok eserde bulunmayan İdanthyrus, Ateas, Scilurus gibi İskit krallarının anekdotlarını okuyucusuna sunmaktadır.⁵⁷

Aleksandrou Anabasis adlı yapıtında Büyük İskender'in fetihlerini anlatan Arrianos(95-124), birinci cildinde Karadeniz'in kuzeyindeki İskitlerin varlığına değinir.⁵⁸ Üçüncü kitabında İskender ile savaşında, III. Darius'un yardımına gelen müttefik kuvvetler arasında yer alan "İskitlerden bir kabile olan Sakalardan" ve savaşdaki rollerinden bahsetmektedir.⁵⁹ Dördüncü cildinde ise İskender'in zaferinden sonra Arrianos'un, Asya da özgür olarak yaşayan hatta Homeros'un övgüyle

⁵²Strabo, Vol. V., XI., s. 245 – 287.

⁵³Josephus, *The Life Against Apion*, (Translated by H. St. J. Thackeray), Vol. I., The Loeb Classical Library, London 1926, s. 401.

⁵⁴Dio Chrysostomas, *Dio Chrysostomas*, (Translated by J. W. Cohoon), Vol. I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1949, s. 108.; Vol. II., 1950, s. 91.

⁵⁵Dio Chrysostomas, Vol. III., 1951, s. 423 – 428.; Vol. V., 1951, s. 143.

⁵⁶Plutarchos, *Plutarch's Lives*, (Translated by B. Perrin), Vol. III., The Loeb Classical Library, London 1932, s. 387 – 389.; Vol. VII., 357.

⁵⁷Plutarchos, *Moralia*, (Translated by F. C. Babbitt), Vol. II., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1962, s. 269 – 445.; Vol. III., 1961, s. 25 – 27.; Vol. IV., 1962, s. 427., Vol. X., 1960, s. 125.

⁵⁸Arrianos, *The Anabasis of Alexander*, (Translated by E. I. Robson), Vol. I., I., The Loeb Classical Library, London 1967, s. 13.

⁵⁹Arrianos, Vol. I., III., s. 244 – 309.

bahsettiği “Asya İskitleri’nden” ve Avrupa’da yaşayan en büyük millet olarak tanımladığı “Avrupalı İskitler’den” elçiler geldiğini ve geri dönüşte istihbarat amaçlı İskender tarafından yanlarına elçiler verildiğini yazmaktadır. Aynı zamanda Tanais(Don) Nehri kıyılarında Asyalı İskitler ile İskender’in mücadelesini ayrıntılı olarak bildirirken, İskender’in o bölgeden içtiği bir suyla rahatsızlandığını ve üstünlüğü ele geçirmesine rağmen geri çekilmek zorunda kaldığını, nihayetinde, İskit kralının iyi ilişkiler kurmak için elçilik heyeti yolladığını anlatır. Ardından Maracanda(Semerkant)’daki Makedon birliklerini kuşatan Spitamenes’e destek veren 600 süvariden ve onların başarılı taktiklerinden bahseder. İlerleyen bölümlerde Spitamenes’in, “İskitlerin Massagetae denen kısmına” sığınarak yeniden güç topladığını ve devam eden mücadelelerini aktarır.⁶⁰ Ptolemaeus(100-170), *Tetrabiblos* isimli eserlerinin ikinci kitabında Asya’nın kuzeyinde yaşayanların genel bir ad olarak “İskit” şeklinde anıldığını⁶¹ ve *Geography(Coğrafya)* eserinin özellikle Asya kıtasına ait bilgiler verdiği altıncı cildinde Sakaların ülkesinden ve Imaus(Himalaya) Dağları’nın “bu taraftaki İskitya” ve “ötesindeki İskitya” olmak üzere iki farklı İskitya’dan bahsederek yaşadıkları coğrafya hakkında bilgiler vermektedir. Daha önce adı geçen İskit boyları ve Sakaların yerlerinin tespit edilmesi açısından oldukça fark yaratan bilgileri kaydeder.⁶²

Titus Flavius Klemens(150-215) *Clement of Alexandria* adlı eserinde İskitlerin dini hakkında bilgiler verirken Sarmatları, İskitlere dahil ederek Ares’e ve kılıcına taptıklarını belirtir.⁶³ Appianos’un(II. yüzyıl), *Roman History(Roma Tarihi)* adlı eserinde ise, Mithridatis Savaşları bağlamında Pontus Kralı VI. Mithridates ile İskitlerin ilişkilerini, Mithridates’in müttefiki olan İskit prenslerini ve Romalı L. L. Lucullus ile Mithridates arasındaki bir komplo hikayesinde Olcaba ve Sobadacus adında iki İskit’in adını anmaktadır.⁶⁴ Diğer bir *Roma Tarihi*’nin yazarı olan Dio Cassius(155/164-229?), fragmentler halinde günümüze ulaşan eserinin elli birinci kitabında Marcus L. Crassus’a karşı Getae kabilesi kralı Zyraxesile ittifak oluşturan İskitlerden bahseder; elli üçüncü cildinde ise, Part tahtı için III. Tiridates’e karşı II.

⁶⁰Arrianos, Vol. I, IV., s. 335 – 397.

⁶¹Ptolemaeus, *Ptolemy’s Tetrabiblos or Quadripartite of Ptolemy*, (Translated by J. Wilson), II., London 1944, s. 62.

⁶²Ptolemaeus, *The Geography*, (Translated by E. L. Stevenson), IV., New York 1991, s. 133 – 145.

⁶³Titus Flavius Clemens, *Clement of Alexandria*, (Translated by G. W. Butterworth), The Loeb Classical Library, London 1919, s. 47 – 49.; 101., 145 – 147.

⁶⁴Appianos, *Appian’s Roman History*, (Translated by H. White), Vol. II., XII., The Loeb Classical Library, London 1962, s. 261 – 475.

Artabanus'la müttefik olmaları hususunda malumatlar verir.⁶⁵ 163 yıllarında yazıldığı düşünülen Lucianos(120-190)'un *Anacharsis, or Athletics* hikayesinde, Solon'la arkadaş olan İskit prensi ve yedi büyük bilge arasında anılan hukukçu Anacharsis'in, Solon ile olan diyalogları sayesinde Yunan atletizmi, İskit gençlerin eğitimi gibi konular ile Yunan ve İskit yasalarını karşılaştırarak bazı sonuçlara ulaşır.⁶⁶ *Toxaris vel amicitia*(*Toxaris or Friendship*) adlı hikayesinde ise İskitlerin ceza hukuku, hayat tarzları, Cyrus-Tomris mücadelesi gibi konulara değinirken büyük bir kısmında İskitya'dan Yunanistan'a gelen İskitler üzerinde durur.⁶⁷ *The Scythian or The Consul* şeklinde çevrilen hikayesinde ise arkadaşlığa dair erdemleri kıyasladığı başka bir İskit olan ve Anacharsis'ten önce Yunanistan'a gelip Atina'yı vebadan kurtaran hekim Toxaris ile Yunan Mnesippus arasındaki öykü yarışını aktarır.⁶⁸ Tüm bu konuşmalar vasıtasıyla dolaylı olarak İskit kültürüne dair birçok unsurun farkedilmesine olanak sağlamaktadır. Philostratus(170-245), *Life of Apollonius of Tyana* isimli eserinin yedinci cildinde İskitlerin, arabalı evlerde yaşamaları özelinde değerlendirmelerde bulunurken; sekizinci cildinde de Massagetlerin kurban âdetlerine atıfta bulunmaktadır.⁶⁹

İskitlerin yıkılmasından sonra dahi bölgenin ve kuzeyli kavimlerin, İskitya ve İskitler terimlerini yabancı veya barbar anlamında genel bir ifade olarak kullandıkları açıktır. Priskos(Priscus)(V. yüzyıl), Avrupa Hunları ve bünyesindeki halklar için "İskit" derken Attila'nın, Romalılar'dan teslim aldığı Mama ve Attakam adındaki kişilerin İskit kral soyundan olduğu ve İskit asıllı olarak ifade edilen Akatirler boyu ibaresi gibi örneklerle özel anlamda da kullanmıştır.⁷⁰ Birçok noktada "İskit" ve "barbar" kavramlarını da birbirinden ayırarak İskit kralları olarak, Avrupa Hun hükümdarlarını ve İskitler, olarak ise Hunlar'ı kastetmiştir.⁷¹

⁶⁵Dio Cassius, *Dio's Roman History*, (Translated by H. B. Foster), Vol. VI., LI., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1955, s. 67 – 77.; LIII., 251 – 253.

⁶⁶Lucianos, *Lucian*, (Translated by A. M. Harmon), Vol. IV., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1961, s. 1 – 69.

⁶⁷Lucianos, Vol. V., 1962, s. 103 – 201.

⁶⁸Lucianos, Vol. VI., 1959, s. 241 – 251.

⁶⁹Philostratus, *Life of Apollonius of Tyana*, (Translated by F. C. Conybeare), Vol. II., VII., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1912, s. 225.; VIII., s. 325.

⁷⁰Ali Ahmetbeyoğlu, *Attila'nın Sarayı'nda Bir Romalı: Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 16 – 36.

⁷¹A. Ahmetbeyoğlu, s. 21 – 24.

2.1. 2. Asur ve Urartu Kaynakları

İskitler, Grek tarihçilerinin eserlerinin ardından Asur kitabelerinde, M.Ö. VII. yüzyılın 70'li yıllarında kayda geçmişlerdir. *Esarhaddon Yazıtı*'nın Prizma B, III. sütununda: *Barnakeanlar, Manneanlar, İskitler ve Bit-Dakkuri Keldanileri'nin devrilmesi* (13-28) adlı bölümünde, İskitlerden "Asgusai" olarak bahsedilir. İskit lideri İşpakay tarafından, Esarhaddon öncülüğü kurulan karşı ittifakın yenilgiye uğratılması anlatılır. İşpakay'dan sonra Asur kaynaklarına geçen Aşgusai'nin/lerin lideri Bartatua'ya kızını veren Esarhaddon, aleyhinde oluşan Manna ve Med ittifakından, İskitleri kopararak zafer kazanmış olduğuna değinilir.⁷² Yaklaşık olarak aynı dönemlerde İskitler, Asur kitabelerini teyit eden bilgilerle, Urartu kaynaklarında da "İş-gi-gu-lu" adıyla yer almışlardır.⁷³

2.1. 3. Pers Kaynakları

Herodotos, Grek ve Latin kaynaklarında, "İskit" şeklinde geçen etnonime, Pers kaynaklarında "Saka" olarak isimlendirdiklerini dile getirilmiştir.⁷⁴ İskitlerin, İran hakimi Medler ile münasebetleri hakkındaki bilgiler, M.Ö. VII. yüzyılı konu edinen Asur kitabeleri ve Grek yazarlar gibi üçüncü taraf kaynaklardan öğrenilmektedir; M.Ö. VI. yüzyıla gelindiğinde ise Medlerin egemenliğine son vererek Ahameniş hanedanını kuran II. Cyrus: Büyük Cyrus(M.Ö. 559-529) döneminden itibaren Sakalar ile Perslerin ilişkileri kaynaklara yansımıştır. Cyrus(Kuruş) ile Saka kraliçesi Tomris'in savaşı(M.Ö. 529 civarı) ve I. Darius(Dārayawauš; M.Ö. 521-486) ile İskit kralı İdanthysus'un mücadelesi gibi düşmanca ilişkilerin ardından, Büyük İskender'e karşı III. Darius(M.Ö. 336-330)'un ordusunda müttefik Saka birlikleri olarak dostça ilişkiler kurulduğu kayıtlarda yer almaktadır. I. Darius tarafından Kirmanşah ile Hamedan arasında kalan Behistun Dağı'na üç dilli olarak çivi yazısı ve kabartmalarla yaptırılan *Behistun Yazıtları* 'ndan

⁷²Daniel David Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, C. II., University of Chicago Press, Chicago 1927, s. 207 – 213.

⁷³Oya San, "Bazı Bulgular Işığında Anadolu'da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler", *Bellekten*, S. 239., 2000, s. 1.

⁷⁴Herodotos, *The History of Herodotus*, (Translated by G. Rawlinson), Vol. IV., VII., London 1860, s. 65.; Herodotos, IV., s. 295.

Darius Yazıtı'nda Sakalardan bahsedilmektedir. Yazıtın üslubu gereği olaylar, Darius'un ağzından aktarılmıştır. Birinci sütunun altıncı paragrafında, Darius fethettiği ülkeler ve kralı olduğu halklar arasında Sakaları saymaktadır.⁷⁵ İkinci sütunun ikinci paragrafında Darius, kendisine baş kaldıran ülkeleri belirtirken, Saka ülkesini de isyan edenler arasında anmıştır.⁷⁶ Yarım kolon olan beşinci sütununda ise Saka reisi Saruk'ha(Skunkha)'nın⁷⁷ bizzat Darius tarafından yenilgiye uğratıldığı ifade edilmekte ve kabartmadaki ek yazıtta(*DBk*) dokuzuncu sıradaki figürün üzerinde Saka Saruk'ha olduğu belirtilmektedir.⁷⁸

Darius'a ait diğer bir yazıt olan *Darius Persepolis E.(DPe) Yazıtı*'nın ikinci paragrafında sahip olduğu ülkeler arasına Sakaların(İskitlerin)⁷⁹ ülkesini dahil etmektedir.⁸⁰ *Nakş-i Rüstem A(DNa)Yazıtı*'nda Sakalardan çeşitli gruplar olarak bahsedilmiştir. Üçüncü paragrafta sırasıyla "Sakā Haumavargā"⁸¹(Amyrgian İskitler)", "Sakā Tigrakhaudā(Sivri Başlıklı Sakalar)", "Sakā Tyaiy Paradraya(Deniz Ötesi Sakaları)" ve "Skudra"⁸² olarak kaydedilen bu gruplar; rölyeflerde Darius'un tahtını taşıırken temsil edilmişlerdir. Küçük veya ek yazıt olarak nitelendirilen *DN XV*'de "Sivri Başlıklı Saka" grubu belirtilmektedir.⁸³ *Darius Susa M (DSm) Yazıtı*'nda ise "Skudra" hariç diğer Saka gruplarının adı geçmemektedir.⁸⁴

Ayrıca I. Kserkses(I. Serhas = Xşayāršā; M.Ö. 486-465) döneminde Xerxes'in kendi ağzından kralı olduğu ülkeleri saydığı *Xerxes Persepolis H(XPh) Yazıtı*'nın, üçüncü paragrafında sırasıyla "Dahae", "Saka Haumavarga", "Saka Tigrakhauda" ve "Skudra" isimleri geçerken, "Saka Paradraya" olarak bahsedilen diğer adıyla Karadeniz'in ötesinde yaşayan İskitlere yer verilmemiştir.⁸⁵ Sakalardan bahseden başka bir yazıt, II. veya III. Artaxerxes'e ait olan *A?P Yazıtı*'dır. Yazıtın on dördüncü satırında "Saka Haumavarga", on beşinci satırında "Saka Tigraxauda",

⁷⁵Henry Creswicke Rawlinson, *The Persian Cuneiform Inscription at Behistun, Decyphered and Translated; with a Memoir on Persian Cuneiform Inscriptions in General, and on that of Behistun in Particular*, Royal Asiatic Society, John W. Parker, London 1846, s. xxvii.

⁷⁶Rawlinson, s. xxx.

⁷⁷Genellikle "Skunkha" şeklinde okunan bu ismi, H. C. Rawlinson "Saruk'ha" biçiminde okumuştur.

⁷⁸Rawlinson, s. xxxviii. – xxxix.

⁷⁹"Skunkha" isminde de olduğu gibi birçok yazar tarafından "Saka" etnonimini, "İskit" şekliyle çevirilmiştir.

⁸⁰Roland G. Kent, *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon*, American Oriental Society, New Haven 1950, s. 136.

⁸¹"Haumavarga" isminin anlamı birinci bölümde ele alınmıştır.

⁸²Kent, s. 137 – 138.

⁸³Kent, s. 140 – 141.

⁸⁴Kent, s.145.

⁸⁵Kent, s. 150 – 151.

yirmi dördüncü satırında “Saka Paradraiya” ve yirmi beşinci satırında ise “Skudra” grubunun isimleri geçmektedir.⁸⁶

2. 1. 4. Latin Kaynakları

Latin kaynaklarından Şair Horace(M.Ö. 65-M.Ö. 8), *Odes* isimindeki manzum eserinin birinci cildinde, İskitler ve Partların savaşarak geri çekilmesine ve yer yer İskit ülkesinin soğuk iklimini dile getirir.⁸⁷ Üçüncü cildinde ise İskitlerin, konar göçer yaşam tarzı felsefesini özgürlük olarak nitelendirmiştir.⁸⁸ Publius Ovidius(M.Ö. 43-M.S. 17), *Tristia*⁸⁹ ve *Epistulae Ex Ponto*⁹⁰ adlı eserlerinde İskitler ile özdeşleştirilen soğuk iklime maruz kalmaları ve ok kullanmaları, pantolon giymeleri, İskit dilinin yaygınlığı gibi özellikleri ön plana çıkararak dizelere yer vermiştir. Ovidius’a yakın yıllarda *Ad Lucilium Epistulae Morales* yapıtını veren Lucius Annaeus Seneca(M.Ö. 4-M.S. 65) Dahae, İskit ve Sarmatlardan bahsederek İskitlerin giyim ve çanak yapımı hakkında bilgiler aktarmıştır.⁹¹ Aynı yüzyılın Romalı tarihçisi Quintus Curtius Rufus, *History of Alexander* eserinin dördüncü cildinde İskitlerin savaşçılıklarına, fiziksel özelliklerine ve Büyük İskender ile III. Darius arasında gerçekleşen Gaugamela Savaşı sırasında Pers ordusunun sol kanadında yer alan müttefik İskit süvarilerinin faaliyetlerinden bahsetmektedir.⁹² Altıncı kitabında Partların ataları olduğunu da eklediği İskitleri, Asyalı ile Avrupalı şeklinde ikiye ayırarak egemenlik alanlarını kaydeder ve Bactria satrapı olan Bessus’un, Gaugamela Savaşı için İskitlerden asker topladığını belirtir.⁹³ Bu bağlamda altıncı kitabın devamı niteliğinde olan yedinci ciltte ise Bessus’a yardıma gelen Sacae(Saka), Dahae ve Tanais(Don) Nehri’nin ötesindeki İskitlere ayrıntılı bir şekilde yer ayırmıştır. İskitler tarafından, İskender’e gönderilen yirmi kişilik elçilik heyetinden, heyetin sözcüsünün İskender’e hitaben söylediği sözler vasıtasıyla İskit

⁸⁶Kent, s. 155 – 156.

⁸⁷Horace, *The Odes of Horace*, (Translated by T. Martin), I., Philadelphia 1880, s. 69 – 93.

⁸⁸Horace, III., s. 187.

⁸⁹Ovidius, *Ovid: Tristia; Ex Ponto*, (Translated by A. L. Wheeler), III – V., The Loeb Classical Library, London 1939, s. 157 – 249.

⁹⁰Ovidius, I – II., s. 283 – 323.

⁹¹Seneca, *Ad Lucilium Epistulae Morales*, (Translated by R. M. Gummere), Vol. V., II., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1970, s. 95 – 419.

⁹²Quintus Curtius Rufus, *History of Alexander*, (Translated by J. Yardley), Vol. I., IV., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 2001, s. 160 – 218.

⁹³Quintus Curtius Rufus, VI., s. 300 – 322.

kültürüne dair detaylı bir anlatımda bulunmuş ve tarafların savaşını aktarmıştır.⁹⁴ Pomponius Mela(15-45), *De Situ Orbis(Dünya'nın Konumu)* adındaki coğrafya eserinin özellikle birinci kitabında İskitleri ikiye ayırarak Tanais'ten Pontic bozkırları boyunca Hazar'a kadar birinci grubuna "İskitler" ve Hazar'dan Doğu Okyanusu ile Hindistan'ın güneyine doğru uzananları ise "Sakalar" olarak ikinci gruba dahil eder.⁹⁵ Yazar, eserinin ikinci cildinde, İskit boylarından Arimaspaie hakkında malumatlar verirken bir sonraki kitabında "*İskitya*" başlığı adı altında İskit boyları ile; "*Hindistan ve Doğu*" başlığında ise Sakaların, İskit olduklarına değinmektedir.⁹⁶ Başka bir Latin yazar olarak Plinius Maior(Büyük Plinius; 23-79) tarafından yazılan *Naturalis Historai(Doğa Tarihi)* adlı kitabın dördüncü cildinde Istros(Tuna)'un kuzeyindeki nüfustan bahsederken Sarmatae, Alani, Rhoxoloni, Massagetae, Sacae, Dahae gibi çeşitli İskit kabilelerini dile getirdikten sonra İskitya'daki boyları ele alır.⁹⁷ Bu kabilelerin kültürleri hakkında kayıtlar düştükten sonra beşinci cildinde önceki yazarları onaylayacak şekilde İskitopolis(Scytopolis)'in, bir İskit kabilesi yerleşim yeri olduğunu ifade eder.⁹⁸ Altıncı kitabında tekrar İskitlerin dağılımına değinir ki, burada daha önce ismini zikretmediği boylardan da bahseder. Ayrıca ilk örneğini Herodotos'ta gördüğümüz Perslerin coğrafya olarak yakın olan İskit kabilelerinden bazılarına "Sacae" şeklinde genel bir ifade kullandıklarını ve İskitlerin de, Perslere "Chosari" adını verdiklerini; ayrıca Kafkasya kavramı için "karla beyaz" manasında "Kroucasis" dediklerini belirtir.⁹⁹ Yedinci cildinde Greklere, İskit Lydus'un bakırın eritilme ve işlenme yöntemini gösterdiğini; Anacharsis'in ise demir işlemeyi ve çömlekçi çarkını icat etmesi gibi katkılarından bahsetmektedir.¹⁰⁰ Sekizinci kitabında ise İskitlerin at kullanımına dair malumatlar vermektedir.¹⁰¹

Geçmişteki dönemlerde, Antik Yunan ve Roma'da uygulanan stratejileri *Strategemata(Stratejilerim)* adlı yapıtında toplayan Sextus Julius Frontinus(40-103), İskitler ile ilgili ilk örneğine birinci cildinde yer vererek Darius'un karargahından ayrılırken eşek ve köpekleri bırakarak İskitlerin takibinden kurtulma taktiğini

⁹⁴Quintus Curtius Rufus, VII., s. 385 – 424.

⁹⁵Pomponius Mela, *Pomponius Mela's Description of the World*, (Translated by F. E. Romer), I., The University of Michigan Press, 1988, s. 37 – 39.

⁹⁶Pomponius Mela, II – III., s. 68 – 118.

⁹⁷Pliny, *Natural History*, (Translated by H. Rackham), Vol. II., IV., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1967, s. 179 – 189.

⁹⁸Pliny, V., s. 277.

⁹⁹Pliny, VI., s. 363 – 375.

¹⁰⁰Pliny, VII., s. 639 – 641.

¹⁰¹Pliny, Vol. III., VIII., s. 109 – 117.

anlatır.¹⁰² İkinci kitabında ise İskit Kralı Atheas'ın sadece söylenti yayarak düşmanın geri çekilmesini sağladığı bir olayı; Tomris'in, Cyrus'u mağlup etme stratejisini ve Makedonya Kralı II. Philip'in, İskitlerin hücumuna karşı koymaya yönelik taktiğini anlatır.¹⁰³ Gaius Cornelius Tacitus(56-120), *Annales(Yıllıklar)* eserinin ikinci cildinde Part Devleti'ni yöneten Arşak hanedanına mensup olan ve Dahae arasında büyümüş olan II. Artabanus'un¹⁰⁴, I. Vonones'i tahttan indirmesine değinir.¹⁰⁵ Altıncı cildinde ise II. Artabanus' un yönetimden uzaklaştırılarak Roma kültürüyle yetişmiş III. Tiridates'in Part tahtına geçirilişini anlatır. Bir Roma vassalı görüntüsündeki III. Tiridates'ten memnun olmayan Partlar, kısa zamanda II. Artabanus'u tahtta tekrar davet ederler. Tacitus, II. Artabanus'un güçlü bir İskit ordusuyla tekrar tahtta geçtiğini aktarmaktadır.¹⁰⁶ On birinci kitabında ise Dahae grubunun II. Artabanus'un oğulları arasında mücadelede II. Gotarzes'i tahtta çıkardıklarını ifade etmektedir.¹⁰⁷ Lucius Apuleius(124-170), *The Golden Ass* adındaki yapıtında birçok kitap ve erdem sahibi Anacharsis ve vahşiliğini dile getirmektedir.¹⁰⁸ Justinus(II. yüzyıl) ise *Pompeius Trogus* adındaki yapıtının birinci cildinde, İskitlerin hükümdarı Tanaus'un fetih politikasına değinir ve Tomris ile Cyrus mücadelesini diğer kaynaklardan farklı ve ayrıntılı bir şekilde anlatır.¹⁰⁹ Özellikle İskitlerden çok bahsettiği ikinci kitabında ise, İskitler ile Mısırlılar arasında soğuk ve sıcak iklim çerçevesinde birçok konuda karşılaştırma yapmakta ve nihayetinde İskitlerin, Mısırlılardan daha eski bir toplum olduğunu belirterek İskitlerin evlerinin keçe kaplı arabalar olduğunu, hukuka saygılarını ve geleneklerini kaydetmektedir. Kendinden önceki yazarlara göre önemli bir farkla İskitlerin çiftçilik yapmamalarını ve yerleşim yerleri oluşturmaktansa kendilerine özgü arabalarda yaşamalarının bir felsefe olduğunu kabul etmesi bakımından dikkate değerdir. İskit ülkesinin coğrafik özelliklerinden ve İskit boylarının hayat tarzından bahseder.

¹⁰²Frontinus, *Stratagemms. Aqueducts of Rome*, (Translated by C. E. Bennett, Mary B. Mc Elwain), I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1925, s. 51.

¹⁰³Frontinus, II., s. 133 – 181.

¹⁰⁴Kaynaklarda II. Artabanus, tahttan indirilmiş ve tekrar çağrılmış olmasından dolayı III. Artabanus olarakta kayıtlar geçmiştir.

¹⁰⁵Tacitus, *The Annals*, (Translated by J. C. Yardley), II., Oxford World's Classics, Oxford University Press, New York 2008, s. 50 – 51.

¹⁰⁶Tacitus, VI., s. 208 – 209.

¹⁰⁷Tacitus, XI., s. 219.

¹⁰⁸Apuleius, *The Golden Ass*, (Translated by W. Adlington), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1947, s. xx.

¹⁰⁹Justinus, *Epitome Of The Philippic History Of Pompeius Trogus*, (Translated by J. C. Yardley), I., Scholars Press, Atalanta 1994, s. 14 – 22.

Ardından İskitlerin üç kez Asya egemenliğine yaklaştıklarından ve hiçbir zaman başka bir millet tarafından boyunduruk altına girmediklerinden söz eder; Pers Kralı Darius'u kayıpla geri çekilmeye zorlamalarından ve Cyrus'u öldürmelerinden bahseder. İskitlerin, Büyük İskender'in generali Zopyrion'u yenilgiye uğrattıklarını ve İskitlere ilk kez savaş ilan eden bir hükümdar olarak Mısır kralı Sesostris'i, vergiye bağladıklarını da ekler. Yine bir İskit ulusu olarak andığı Amazonların; kökeni, siyasi tarihi ve akıbetleri hakkında başka kaynaklarda bulunmayacak ölçüde geniş bilgilere yer vererek Darius ile İskit Kralı İdanthyrus'un savaşına geri döner ve ikinci cildini sonlandırır.¹¹⁰

Tertullianus(160-225), *Apology* isimli yapıtında İskit soyundan bazı kabilelerin ölüleri ve yaşlılarına dair geleneklerine değinmektedir.¹¹¹ Ammianus Marcellinus(322-400), *Roman History* adlı eserinde Sakaların hayvanlarını otlatmak için meralarda yaşadıklarını ve dolayısıyla şehirlerinin olmadığını belirterek hayat tarzlarına değinmektedir. Ancak devamında “Aspabota”, “Chauriana” ve “Saga” gibi hatırı sayılır şehirlerinin olduğunu ifade etmektedir. Ascanimia ve Comedus dağlarının eteğinde bulduklarını fakat Imaunan ve Tapurian dağlarına hatta Pers sınırına kadar birbirinden uzak bölgelere dağıldıklarını belirtmektedir.¹¹² Paulus Orosius(375/385-420)'un yedi kitaplık *Histories Against The Pagans* adlı eserinin ilk cildinde Hindistan'ın kuzeyinden Kafkasya'ya kadar ki bölgede yaşayan İskit ve Hunlardan bahsederken, daha öncesinde “Dahae” ve “Sacaraucae” olarak anılan Sakalara değinmeyi ihmal etmez. Bu kabilelerin coğrafi konumlarını aktardıktan sonra, İskitlerin Mısır firavunu Psammetikus'u yenilgiye uğratmasını ve Asya hakimi olmalarını konu edinir.¹¹³ İkinci kitabında Cyrus ile Tomris'in savaşını, üçüncü kitabında İskit Kralı Ateas ile Makedonya Kralı Philip'in ilişkisini ve devamında İskender'in İskitya'ya gönderdiği Vali Zopyrion'un faaliyetlerini anlatır.¹¹⁴ Yedinci kitabında ise Theodosius'un İskitlere saldırısına değinir.¹¹⁵ Doğu Roma İmparatoru Mauricius(539-602) tarafından yazılan veya ona sunulan *Strategikon* isimli eserin,

¹¹⁰Justinus, II., s. 25 – 31.

¹¹¹Tertullian, *Apology Minucius Felix*, (Translated by T. R. Glover, Gerald H. Rendall), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1977, s. 51.

¹¹²Ammianus Marcellinus, *The History of Ammianus Marcellinus*, (Translated by C. D. Yonge), XXIII., London 1887, s. 340 – 341.

¹¹³Orosius, *Seven Books of History Against The Pagans*, (Translated by A. T. Fearl), I, Liverpool University Press, Liverpool 2010, s. 41 – 67.

¹¹⁴Orosius, II., s. 85 – 87.; III., s. 127 – 136.

¹¹⁵Orosius, VII., s. 386.

IV. cildinde İskitlerin savaş stratejisi anlatılırken ilk olarak turan taktiğini tarif ederek bu pusuyu alt etmeye yönelik çeşitli önerilerde bulunur. Bu vasıtaıyla İskit ve Hunları burada bir tutarken, ikinci başlığında “yaşam tarzları Hun halklarınıninkine benzeyen İskitler, Avarlar, Türkler ve diğerleri ile mücadele” yöntemlerini anlatmıştır.¹¹⁶ İlk çağın son tarihçisi olarak kabul edilen Theophylact Simocatta(580-630), İskit milletleri olarak Avar, Hun, Onogur, Sabir kavimlerini kastetmiştir.¹¹⁷

2. 1. 5. Çin Kaynakları

Çin kaynaklarında Sakalar, “Sai” adıyla kayıtlara geçmiştir. *Han Shu*’nun batı bölgelerinden, yani Türkistan coğrafyasından bahseden kısmında ağırlıklı olarak Hunlardan bahseder. Hunların, Büyük Yüecileri yenmeleri ve yurtlarından batıya doğru sürmeleri tarih boyunca birçok kez tekrarlanan kavimler göçünün başlamasına neden olmuştur. Ayrıca *Han Shu*’da, Ta-hsia(Toharistan)’a gelen Yüecilerin de oradaki Sai’leri batıya göç etmeye zorladıkları ve Sailerin, buradan güneye yönelerek Chi-pin(Keşmir), Hsiu-hsün(Tacikistan’ın doğusu), Chüan-tu(Kaşgar’ın batısı) gibi şehir devletleri kurmuş oldukları yazılıdır. Bu şehir devletlerinin merkezleri, Çin başkenti Ch’ang-an’a olan uzaklıkları, siyasi bağımsızlıkları, geleneklerinin ve giyimlerinin, Wusunların kıyafetleri ile benzerliği, iklim ve coğrafi şartları ile otlaklara ve su kaynaklarına bağlı olarak yaşamaları gibi konularda bilgilere yer verilmiştir. Gelenekleri, Hunlar ile aynı olan Wusun halkının tarihinden bahsedilirken Sailerin; Büyük Yüeciler tarafından mağlup edildikten sonra Ta-hsia’daki yurtlarından güneye Hsien-tu(Hindistan)’ya geçtikleri belirtilmektedir. Ta-hsia’yı yurt edinmiş Büyük Yüecilere saldırarak onları göçe zorlayan Wu-sunların buraya yerleştiklerini ve içlerinde güneye gitmeyen bazı Sai gruplarının, burada, kaldıkları aktarılmaktadır.¹¹⁸ Konu bağlamında önem arz eden *Han Shu*’nun 96/A ve 96/B bölümlerini, Prof. Dr. Ayşe Onat tarafından *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde “Batı Bölgeleri”* isimli eserde, Çince orijinalinden Türkçe’ye

¹¹⁶Mauricius, *Maurice’s Strategikon*, (Translated by G. T. Dennis), III – XII., Philadelphia 1984, s. 24 – 169.

¹¹⁷Theophylact Simocatta, *The History of Theophylact Simocatta*, (Translated by M. Whitby, M. Whitby), Oxford University Press, New York 1986, s. 223.

¹¹⁸Anthony François Paulos Hulsewé, *China in Central Asia: The Early Stage: 125 B.C. - A.D. 23 - An Annotated Translation of Chapters 61 and 96 of the History of the Former Han Dynasty*, E. J. Brill, Leiden, 1979, s. 104 – 139.

çevrilerek *Hsi-Yü'nün Batı Bölgeleri Monografisi(96A)* başlığı altında bulmak mümkündür.¹¹⁹

2. 1. 6. Hint Kaynakları

Çin kaynaklarında da takip edilebilen Hunların ve Hunların egemenliğindeki Wusunların, Yüecileri üç aşamada batıya sürmesi ve son ikisinde Yüecilerin, Sakalar üzerinde kurduğu baskı neticesinde başlayan süreç, onların Hindistan'ın kuzeyi ve kuzey batısında daimi egemenlikler kurmaları ile sonuçlanmıştır. Burada hakimiyet kuran Sakaların, güçlü oldukları dönemlerde Hindistan'ın içlerine kadar inmiş oldukları görülmektedir. Sakalar, Hindistan'a geldiği tarihten itibaren *Mahabharata* ve *Ramayana* gibi Hint destanlarında isimlerine rastlamak mümkündür. *Ramayana* destanında, Yavanalar(Greco-Bactrian: Yunan) ile birlikte savaşçılık özellikleriyle çevrelerine korku saldıklarından bahsedilmektedir.¹²⁰ *Mahabharata* destanının, *Sabha Parva*'sında, Sakalar ve diğer barbarlara boyun eğdirilerek haraç alındığına; *Udyoga Parva*, *Drona Parva*, *Karna Parva*, *Salya Parva* gibi kısımlarında Sakalar ve diğer kuzeyli Tukhara, Komboja, Yavana atlılarının; Hintliler ve özellikle Hint kahramanı Arjuna ile mücadeleleri edebi bir dille aktarılmıştır.¹²¹ *Santi Parva*'da ise Sakaların, Sakadwipa(Saka Kıtası)'da yaşadıkları ve nihayetinde Brahmanların etkisiyle seçkin sınıf olmaktan çıktıkları ve sudra statüsüne düştükleri ifade edilmektedir.¹²² Aynı zamanda Sanskritçe *Puranalar*'da da benzer anlatıların bulunmasıyla birlikte yine edebi bir dille dünyanın yedi adaya bölünmüş olduğunu; bunlardan biri olan Sakadwipa'da ise Sakaların yaşadığı belirtilmiş ve bu ülke hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir.¹²³

Maues, I. ve II. Azes gibi Hindistan Saka hükümdarları tarafından kendi adlarına bastırıldıkları metal paralar gibi kaynaklar, Hindistan Saka tarihinin aydınlatılmasına yardımcı olan diğer kaynaklardır. Ayrıca Hindistan'da da çeşitli

¹¹⁹Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2012, s. 30 – 42.

¹²⁰Valmiki, *The Rámáyan of Válmkí*, (Translated by R. T. H Griffith), (Epub: Gutenberg.org, 2008) Canto: LIV., s. 216 – 220.

¹²¹Vyasa, *The Mahabharata of Krishna – Dwaipayana Vyasa*, (Translated by P. C. Roy), "Sabha Parva", Vol. II., s. 70., 76., 114.; "Udyoga Parva", Vol. IV., s. 6., 33., 321., 386.; "Bhishma Parva", Vol. V., s. 24., 48., 153., 202., 317.; "Drona Parva", Vol. VI., s. 11., 22., 179., 228.; "Karna Parva" Vol. VII., s. 126., 162., 209.; "Salya Parva", s. 4., 22.

¹²²Vyasa, "Santi Parva", Vol. VIII., s. 24; Vol. X., 171.

¹²³*The Puranas*, (der. Dharmic Scriptures Team), "Vishnu Purana", 2002, s. 112 – 573.

kollara ayrılan Sakaların, batı grubu olarak ifade edilen Kşatrapaların eseri olan Budist mağara manastır kalıntıları bulunmuştur. Bu bölgede Brahmanizm'in etkisi altına girinceye dek Sakaların, Budizm dinini destekleyerek bağışlar ve manastırlar yaptıkları kayıtlara geçmiştir.

2. 2. Araştırma eserleri

Bu bölümde kullanılan tüm araştırma eserlerinin açıklanması mümkün olmadığından çalışmalar gruplandırılarak ele alınmıştır. Ayrıca, Sakaların menşei hakkındaki görüşler sınıflandırılarak kısaca aktarılmış olup; yanıtları, ilgili başlıklarda değerlendirilmek üzere daha sonraki bölümlere ertelenmiştir.

Defineciler tarafından, Rusya'nın güneyinde ilk İskit kurganlarının bulunması ve I. Petro(1682-1725) tarafından duruma el konulmasıyla birlikte, buluntular, St. Petersburg'a getirilmiştir. Fakat 1763'te General A. P. Melgunov önderliğinde, Litoy Kurganı'nın(Ukrayna, Kirovograd) kazılmasıyla başlayan arkeolojik çalışmalar sayesinde, XVII. Yüzyıl sonlarında Saka tarihinin yazımı ortaya çıkmış olduğunu söylemek mümkündür. Ukrayna bozkırlarında başlayıp S. I. Rudenko tarafından Altaylar'da, Pazırık Kurganı ve Tuva'da, M. P. Gryaznov tarafından Arzhan Kurganları gibi arkeolojik kazıların artmasıyla birlikte, Saka kalıntıları gün yüzüne çıkmaya devam etmiştir. Bu türden arkeolojik sonuçları izleyen süreçte, Sakaları çeşitli yönlerden inceleyen ve çok farklı sonuçlara ulaşan araştırma eserleri ortaya konmuştur.

Sakaların, kültür ve tarihi antik kaynakların yansıttığı ölçüde öğrenildiğinden dolayı modern araştırmacıların payına çoğunlukla onların kökenine dair araştırma eserleri vermek düşmüştür. 18. Yüzyıldan itibaren Saka-İskitlerin kökenine dair yayınlanan araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda üç farklı menşei fikri ortaya çıkmış olup, bunlar Hint-Avrupa, Ural-Altay ve Slavlık görüşleridir. Sakaların kökenini, Hint-Avrupa grubuna dayandıran araştırmacıların kanıtlarını temelde dil, din ve fizyonomi olarak üç grupta tasnif etmek mümkündür. Saka/İskit dilinden günümüze kalan kelimelere dayanarak John Pinkerton,¹²⁴ Thomas Martin,¹²⁵ Joseph

¹²⁴John Pinkerton, *A Dissertation On The Origin And Progress Of The Scythians Or Goths: Being An Introduction To The Ancient And Modern History Of Europe*, John Nichols, London 1787, s. 19.

¹²⁵Thomas Martin, *A Philological Grammar Of The English Language*, London 1824, s. 251.

Basworth,¹²⁶ Sharon Turner,¹²⁷ Alban Butler,¹²⁸ David Hoffman,¹²⁹ Roderic O'Connor,¹³⁰ John Pym Yeatman,¹³¹ John O'Hart,¹³² Thomas Rosling Howlett¹³³ gibi isimler "Scoti" ve "Sakson" etnonimlerini "İskit" ve "Saka" kelimelerine dayandırmışlardır. Vasily Ivanovich Abaev,¹³⁴ Wilhelm Tomaschek,¹³⁵ Alexander Lubotsky,¹³⁶ Rüdiger Schmitt,¹³⁷ gibi isimler Hint-Avrupa dil ailesine dahil edilen Osetçe ile İskitçe olduğu iddia edilen sözcükleri açıklamışlardır. John William Donaldson,¹³⁸ Charles Lassalle,¹³⁹ Momir Nikic,¹⁴⁰ Saka/İskit diline ait kelimeleri kökenlerine ayırarak ve Johann Kaspar Zeuss,¹⁴¹ Rene Grousset,¹⁴² Said Galimzhanov¹⁴³ E. V. Cernenko,¹⁴⁴ George Hinge,¹⁴⁵ George Vernadsky,¹⁴⁶ B. N.

¹²⁶Joseph Bosworth, *A Compendious Grammar Of The Primitive English Or Anglo-Saxon Language, A Knowledge Of Which Is Essential To Every(...)*, Simpkin and Marshall, London 1826, s. viii.

¹²⁷Sharon Turner, *The History Of The Anglo-Saxon From The Earliest Period To The Norman Conquest*, Baudry's European Library, Paris 1828, s. 100.

¹²⁸ Alban Butler, *The Lives of the Fathers, Martyrs And Other Principal Saints*, James Duffy, Dublin 1845, s. 329.

¹²⁹David Hoffman, *Chronicles Selected From The Originals Of Cartaphilus, The Wandering Jew: Embracing A Period Of Nearly XIX Centuries*, Vol. II., London 1853, s. 481.

¹³⁰Roderic O'Connor, *A Narrative Of The Important And Interesting Events In The History Of Ireland, From The Invasion Of The Millenians To The Present Time*, Dublin 1858, s. 2. – 3.

¹³¹John Pym Yeatman, *The Shemetic Origin Of The Nations Of Western Europe, And More Especially Of The English, French, And Irish Branches Of The Gaellic Race*, London 1879, s. XI.; s. 204.

¹³²John O'Hart, *Irish Pedigrees: Or, The Origin And Stem Of The Irish Nation*, J. Duffy and Company, Dublin 1892, s. 14.

¹³³Thomas Rosling Howlett, *Anglo-Israel And The Jewish Problem: The Ten Lost Tribes Of Israel Found And Identified In The Anglo-Saxon Race*, Philadelphia, 1892, s. 83 – 84.

¹³⁴Vasily Ivanovich Abaev, "The Ossetes: Scythians Of The 20th Century", *The Unesco Courier: The Scythians Nomad Goldsmiths Of The Open Steppes*, 1976, s. 49.

¹³⁵Wilhelm Tomaschek, *Kritik Der Ältesten Nachrichten Über Den Skythischen Norden*, Tempsky, Wien 1889, s. 36 – 37.

¹³⁶Alexander Lubotsky and Nicholas Sims-Williams, "Scythian Elements In Old Iranian", *Indo-Iranian Languages And Peoples(Proceedings of the British Academy 116)*, Oxford, 2002, s. 189. – 190.

¹³⁷Rüdiger Schmitt, "SCYTHIAN LANGUAGE," *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2018, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/scythian-language> (accessed on 10 April 2018). Erişim: 10.1.2022.

¹³⁸John William Donaldson, *Varronianus: A Critical And Historical Introduction To The Ethnography Of Ancient Italy And To The Philological Study Of The Latin Language*, J. W. Parker And Son, London 1852, s. 55.

¹³⁹Charles Lassalle, *Origin Of The Western Nations & Languages*, John Heywood, London 1883, s. 269 – 270.

¹⁴⁰Momir P. Nikic, *Scythians: Scientific Genocide Other Scythians Riddles*, 2009, s. 23 – 32.

¹⁴¹Johann Kaspar Zeuss, *Die Deutschen und Die Nachbarstämme*, Bei Ignaz Joseph Lentner, München 1837, s. 298.

¹⁴²Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s. 24.

¹⁴³Said Galimzhanov, "The Archaeological Landscape Of Tamgaly And Eshkiolmes Sanctuaries Religious Beliefs And Cult Ceremonies", *European Journey of Science and Theology*, 2018, s. 173.

¹⁴⁴Evgenii Vasilevich Cernenko, *The Scythians 700 – 300 BC*, Osprey Publishing, London 2012, s. 3.

¹⁴⁵Arhus Von George Hinge, "Herodot zur skythischen Sprache: Arimaspen, Amazonen und die Entdeckung des Schwarzen Meeres", *Glotta*, 81, 2005, s. 86 – 90.

¹⁴⁶George Vernadsky, *Ancient Russia*, Yale University Press, 1943, s. 51.

Grakov,¹⁴⁷ Walter Wybergh¹⁴⁸ ise özel isimler ile İranî dilleri arasında ortaklık kurmuşlardır. Oswald Szemerényi,¹⁴⁹ Karl Müllenhoff,¹⁵⁰ Thomas Spencer Baynes¹⁵¹ gibi isimler ise Saka/İskit dilinden arda kalan sözcükleri Eski Farsça ve Avesta ile açıklamaya çalışmışlardır. İlgili bölümde değinilen diğer yazarlar ise bir ön kabul ve delil göstermeksizin İskit dilinin, Hint-Avrupa dil ailesinden olduğu düşüncesindedirler.

Hint-Avrupa görüşünü savunan yazarların diğer bir dayanak noktası ise Saka/İskit dini ile Aryanî topluluklar arasında benzerlikler kurmaktan ileri gelmektedir. J. K. Zeuss,¹⁵² J. W. Donaldson,¹⁵³ J. Fressl,¹⁵⁴ T. S. Baynes,¹⁵⁵ S. Galimzhanov,¹⁵⁶ M. Rostovtzeff¹⁵⁷ İskit-Pers panteonu ve tanrı adları ile W. Tomaschek,¹⁵⁸ M. P. Nikic,¹⁵⁹ F. Thordarson¹⁶⁰ bazı dinî ritüeller çerçevesinde ortaklık kurmuşlardır.

Sakalara dair görsel malzeme ve tasvirlerden yola çıkan benzer isimler olan T. S. Baynes,¹⁶¹ K. Müllenhoff,¹⁶² M. Rostovtzeff,¹⁶³ E. V. Cernenko,¹⁶⁴ R. Grousset¹⁶⁵ ve E. Jacobson¹⁶⁶ ise fizyonomi açısından Hint-Avrupa kökenine yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Sakaların, Ural-Altay ailesinden bir kavim olduğu düşüncesinde olan araştırmacılarda filolojik, dinî ve fizyonomik bakımdan çeşitli deliller getirmektedir.

¹⁴⁷Boris Nikolaevich Grakov, *İskitler*, Selenge Yayınları, İstanbul 2008, s. 50 – 51.

¹⁴⁸Walter Wybergh, *A Commentary on Herodotus*, Franklin Classics, 2012, s. 826.

¹⁴⁹Oswald Szemerényi, *Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian-Skudra-Sogdian-Saka*, Veröffentlichungen der Iranischen Kommission/Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, 1980, s. 45.

¹⁵⁰Karl Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, C. III., Weidmann, Berlin 1892, s. 112.

¹⁵¹Thomas Spencer Baynes, *The Encyclopedia Britannica: A Dictionary of Arts, Sciences, And General Literature*, C. XXI. – XXII., 1890, s. 576.

¹⁵²Zeuss, s. 48. – s. 285.

¹⁵³Donaldson, s. 44.

¹⁵⁴Johannes Fressl, *Die Skythen-Saken Die Urväter Der Germanen*, Kessinger Publishing, 1886, s. 5.

¹⁵⁵Baynes, s. 576.

¹⁵⁶Galimzhanov, s. 173.

¹⁵⁷Michael Rostovtzeff, *Iranian & Greeks In South Russia*, Facsimile Publisher, 1922, s. 60.

¹⁵⁸Tomaschek, s. 47.

¹⁵⁹Nikic, s. 29.

¹⁶⁰F. Thordarson, “ASB ii. Among the Scythians,” *Encyclopædia Iranica*, 2/7, pp. 730-731, available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/asb-scythians> (accessed on 30 December 2012). §: 5.

¹⁶¹Baynes, s. 576.

¹⁶²Müllenhoff, s. 14 – 15.

¹⁶³Rostovtzeff, s. 60.

¹⁶⁴Cernenko, s. 3.

¹⁶⁵Grousset, s. 25 – 26.

¹⁶⁶Esther Jacobson, *The Deer Goddess Of Ancient Siberia: A Study In The Ecology Of Belief*, Brill, 2018, s. 12.

Buna göre dil açısından Güney Asya’da varlığını sürdürmüş olan Dravid dilleri üzerine çalışan James Cowles Prichard,¹⁶⁷ Robert Caldwell,¹⁶⁸ Edward Balfour,¹⁶⁹ James Prinsep,¹⁷⁰ Edward Webb¹⁷¹ ile Sakalardan arda kalan kelimeleri Ural-Altay dilleriyle açıklayan Karl Johann Heinrich Neumann,¹⁷² Ahmet Zeki Velidi Togan,¹⁷³ Zaur Hasanov,¹⁷⁴ Feridun Ağasıoğlu,¹⁷⁵ Fatih Şengül,¹⁷⁶ Mir Fatih Zekiyev,¹⁷⁷ Mireli Seyidov,¹⁷⁸ Abdulhaluk Çay ve İlhami Durmuş,¹⁷⁹ Mehmet Bayrakdar,¹⁸⁰ Faik Elekberli,¹⁸¹ Ziya Gökalp,¹⁸² Laszlo Rasonyi,¹⁸³ Osman Karatay,¹⁸⁴ Gaukhar Z. Balgabayeve,¹⁸⁵ Ahmet Bican Ercilasun¹⁸⁶ gibi isimlerdir. Ayrıca 1969 yılında açılan Sakalara ait Esik Kurganı’ndan çıkan Esik yazısını ve Sus’taki çivi yazısını, Türkçe okuyan ve kabul eden Olcas Süleymanov,¹⁸⁷ Fuat Bozkurt,¹⁸⁸ Emel Esin,¹⁸⁹ İlhami

¹⁶⁷James Cowles Prichard, *History Of The Asiatic Nations*, Sherwood, Gilbert, and Piper, London 1844, s. 130.

¹⁶⁸Robert Caldwell, *A Comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian Family of Languages*, London 1856, s. 29.

¹⁶⁹Edward Balfour, *The Supplement to the Cyclopaedia of India and of Eastern and Southern Asia*, 1858, s. 625.

¹⁷⁰James Prinsep, *Essays on Indian Antiquities, Historic, Numismatic, and Palaeographic, of the Late, C. II. – III.*, 1858, s. 51

¹⁷¹Edward Webb, *Journal of the American Oriental Society*, C. VII., 1862, s. 287.

¹⁷²Karl Johann Heinrich Neumann, *Die Hellenen Im Skythenlande: Ein Beitrag Zur Alten Geographic, Etnographic und Handelsgeschichte*, Berlin 1855, s. 139 – 154.

¹⁷³Ahmet Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 35.

¹⁷⁴Zaur Hasanov, *Çar İskitler: İskitler ve Eski Oğuzların Etno-Dil Özdeşleştirilmesi*, (Akt. İ. Topsakal), TDAV Yayınları, İstanbul 2009, s. 170.

¹⁷⁵Firudin Ağasıoğlu(Celilov), *Etrusk – Türk Bağı*, Bakı 2011, s. 143.

¹⁷⁶Fatih Şengül, “Reinterpretation of Ötüken Yiş Expression in Orkhon Inscriptions”, *Journal Of Old Turkic Studies* 5.2., 2021, s. 397.

¹⁷⁷Mir Fatih Zekiyev, “Ön ve Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz’in Kuzeyi, İdil – Ural ve Batı Sibirya’daki Eski Türkler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002,s. 624 – 627.

¹⁷⁸Mireli Seyidov, *Azerbaycan Xalqının Soykökünü Düşünürken*, Bakü 2018, s. 350.

¹⁷⁹Abdulhaluk Çay-İlhami Durmuş, “Bozkırın Eski Toplulukları: Avrasya’da Saka Çağı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 874.

¹⁸⁰ Mehmet Bayrakdar, *Bilinmeyen Bir Türk Ulusu Kayaniler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Konya 2012, s. 25.

¹⁸¹Faik Elekberli, *Turan Uygarlığına Giriş: Turan Mefkûresi ve Tanrıçılık*, Astana Yayınları, 2020, s. 64.; Baymirza Hayit tarafından benzer bir açıklama “Türkistan” kelimesi için yapılmıştır. Bkz.: Baymirza Hayit, *Sovyetler’de Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*, TDAV, İstanbul 2000, s. 193.

¹⁸²Ziya Gökalp, *Küçük Mecmua -II-*, Yeniden Ana. ve Rum. Yayınları, 2011, s. 111 – 112.

¹⁸³LaszloRasonyi, “Tarihte Türklük”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 503.

¹⁸⁴Osman Karatay, *Hırvat Ulusunun Oluşumu: Erken Ortaçağ’da Türk – Hırvat İlişkileri*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2000, s. 23.

¹⁸⁵Gaukhar Z. Balgabayeve, “The Role of Women in Military Organization of Nomads”, *International Journal of Environmental and Science Education*, 11.12, 2016, s. 5276.

¹⁸⁶Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 45.

¹⁸⁷Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili*, Eğitim Yayınevi, Konya 2012, s. 9

¹⁸⁸Bozkurt, 2012, s. 9

¹⁸⁹Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 23.; Emel Esin, *Milli Kültür Tarihi Safhalarına Bakış*, Sevinç Matbaası, Ankara 1977, s. 238.

Durmuş,¹⁹⁰ Baymirza Hayit,¹⁹¹ Yusuf Halaçoğlu,¹⁹² Andreas David Mordtmann,¹⁹³ Yelda Demirağ¹⁹⁴ gibi araştırmacılar tarafından filolojik açıklamalar getirilmiştir.

Boris Zhivkov ve İ. Durmuş¹⁹⁵ İskit tanrıları ile Türk mitolojisi arasında ilişki kurarken; K. J. H. Neumann,¹⁹⁶ Taner Tarhan,¹⁹⁷ Z. Hasanov,¹⁹⁸ A. B. Ercilasun,¹⁹⁹ G. Z. Balgabayeva,²⁰⁰ E. H. Minns²⁰¹ tanrı isimlerinin açıklanması bakımından Ural-Altaylık görüşünü savunmaktadırlar. Niebuhr,²⁰² Georg Grote,²⁰³ Zaur Hasanov,²⁰⁴ Hasan Basri Öngel²⁰⁵ kùltler konusunda ve ayrıca yukarıdaki isimlerin dışında Ü. Günay ve H. Güngör,²⁰⁶ Ahmet Taşağıl,²⁰⁷ R. Heber,²⁰⁸ H. Kiepert,²⁰⁹ E. H. Minns,²¹⁰ Emine Sonnur Özcan,²¹¹ G. W. B. Huntingford,²¹² Yaşar Bedirhan²¹³ ise cenaze törenleri olarak gruplandırılabilir dinî ritüeller ve kalıntılara dayanarak Ural-Altay görüşünü savunmuşlardır.

¹⁹⁰İlhami Durmuş, ““Saka” Adı Üzerine”, *Milli Folklor Dergisi*, 3. 19, 1993, s. 9.

¹⁹¹Hayit, s. 240.

¹⁹²Yusuf Halaçoğlu, “Türk Tarihi Üzerine Çalışmalar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 9.

¹⁹³Andreas David Mordtmann, “Über die Keilinschriftenzweiter Gattung”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*, C. XXIV., 1870, s. 77.

¹⁹⁴Yelda Demirağ, *Önasya Dünyasında Kimmer ve İskitler*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003, s. 47.

¹⁹⁵Boris Zhivkov, *Khazaria in the Ninth and Tenth Centuries*, Brill, 2015, s. 112 – 113.; İlhami Durmuş, “İskitlerin Kimliği”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara, 2002, s. 874.

¹⁹⁶Neumann, s. 188 – 189.

¹⁹⁷Taner Tarhan, “İskitlerin Dinî İnanç ve Âdetleri”, *Tarih Dergisi*, S. 23, s. 155.

¹⁹⁸Hasanov, s. 76 – 77.

¹⁹⁹Ercilasun, s. 45.

²⁰⁰Balgabayeva, s. 5276.

²⁰¹Ellis H. Minns, *Scythians And Greeks: A Survey Of Ancient History and Archaeology On The North Coast Of The Euxine From The Danube To The Caucasus*, Vol. 1., Cambridge University Press, Cambridge, 1913, s. 39 – 40.

²⁰²Barthold Georg Niebuhr, *A Dissertation On The Geography Of Herodotus, With A Map. Researches Into The History Of The Scythians, Getae And Sarmatians*, 1830, s. 46 – 47.

²⁰³George Grote, *History Of Greece*, Vol. III., Boston 1852, s. 239.

²⁰⁴Z. Hasanov, “İskit ve Türk – Moğol Halklarına Ait Aynı Gelenekler”, *Kùltler ve Psikolojik Özellikler*, *Belleten*, S. 288., Ankara 2016, s. 648 – 651.

²⁰⁵Hasan Basri Öngel, “Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakùltesi Dergisi*, 21.2.,2001, s. 192 – 193.

²⁰⁶Ünver Günay-Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Ocak Yayınları, 1997. s. 66.

²⁰⁷Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*, Bilge Kùltür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013. s. 50.

²⁰⁸Reginald Heber; Amelia Shipley Heber, *The Life Of Reginald Heber*, Vol. 1., Protestant Episcopal Press, London 1830, s. 659 – 660.

²⁰⁹Heinrich Kiepert, *Lehrbuch Der Alten Geographie*, D. Reimer, Berlin 1878, s. 343.

²¹⁰Minns, s. 48.

²¹¹Emine Sonnur Özcan, *Kùltür Tarihi Açısından İskit-Türk Aynılığı*, Selenge Yayınları, İstanbul 2016, s. 100 – 105.

²¹²Yaşar Bedirhan, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kùltürü*, Eğitim Kitabevi, Konya 2009, s. 38 – 39.

²¹³George Wynn Brereton Huntingford, “Who Were The Scythians?”, *Anthropos*, 5./6, 1935, s. 792.

Elde olan aynı tasvir ve görsel malzemelerden E. H. Minns, B. G. Niebuhr, G. Grote, K. J. H. Neumann, J. T. Wheeler, H. Kiepert, G. W. B. Huntingford, E. Esin, K. Akışev, Y. F. Buryakov, I. V. P'yankov, Şemsettin Günaltay, Z. V. Togan, Gülçin Çandarlıoğlu gibi isimler Sakaların, Ural-Altay grubu fizyonomisinde olduğunu dile getirmişlerdir.²¹⁴

Sakaların, Slav olması gerektiğini düşünen T. T. Rice²¹⁵, I. Y. Zabelin²¹⁶, G. Vernadsky²¹⁷, K. K. Nair²¹⁸, P. I. Şafarik²¹⁹, D. L. Clarke²²⁰, V. N. Tatışçiev, N. M. Karamzin, E. I. Eichwald²²¹, Mannert, Cuno, Grigoriev, İlovaski²²² ve A. Shaposhikov²²³ gibi araştırmacılar İskitlere dair kurganları, bugünkü Rusya topraklarında ortaya çıkmasından dolayı onları sahiplenerek aslında ülkelerinde ne kadar eski olduklarını kanıtlama içgüdüleriyle davranmışlar ve bugün bilim camiasında çokta benimsenmeyen deliller ileri sürmüşlerdir.

²¹⁴Minns, s. 44 – 45.; Niebuhr, s. 46.; Grote, s. 239 – 240.; Neumann, s. 151 – 174.; James Talboys Wheeler, *The Life and Travels Of Herodotus In The Fifth Century Before Christ*, Vol. II., Longmann, s. 1 – 2.; Kiepert, s. 343.; Huntingford, s. 792.; Esin, s. 20.; Y. F. Buryakov, “Eski ve Orta Çağ Dönemlerinde Büyük İpek Yolu Üzerindeki Orta Asya Türkleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III., s. 426.; I. V. P'yankov, “Sakalar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., s. 928.; Şemseddin Günaltay, *İran Tarihi: Eski Çağlar'dan İskender'in Asya Seferine Kadar*, C. I., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 100 – 101.; Togan, s. 34.; Emel Esin, *Türkistan Seyahatnamesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1997, s. 5 – 9.; G. Çandarlıoğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, TDAV Yayınları, İstanbul 2003, s. 16 – 17.

²¹⁵ Tamara Talbot Rice, *The Scythians*, New York 1957, s. 77. ; Adile Ayda, *Türklerin İlk Ataları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1987, s. 33.

²¹⁶ Marion Harry Spielmann(ed.), *The Magazine of Art*, C. IX., 1886, s. 250 – 254.

²¹⁷Vernadsky, s. 51.

²¹⁸Kiran Krishan Nair, *By Sweat and Sword: Trade, Diplomacy and War In Kerala Through The Ages*, Manohar Publications, 2013, s. 51.

²¹⁹Mirfatih Zekiyeviç Zekiye, *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, (Çev. A. Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 155.

²²⁰ David L. Clarke, “Analytical Archaeology”, *Analytical Archaeology*, Columbia University Press, 1978, s. 315. – 361.

²²¹Zekiye, s. 154 – 155.

²²² Ekrem Memiş, *İskitlerin Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1987, s. 22.; İlhami Durmuş, *İskitler(Sakalar)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008, s. 14.

²²³ Alexander Shaposhnikov, “Scythian and Baltic-neighbours Or Relatives? The Land Of Budini-intermediate Homeland Of Common Baltic Ethnos”, *Lithuanian Journal of Anthropology (LJA)*, 2015, s. 1 – 13.

BİRİNCİ BÖLÜM: SAKA-İSKİT KAVRAMLARI VE COĞRAFYA

1. 1. Coğrafya

Asya kıtasının doğusundaki Kingan Dağları'ndan başlayıp Doğu Avrupa'daki Karpatlar'a kadar süren Avrasya bozkırları, konar göçerlerin yaşam alanları olması bakımından tam bir coğrafi bütünlük oluşturmaktadır. Bu konar göçerlerin ilklerinden olan Sakalar, antik ve arkeolojik kaynaklardan anlaşıldığı üzere bozkır kuşağı olarak bilinen Çin'in batı sınırından başlayıp Tuna Nehri'nin doğu yakasına kadar devam eden steplerde devletlerini kurmuşlardır. Güçlü oldukları dönemlerde ise Güney Rusya'dan Mısır ile kuzey ve kuzeybatı Hindistan'a kadar yayılmışlardır. Saka ülkesinin, bu denli geniş coğrafyasını tek parça değerlendirmek yanlış sonuçlara sebebiyet verebileceğinden söz konusu memleket her ne kadar coğrafi bir bütünlük addetse de Saka gruplarının birbirinden bağımsız gelişen tarihleri göz önünde bulundurulduğunda birtakım zorluklara yol açmaktadır. Sakaların ardından gelen ve aynı coğrafyaya hakim olacak olan Hunlar ve hakim oldukları sahalar buna örnek gösterilebilir. Sözü edilen bozkır kuşağındaki Saka ülkesi içerisinde Saka gruplarının konumlarının doğru tespit edilebilmesi açısından bunların ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Z. V. Togan'ın, Saka gruplarının aralarında gevşek olarak birbirlerine bağlı olduğu düşüncesi oldukça yerinde bir tespittir.²²⁴

Öncelikle Sakaların tarih sahnesine ilk çıktıkları toprakların tayin edilmesine ihtiyaç vardır. Grek kaynaklarından Herodotos, Strabo ve başta *Nakş-i Rüstem A(DNa)Yazıtı* olmak üzere diğer Pers yazıtlarına bakıldığında merkez noktasının Türkistan²²⁵ olduğu görülmektedir.²²⁶ Antik ve modern kaynaklar arasında

²²⁴Togan, s. 34.

²²⁵Türkistan kelimesi, 1843 yılında Alexander Freiherr Humboldt'un "Türkistan" yerine "Orta Asya" tabirini kullanana dek milattan önceki tarihlerden beri Türkler'in yaşadıkları ülkeyi belirtmek için kullanıla gelmiş olan coğrafi terimdir. Günümüzde burası için tam manasıyla eş anlamlısı olmayan "Orta Asya" veya "Merkezî Asya" gibi tanımlar kullanılmaktadır. Türkistan tanımları arasında Orta Asya terimi, en dar coğrafyayı kapsamakta olup, Türk Tarihi açısından çok doğru bir tanım değildir. Batı sınırı Urallar, İdil Nehri ve Hazar'dan başlayıp Çin'in Kansu eyaletine dek sürer; güney sınırı ise İran'ın kuzeydoğusunda bulunan Horasan bölgesi, Afganistan'ın kuzeyi, Pamir ve Hindikuş Dağları boyunca olup kuzeyde Sibiry'a kadarki alanı kapsamaktadır.Togan, eserinde "Türkistan" tabiri yerine Musa Khorenaki'nin "Turkastanak" ifadesini kullanımını, Grekler'in "İskitya" kullanımına benzetmektedir. Ayrıntılı bilgi için: Z. V. Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C. I., Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 23 – 24.; "Türkistanak" toponimi Baymirza Hayit tarafından Sakalar döneminden, M.Ö. VII. Yüzyıldan beri kullanıldığını ve bunun "Turan" toponimi ile aynı

Türkistan'ın, Sakaların ortaya çıkış noktası olduğu ve buradan civara yayıldıkları yönünde fikir birliği bulunmaktadır.²²⁷ Saka ülkesinin merkezi Türkistan olmakla birlikte ağırlık noktaları Hunlarda da olduğu gibi süreç içerisinde merkezden batıya ve güneye doğru yayılım göstermiştir.

Tarihi bilgiler ışığında M.Ö. VIII. Yüzyılda Türkistan'dan ilk göç eden grup Pers kitabelerinde “Sakā Tiay Para Daray” yani “Deniz'in(Karadeniz) Ötesindeki Sakalar” olarak geçen ve Grek yazarlar tarafından “İskit” olarak adlandırılan gruptur. Herodotos'tan ve Kuzey Kafkasya'daki İskit kurganlarından anlaşıldığı üzere en az M.Ö. VIII. yüzyılda²²⁸ Türkistan'dan Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkaslar'a göç etmişlerdir.²²⁹ Herodotos'un ifadelerinden İskitlerin, tarih boyunca bozkır kavimlerinin sık sık yaşadığı “kavimler göçünün” sonucu olarak yurtlarını terk etmek zorunda kalmış oldukları anlaşılmaktadır. Buna göre Arimaspi kabilesi, Pers kaynaklarınca Saka kabilesi kabul edilen İssedones kabilesini ve İssedonlarda doğudan gelerek İli, Çu ve Seyhun(Jaxartes) havzasında yaşayan Massagetleri;²³⁰ aynı şekilde Massagetlerde batısında bulunan İskitleri yenilgiye uğratarak daha batıya ötelemesiyle sonuçlanan bir göç dalgası yaşanmıştır. Seyhun'u geçerek Kuzey Kafkasya'ya ulaşan İskitler ise Kırım ve Kuzey Kafkasya'ya kadar yayılmış olan Kimmerleri yerlerinden ederek önlerine katmışlardır.²³¹ Derbent Geçidi vasıtasıyla Anadolu'nun içlerine ilerleyerek Frigya'ya kadar Kimmerlerin izlerini sürmüş oldukları görülmektedir.²³²

İskit ülkesinin veya kısaca İskitya'nın esas sınırları Tuna ile Don Nehirleri arasındaki bozkır bölgesidir. Kuzey sınırları bozkır ikliminin müsaade ettiği ölçüde adı geçen nehirler arasındadır. Yine iki nehir arasındaki Karadeniz sahili ise güney sınırını oluşturmaktadır. Herodotos, İskitya'nın dörtgen şeklinde olduğunu belirterek

olduğunu ifade etmiştir. Bknz: Hayit, s. 193.; F. Elekberli'de “Turan” adının “Tura ve “Sak” kelimelerinin birleşiminden geldiğini dile getirmiştir. Bknz: Elekberli, s. 64.

²²⁶Herodotos, IV., s. 298.; Strabo, Vol. I., II., s. 281.; Kent, s.137 – 138.

²²⁷W. Eberhard, Sai halklarının asıl kısmının Batı Türkistan'da yaşadığını belirtmektedir. Wolfram Eberhard, Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbî Asya Halklarının Medeniyeti, *Türkiyat Mecmuası*, Ankara 1942, s. 168.; Durmuş, s. 18.

²²⁸M.Ö. IX. – VI. Yüzyıllar arasında çeşitli görüşler ileri sürülse de çoğunlukla M.Ö. VIII. Yüzyıl kabul edilmektedir. Zaten İskitler, M.Ö. 714'te Urartu sınırlarına dayanmış olmaları nedeniyle Urartu tabletlerindeki yerleri M.Ö. VIII. Yüzyıl tarihi sabittir. Tartışmalar için bknz: Tadeusz Sulimirski, "Scythian Antiquities in Western Asia." *Artibus Asiae*, 17.3/4, 1954, s. 282 – 283.

²²⁹Herodotos, IV., s. 298.

²³⁰Herodotos, IV., s. 298.; Taishan, s. 1 – 2.

²³¹Herodotos, IV., s. 293.

²³²İskitler'in, Kimmerler'i takibi hususunda farklı bir bakış açısı için bknz: Ferit Baz, “Herodotos'un Anlatımlarına Göre, İskitlerin Kimmerleri Takip Meselesi”, *Cedrus 4*, 2016, s. 59.

batı sınırının Tuna(Istros) Nehri boyunca olduğunu aktarır. Güney sınırını, Tuna'nın denize döküldüğü yerden başlatarak Karadeniz(Pontus Euxeinos) boyunca Kerç Boğazı(Kimmer Bosphorus)'na kadar doğal bir çizgi çizmektedir. Doğu sınırını ise Azak Denizi(Palus – Maeotis) ve Don(Tanais) nehri oluşturduğunu aktarmaktadır. Tuna(Istros)'dan Dinyeper(Borysthenes)'e 10 günlük, Dinyeper'den Azak(Palus – Maeotis)'a kadar da 10 günlük yürüyüşle aşılabileceğini belirterek İskitya'nın güney sınırının 20 günlük yürüyüş mesafesinde olduğunu kaydetmektedir.²³³ Ülkenin, doğu - batı ekseninde uzunluğunu aktarmak için verdiği bilgileri kendi hesabına göre tamamlar. Ona göre bir günlük yol iki yüz stad²³⁴ olup, İskitya'nın enlemesine uzunluğunu dört bin stad olarak hesaplar. En kuzeye yerleştirdiği İskit kabilesi Melankhlenos kabilesinin konumundan, Azak Denizi(Palus – Maeotis)'e kadar olan kuzey-güney eksenindeki uzaklığın yine yirmi günlük mesafe olduğunu belirtmektedir.²³⁵

Herodotos'un aktardıklarından anlaşılacağı üzere İskitya'daki, İskit boylarının dağılımı şu şekildedir: Bug(Hypanis) Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yer ve civarından Olbia kenti'ne doğru Kallipidailer yaşamakta olup bunların kuzeyinde Bug ile Dinyester'in birbirine yaklaştığı bölgede Halizonlar; onların yukarısında Pantikapea şehrinden Dinyeper'e kadar Çiftçi İskitler ve bunlarında yukarısında Dinyeper ile Bug arasında Neuriler bulunmaktadır.²³⁶ Çiftçi İskitlerin etki alanının sınırı olan Dinyeper'in kuzeyinde ise bir çölün başladığını ve bu çölün ötesinde İskit boylarından olmayan Andropagların yaşadıklarını belirtmiştir.²³⁷ Çiftçi İskitlerin ve dolayısıyla Pantikapea şehrinin doğusundan Gerros(Donetz) Nehri'ne kadar Göçebe İskitlerin yaşadıklarını ifade eder. Kralî veya Şahane İskitler olarak adlandırılan ve Herodotos tarafından en yiğit ve en kalabalık olduğu belirtilen bu kabile diğer İskit boylarının yöneticisi konumunda olup Herodotos tarafından Gerros'un ötesine yerleştirilmektedir.²³⁸ Güney sınırını Taurika olarak adlandırdığı Kırım Yarımadası, doğusunu İskitler tarafından açılmış hendek,²³⁹ ile Azak

²³³Herodotos, IV., s. 336.

²³⁴Stad: Herodotos'a göre iki yüz stad, bir günlük yoldur. Bknz: Herodotos, IV., s. 336.

²³⁵Herodotos coğrafya bilgisine göre çizilen haritalarda Azak Denizi'nin daha içeride konumlandırıldığı görülür. Bu yüzden İskitya'nın iki tarafının denizle kaplı olduğunu belirtmektedir. Bknz: Herodotos, IV., s. 336.

²³⁶Herodotos, IV., s. 301.

²³⁷Herodotos, IV., s. 302.

²³⁸Herodotos, IV., s. 302.

²³⁹Herodotos, IV., s. 294.

Denizi'nin Kremnes adındaki merkezinden Don(Tanais) Nehri'ne kadar uzandığını aktarmakta olan Herodotos, Krali İskitlerin kuzeyinde ve İskitya'nın en kuzey noktası olarak belirttiği mevkiye ise Melankhlenos dediği kabileyi yerleştirmektedir.²⁴⁰ Don Nehri'nden sonrasında ise İskitya'nın bittiğini ve Sarmatların ülkesinin başladığını belirterek İskitlerin komşu kabileleri olarak Budinleri, Thyssagetleri ve Iyrkaileri saymaktadır.²⁴¹

İskitler, süreç içerisinde İskitya'nın da dışına taşarak güçlü oldukları dönemlerde sınırlarını genişletmiş; yenilgiye uğradıklarında ise esas bölgelerine doğru geri çekilmişlerdir. Bu bağlamda M.Ö. VII. – VI. Yüzyıllarda en geniş sınırlarına ulaşan İskitlerin hudutları şu şekildedir: güney sınırı; Herodotos'tan öğrenildiği üzere Kafkaslar'dan inerek Azerbaycan, Kuzey İran'daki Med ülkesi ve Anadolu'nun doğusunu hakimiyetleri altına aldıkları anlaşılmaktadır. Grek kaynakları, İskitlerin güçlerinin zirve yaptığı nokta da Suriye, Filistin'e kadar ilerlemiş olduklarını ve Mısır yakınlarında Firavun I. Psammatikos'tan haraç olarak geri döndüklerini belirtmiştir.²⁴² Herodotos ve Strabo'nun İskitlerin 28 yıl süren 'Asya hakimiyeti' yılları tartışmalı olsa da M.Ö. VII. Yüzyıl'ın ortalarında olduğu kesindir.²⁴³ Ksenophon'nun bir vasıta ile Çoruh Nehri havzasında İskitleri anması, M.Ö. IV. Yüzyılda dahi Kuzeydoğu Anadolu'daki İskit varlığını kanıtlamaktadır.²⁴⁴ Kuzey hudutları bozkır ikliminin el verdiği ölçü de Tuna ve Yayık arasındadır. Batı sınırları temelde Tuna Nehri olmakla birlikte Küçük İskitya olarak adlandırılan Dobruca ve Trakya'ya kadar etki alanları uzatmaktadır. Aynı durum Doğu sınırı içinde geçerlidir, Yayık ve Hazar'ın kuzeyine kadar devam etmektedir.

Antik tarihçilerin her biri, İskitlerden saydıkları Sakaları, kendilerine göre taksim etmişlerdir. "Sakā Tiay Para Daray" grubunun batıya göçünden sonra Türkistan'da kalan Sakalar, Pers kitabelerinde geçen "Sakā Tigrakhaudā" ve "Sakā Haumavargā" olarak bahsedilen iki gruptur. Grek kaynakları, Pers kitabelerindeki gibi Sakalar arasında ayırım yapmadıkları görülür. Çoğu zaman Hazar ve Himalayalar arasındakileri "Sacaē" olarak genel bir adla ifade etmişlerdir.²⁴⁵ Örneğin Diodorus Siculus, *Bibliothēke Historike* adlı eserinin ikinci kitabında Hindistan'ın sınırlarını

²⁴⁰ Herodotos, IV., s. 302.

²⁴¹ Herodotos, IV., s. 336.

²⁴² Herodotos, I., s. 60.

²⁴³ Togan'a göre M.Ö. 654 – 626/625 yılları arasındadır. Bknz: Togan, s. 167.

²⁴⁴ Ksenophon, Vol. III., IV., s. 181.

²⁴⁵ Claudius Ptolemaeus, IV., s. 133.

aktarıırken kuzeyini Emodus(Himalayalar) ile sınırlandırır ve Sacae olarak bilinen İskitlerin yaşadıkları coğrafyadan bu dağlar ile ayrıldığını belirtir.²⁴⁶ Hindistan'ı çevreleyen ülkeler olarak İskitya, Baktriya ve Ariana'dan²⁴⁷ bahseder. Strabo'da, Grek yazarlar tarafından Hazar boyunca yaşayanları kısmen "Saka(Sacian)" ve kısmen de "Massaget" olarak adlandırıldığını kaydeder.²⁴⁸ Başka bir cildinde İskitlerin coğrafi konumunu tekrar ele alır ve Hazar'dan doğuya doğru İskitlerin çoğuna "Däae" denildiğini, bunlarında doğusundakilerine "Massagetæ" ile "Sacæ" olarak adlandırıldığını kaydeder.²⁴⁹ Geriye kalanların hepsine tek bir isimle "İskit" denildiğini belirtir. Grekler'in, "İskit" dediklerine; Persler'in, "Sacæ" olarak ifade ettiklerini belirten diğer bir antik yazar Büyük Plinius'tur. Perslerin, kendilerine en yakın İskit kabilesi olan Sakaları(Sacæ) tüm İskitlerin genel adı olarak kullandıklarını belirtir.²⁵⁰ İskit boylarını, buldukları coğrafyalarıyla birlikte tek tek isimlerini sayan Pomponius Mela, Hazar'ın ötesindeki İskitleri, Karadeniz'in kuzeyindekilerden ayırmak için Batı ve Doğu şeklinde konumlandırmıştır. Don(Tanais) Nehri'nden başlayarak Hazar'a kadar olan İskit boylarından bahsettikten sonra, *Hindistan ve Doğu* başlığının altında İskitlere dahil ettiği, "Androphagoe" ve "Sacæ"den söz eder.²⁵¹

Sakaları(Sacæ), İskitlerden bir kabile olarak tanımlayan diğer bir yazar olarak Arrianos ise, İskender'in karşısındaki Pers kuvvetlerini sayarken Sakaların, Darius'a tabi olmadığını fakat müttefik olarak yardımına geldiklerini ifade eder.²⁵² IV. kitabında ise Asya İskitleri ve Avrupa'da yaşayan en büyük millet olan Avrupalı İskitler²⁵³ olmak üzere ikiye ayırır. İskender ile dostane ilişkiler için elçiler yollayan Avrupalı İskitlere dair malumat verdikten sonra Asya İskitleri ile Tanais(Don) Nehri kıyısındaki savaşı anlatır. İskitlerin, İskender'i kışkırtmak ve sinirlendirmek için, İskender'in kendilerine dokunamayacağını ya da denerse İskitler ile Asya Barbarları arasındaki farkın ne olduğunu öğreneceğini söylediklerini belirtir.²⁵⁴ Dikkat edilmesi gereken husus, Arrianos'un İskitler ile "Asya Barbarları" olarak bahsettiği grupları

²⁴⁶Diodorus Siculus, Vol. II., II., s.3.

²⁴⁷Diodorus Siculus, Vol. II., II., s. 11.

²⁴⁸ Strabo, Vol. I., XI., s. 245 – 247.

²⁴⁹ Strabo, Vol. I., XI., s. 261.

²⁵⁰Pliny, Vol. II., VI., s. 375.

²⁵¹Pomponius Mela, III., s.118.

²⁵²Arrianos, Vol. I., III., s. 247.

²⁵³Arrianos, IV., s. 335.

²⁵⁴Arrianos, IV., s. 345.

ayırmasıdır. Ayrıca İskender'in M.Ö. 334'te düzenlediği doğu seferi esnasında Don Nehri'nin doğu yakasındaki Saka varlığını kanıtlamaktadır. Bu durumda Herodotos tarafından doğu sınırı Don Nehri kabul edilen "Sakā Tiay Para Daray(İskitler)" ile "Sakā Tigrakhaudā(Massagetler)" hakim oldukları coğrafyayı bir bütün kabul etmek gerekir. Zaten İskitlerin doğudan gelen yani bu durumda Hazar'ın kuzeyinden İdil ve Yayık Nehirlerini geçerek İskitya'ya ulaşan soydaşları olmaması durumunda M.Ö. VIII. Yüzyıldan M.S. II. Yüzyıla kadar yerel unsurlar arasında benliklerini kaybetmemeleri mümkün değildir.

Sakā Tigrakhaudā(Sivri Başlıklı Sakalar) grubu, Pers kitabelerinde Hazar ve Aral arasına yerleştirilmektedir.²⁵⁵ Grek kaynaklarında ise bu coğrafyada Saka kabilesi olan Massagetler bulunmaktadır.²⁵⁶ Bu yüzden Sakā Tigrakhaudā grubu birçok araştırmacı tarafından Massagetler ile özdeşleştirilmektedir.²⁵⁷ Bu iki isim, Darius'un Mısır stelinde ve Hekataios'ta Hazar'ın doğu tarafındaki bozkırı da içine alacak şekilde "Düzlük Sakaları" veya "Düzlük Massagetleri" olarak adlandırılmıştır.²⁵⁸ Herodotos'un, Kyros'un Massagetler ve hükümdarları Tomris ile olan mücadelesi vasıtasıyla aktardığı bilgiler ışığında söz konusu "düzlüğün" Hazar ile Aral arasındaki Üst Yurt bölgesi olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Üst Yurt ovasının en büyük bölümünün Massagetlere ait olduğunu belirtmiştir.²⁵⁹ K. Akışev'in, Kazakistan coğrafyasında açtığı kurganlarda çoğunlukla Sakā Tigrakhaudā grubuna ait mezarların keşfedilmesi göz önünde bulundurulduğunda Sakā Tigrakhaudā grubunun kesin sınırı olarak Batı Türkistan içerisinde konumlandırmak gerekir. Bununla birlikte Batı Türkistan sahası içinde hareket halinde oldukları görülmektedir. Bunun sebebini ise Herodotos'un aktardığı üzere İskitlerin, Kafkasya'nın kuzeyine taşınacakları göç dalgasında aranmalıdır. Ona göre İssedon kabilesinin, doğudan gelerek İli, Çu ve Seyhun(Jaxartes)'un kuzeyinde yaşayan Massagetleri, Seyhun Nehri yönünde batıya sürmüşlerdir.²⁶⁰ Muhtemelen bu dönemden itibaren Seyhun'u geçerek Maverünnehir'e geçmiş olmalıdırlar. Herodotos, Massagetleri, Araks'ın diğer tarafında İssedonların karşısında

²⁵⁵Neelis, s. 58.

²⁵⁶Herodotos, I., s. 108 – 109.; Strabo, Vol. I., XI., s. 247.; Taishan, s. 1.

²⁵⁷Demirağ, s. 42.; Durmuş, 1996, s. 87.

²⁵⁸Durmuş, 1996, s. 87.

²⁵⁹Herodotos, I., s. 108.

²⁶⁰Herodotos, IV., s. 299.; Taishan, s. 7.

konumlandırmaktadır.²⁶¹ Strabon'un Hazar'ın doğusunu işaret ettiği dönemde ise batıya doğru Üst Yurt ovasına göç etmiş olmalıdırlar veya adı geçen coğrafyaların yani Hazar'ın doğusundan Seyhun'un güneyine kadar tamamına hakim durumdaydılar. Batı Türkistan içerisindeki kesin konumlarını tespit etmek ise kolay değildir. Çünkü konar göçer kavimlerin gerek aralarındaki mücadelelerden kaynaklı iç baskıdan gerek komşu devletlerden gelen dış baskılar sebebiyle göç etmeleri gerektiği gibi, hayatî önemde olan meraların yenilenerek defaatle kullanımı ve yaylak-kışlak kültürü olan göçü, belirli dönemlerde sistematik olarak tekrarlayan bir hayat tarzı sürdürmelerini zorunlu kılmıştır.

Sakā Haumavargā grubu ise Pers kitabelerinde belirtildiği dönemlerde Doğu Türkistan'ın batısına doğru Orta Tien-Şan, Kaşgar ve Fergana civarında bulunmaktadır.²⁶² Sakaların en doğusunda yer alan Sakā Haumavargā grubunun adına, Hellanicus'ta "Amyrgium" ve Herodotos'ta "Amyrgian İskitleri" olarak rastlanmaktadır.²⁶³ Ayrıca Herodotos, VI. kitabı *Polymnia*'da, Kserkes'in ordusunda yer alan İskitlerin, "Amyrgia" kabilesinden olduklarını ve Sakes'de denildiğini aktarır.²⁶⁴ Eğer isimlerinin "Amur nehri civarında yaşayanlar" şeklindeki açıklaması kabul edecek olursak sınırları Orta Tien-Shan'dan Amur Nehri'ne kadar uzatarak Çin'in kuzeyindeki sahayı da dahil edilebiliriz. Genel bir tanım olarak İskitler'in Çin'in kuzey ve kuzeybatısında buldukları birçok araştırmacı tarafından, zaten, dile getirilmiştir.²⁶⁵

Persler tarafından tam olarak neye göre bölündüğü net olmayan -ki diğer ana kaynaklarda bu şekilde sınıflandırma görülmez- Sakā Tigrakhaudā ve Sakā Haumavargā gruplarının M.Ö. II. Yüzyıla kadar anayurtları olan Türkistan içerisinde kalmış oldukları görülmektedir.²⁶⁶ Hindistan'a göç etmelerindeki etmen ise bozkırın doğusunda yeni bir güç merkezi haline gelen Hunlar ve onların dolaylı faaliyetleridir. Çin kaynaklarından edinilen bilgiye göre Hunların, Yüeçiler üzerine düzenledikleri üç akının sonucunda bir kavimler göçü başladığını söylemek mümkündür. İlk Yüeçi

²⁶¹Herodotos, I., s. 108.

²⁶² J. Neelis, Saka Haumavarga grubunun adı geçen bölgeler haricinde güneydoğu İran'a da yerleşmiş olduğunu belirtir. Bknz: Neelis, s. 58.

²⁶³Herodotos, Vol. IV., VII., 1860, s. 65.

²⁶⁴Herodotos, VII., s. 540 – 541.

²⁶⁵Durmuş, s. 18., 58.

²⁶⁶Abdülkadir İnan'a göre bugün Rusya'ya bağlı Saha Cumhuriyeti, Sakaların ardıllarıdır. Şayak ve Yenisey'deki Karakırgızlar içerisinde bulunan "Sagay" uruqları, bu Sakaların torunlarıdır. Bknz: Abdülkadir İnan, *Türkoloji Ders Notları*, Altınordu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2017, s. 43.

akını M.Ö. 203 yılında Mao-tun komutasındaki Hunların, Büyük Yüecileri mağlup etmesiyle sonuçlanmıştır.²⁶⁷ Takip eden olaylarda Yüecilerin, Wusunları yenerek krallarını öldürmelerinin ardından, Wusunların, Hunların egemenliğini tanıdığı kaydedilmiştir.²⁶⁸ İkinci Yüeci akını da M.Ö. 176'dan kısa zaman önce Mao-tun'un Sağ Bilge Prensi tarafından yapılmıştır.²⁶⁹ Üçüncü ve son akın ise Mao-tun'un oğlu Lao-shang(M.Ö. 174-160) tarafından gerçekleştirilmiş olup Yüeci kralı öldürülmüş²⁷⁰ ve daha önce Tun-huang ile Ch'i-lien Dağları arasında oturan Yüeciler, dağılmış ve batıya göçleri başlamıştır.²⁷¹ Yurtlarından göç eden Büyük Yüeciler, Issık Göl ile Tanrı Dağları'nın batı kısmı arasındaki Sakaların ülkesini ele geçirmişlerdir.²⁷² Buradaki Sakaların az bir kısmı yerinde kalarak Yüeci hakimiyetini kabul etse de; güneybatıya doğru göçe zorlanan ve çoğunlukta olan Sakalar, Batı Türkistan ve Semerkand(Sogdiana) civarına göç etmişlerdir. Yüeciler ise, Sakaların eski mevkilerine yerleşmişlerdir.²⁷³

Hunların hâmilik yaptığı Wusun prensi, kabilesinin başına geçtiğinde babasını öldüren Yüecilerden öç almak için Hun hakanından izin alır. Wusunların saldırısına karşı koyamayan Yüeciler, tekrar batıya göç etmek zorunda kalırlar ve bu kez Yüecilerin, Sakalardan aldığı coğrafyada şimdi Wusunlar yerleşmiştir.²⁷⁴ Wusunlar içerisinde de hem Sakaların hem Yüecilerin bir kısmı kalmış olduğu belirtilmektedir.²⁷⁵ Aynı durum tekrarlanarak Wusunlara yenilen Yüeciler, daha önce batıya sürdükleri Sakaların, üzerlerine bir kez daha yürürler. Batı Türkistan ve Semerkand(Sogdiana) civarına yerleşen Sakalar, burayı da Yüecilere bırakmak zorunda kalarak Baktria(Ta-hsia, Toharistan)'ya göç etmişlerdir.²⁷⁶ Yüeciler her ne

²⁶⁷Ögel, C. I., s. 128 – 129.

²⁶⁸B. Ögel'e göre Wusunlar, M.Ö. 176'dan az önce Hun egemenliğine girmişlerdir. Bknz: Ögel, C. I., s. 347.

²⁶⁹Ögel, C. I., s. 253

²⁷⁰Gutschmid, Lao Shang dönemindeki Hun – Yüeci mücadelesini M.Ö. 167 – 161 yıllarına tarihlendirmiş olsa da durumun tartışmalı olduğunu da eklemiştir. Bknz: Gutschmid, s. 59.; Ögel, s. 253.

²⁷¹Bu tarihten itibaren çoğunluk olduklarını ifade etmek adına Büyük Yüeciler ve azınlık olan Küçük Yüeciler olarak isimlendirilmektedir üzere ikiye ayrıldılar. Büyük Yüeciler, Issık Göl civarına gelerek Sakaların ülkesini ele geçirirken Küçük Yüeciler ise Tibet'in kuzeyine göç etmişlerdir. Bknz: Abdulhalik Bakır ve Umut Badakoğlu; “Yüeciler Ve Kökenleri Üzerine Düşünceler ”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, S. 2., Aralık 2019, s. 125.

²⁷²Gutschmid, s. 60.; Ögel, s. 335.

²⁷³Ögel, s. 335.

²⁷⁴Onat, s. 46.

²⁷⁵Onat, s. 46.

²⁷⁶Onat, s. 30.; B. Ögel tarafından Yüecilerin, Batı Türkistan'a göçü M.Ö. 139 – M.Ö. 125 yılları arasında olduğu ileri sürülmektedir. Bu çıkarım ise Yüeciler ile Hunlar aleyhine ittifak yapmak için

kadar Soğdiana'ya yerleşseler de, Baktria'daki Sakaları baskı altında tutmaya devam etmişlerdir.²⁷⁷ Bir müddet sonra Yüceğilerin, hakimiyetlerini genişleterek Baktria'yı da ele geçirdikleri görülür.

Sakaların, Baktria'ya girmesi ve buradaki Greko-Bactrian Krallığı'nı yıkması ise Grek kaynaklarına da yansımıştır. Strabo, Greko-Bactrian Krallığı'nı yıkan bu Sakaları “en ünlüleri” olarak niteleyerek Bactria'yı(Toharistan) Greklerden aldıklarını aktarır. Bu grup diğer kaynaklarda “Sacarauli”²⁷⁸ adıyla kayıtlara geçmiştir. Ardından bunların, Seyhun(Jaxartes)'un kuzeyinden gelerek Sogdiana'yı ele geçirdikleri belirtilir.²⁷⁹ Sakalar, Bactria'nın coğrafi konumu gereği Parthia ve Part İmparatorluğu ile yakın ilişkilerde bulunmak durumunda kalmışlardır. Partlar, Seyhun'un kuzeyinden üzerlerine gelen Sakalar ile M.Ö. 138 – 128 yılları arasındaki dönemde olduğu gibi mücadele etmişlerse de,²⁸⁰ Part İmparatoru II. Phraates'in, Suriye Selevkosları'nın kralı Antiochos'a karşı Sakalar'dan yardım talep ederek müttefiklik ilişkisi de sürdürmüş oldukları anlaşılmaktadır.²⁸¹ Antiochos aleyhinde kurulan bu Part – Saka ittifakı, zaferin ardından Partlar'ı hedef alan bir hale dönmüş ve Sakalar tüm İran Platosu'nu ele geçirmiştir.²⁸² M.Ö. 127 – 124 yılları arasında Sakalar, Part Krallığı'nı yağmalamış ve bu süreç M.Ö. 124'te II. Phrat'ın ölümüne kadar devam etmiştir.²⁸³

Bunların ardından Wusunlar'ın baskısını hisseden Sogdiana'daki Yüceğilerin ve İran'dan gelen Partlar'ın artan baskısı sebebiyle olsa gerektir ki, M.Ö. II. - I. Yüzyıllar boyunca Güney Türkistan'a doğru yönelen Sakalar, antik kaynaklarda

görevlendirilen Çin elçisi Shanghai Ch'ien, M.Ö. 139 yılında yakalandığı sırada Yüceğilerin, Tanrı Dağları'nın batı kesimindeki ülkelerinde olduklarını ve henüz göç etmediklerini ifade etmektedir. Ama M.Ö. 125'te Hunların elinden kurtulan Çin elçisi, Yüceğileri, Tanrı Dağları'nın batı kesiminde bulamamıştır. Yüceğiler çoktan Batı Türkistan topraklarındadır. Bknz: Ögel, s. 335.

²⁷⁷Ögel, s. 335.

²⁷⁸Strabo, “Sacarauli” adı ile Asii, Pasiani, Tochari kabilelerinin birlikte hareket ederek Bactriana'yı Grekler'den aldıklarını belirtmektedir. Bknz: Strabo, XI. , s. 261. Sacarauli adını Y. Taishan, adı geçen kabilelerin oluşturduğu bir kabileler konfederasyonu olarak açıklamaktadır. Bunların, “Sakalar'ın dört kabilesi” olarak adlandırılması gerektiğini ileri sürer. Ayrıca “Sacarauli” grubunun İli ve Çu vadilerindeki Massagetlerin çekirdek kısmı ve kalıntıları olduklarını iddia eder. Devamında ise “Asii” grubunun, “Issedones” adıyla geçen kabileyle özdeşleştirmektedir. Taishan, s. 6 – 8.; Gutschmid, s. 55.

²⁷⁹Strabo, XI., s. 259 – 261.

²⁸⁰Neelis, s. 58.

²⁸¹Ögel, s. 336.

²⁸²Şevket Koçsoy, “Türk Tarihi Kronolojisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 38 – 39.

²⁸³Ögel, s. 336.

“Sakastan(Sicistan)” olarak kayda geçen günümüzde ise “Sistan”²⁸⁴ adıyla anılan bölgeye inmişlerdir.²⁸⁵ Ayrıca Çin kaynaklarından *Han Shu*’nun batı bölgelerine dair detaylı olarak verdiği bilgilere göre Yüceçilere yenilerek Baktriya’yı terk eden Sakalar bölünerek şehir devletleri halinde yaşamışlardır.²⁸⁶ Baktriya’dan Keşmir(Chi-pin, Kipin)’e gelerek burada hakimiyet tesis etmişlerdir.²⁸⁷ Kaynaklar Keşmir’e gelen Sakaların çoğunlukta olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda bunlardan ayrılarak Fergana’ya geri dönen ve 500 savaşçı çıkarabilecek küçük bir Saka grubundan bahsedilmektedir.²⁸⁸ Bu Saka grubunun adı Hsiu-hsün olarak geçmektedir. Hsiu-hsün Devleti’nin merkezi Niao-fei Vadisi olarak gösterilmiş olup ülkenin konumu Pamir’in orta kesimleri ve Tacikistan’ın doğusu olarak konumlandırılmıştır.²⁸⁹ Diğer bir Saka devleti olarak bahsedilen Chüan-tu Devleti’nin merkezi ise Yen-tun Vadisi olarak bildirilmiştir.²⁹⁰ Chüan-tu ülkesinin konumu ise Doğu Türkistan’daki Kaşgar şehrinin batı kesimleri şeklinde gösterilmiştir.

Nihayetinde M.Ö. I. Yüzyıl dolaylarında Hindistan’ın kuzeyindeki geçitlerden²⁹¹ Kuzey ve Kuzeybatı Hindistan’da egemenlik kurmuşlardır. Öncelikle Sakastan’a yerleşen Sakalar, dış siyasi durumun müsait olduğu dönemlerde Hindistan içlerine doğru ilerledikleri görülmektedir. İlk olarak Pencap’taki Grek prensliklerini sonlandırsalarda bu bölgedeki hakimiyetleri kalıcı olmamıştır. Yine bu bölgeye yönelik artan Yüceçi(Kuşan) baskısından dolayı netice itibariyle İndus boyunca ilerlemişler ve M.Ö. 110’larda Arachosia’dan Sind’e kadar ve Gücerat’ta

²⁸⁴Sakastan/Sicistan/Sistan, Farsça’da “Sakaların Ülkesi” anlamına gelmekte olup Arap kaynaklarında “Sicistan” şeklini almıştır. İran ile Afganistan sınırında olup iki ülkede de toprakları bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için: Osman Özgüdenli, “Sistan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 37., İstanbul 2009, s. 274 – 275. Fakat tarihî Sistan veya Sakastan’ın Afganistan’ın güneyi olarak ele almak daha doğrudur. Merkez üssü Kandehar olmakla birlikte güneydoğuya doğru ağırlık noktası ilerlemektedir. J. Neelis’e göre Sistan’daki Sakalar, M.Ö. I. Yüzyıldan miladî ilk yüzyıl boyunca Hindistan’a göç edecek olan Haumavarga grubudur. Bknz: Neelis, s. 58.

²⁸⁵Togan, s. 409.; Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930, s. 140.

²⁸⁶Eberhard, s. 137.

²⁸⁷Onat, s. 46.; Wolfram Eberhard, Chi-pin’nin yanısıra Wu-i-shan-li ve An-hsi devletlerinde Sai halklarından olduğunu belirtmiştir. Bknz: Eberhard, s. 169 – 170.

²⁸⁸Gutschmid, s. 60.

²⁸⁹Onat, s. 42.

²⁹⁰Onat, s. 42.

²⁹¹Hindistan’a indikleri göç yolları hakkında oldukça farklı görüş mevcuttur: 1-Doğu Türkistan’dan Pamir ve Karakorum Dağları’ndan Gandhara(Kandehar)’a ulaştılar. 2-Kuzey Afganistan’dan Hindikuş’u aşarak Pencab’a ulaştılar. 3-Seistan’dan Gücerat ve batı Hindistan’a yayıldılar, Bknz: J.Neelis; s. 61.; A. Danielou’ya göre Bolan Geçidi vasıtasıyla Sind’e ulaştılar. Bknz: Alain Danielou, *A Brief History of India*, Simon and Schuster, 2003, s. 125.

dahil olmak üzere buraları yurt edinmişlerdir.²⁹² Tam olarak bilinmemekle birlikte batı sınırlarını oluşturan Kandahar ve Taxila şehirlerinden başlayarak güneydoğu ekseninde gidildiğinde doğu sınırını Mathura şehri oluşturmuş olduğu görülmektedir.²⁹³ Güneyde İndus bölgesi olan Sind ve Gücerat'a kadar inmişler fakat kuzey ve kuzeybatı sınırını teşkil eden Pencap ve muhtemelen Kandeher bölgelerini, Yüceçilerin bir kolu olan Kuşanlara bırakarak güneye çekildikleri anlaşılmaktadır.²⁹⁴ Ayrıca Gücerat'tan, onun kuzeyinde yer alan Malva'da dahil olmak üzere bu bölgeler Sakaların egemenlikleri içerisindeydi. Bunların güneyinde kalan Maharaştra eyaletinde ise Sakalardan "Kşaharata" ailesi²⁹⁵ iktidarı elinde bulundurmuş olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁶ Burada batı kaynakları tarafından "Hint-İskit" veya Hint kaynakları versiyonu olan "Shaka" etnonimleriyle anılmışlardır. Hint destanları ve puranalar, Sakaların ülkesi için "Sakadvipa(Saka kıtası)" ifadesini kullanmışlardır.²⁹⁷ Sakadvipa ise günümüzde Pakistan'ın güneyinde yer alan Sind bölgesidir. Başta Gücerat olmak üzere tüm batı Hindistan'daki Saka etkisi günümüze kadar ulaşmıştır. Bir müddet sonra Kuşanlara tabi olan Sakalar,²⁹⁸ önce Hintlerden Satavahana Kralı Gautamiputra Satakarni'ye ardından, Gupta Kralı II. Çandragupta tarafından mağlup edilmeleriyle birlikte M.S. 395'te Hindistan'da Hint-İskit egemenliğine son verilmiştir.²⁹⁹ Sakalar, yaklaşık olarak M.Ö. II. Yüzyıldan, M.S. IV. Yüzyıla kadar Hindistan'daki egemenliklerini korumuşlardır. Brahmanların ahlakî, Guptaların fiilî hareketleri sonucu Hindistan'daki Saka hakimiyeti ve kültürel etkisi yıkılmıştır.³⁰⁰ Sakalar, Brahmanların, yönetimi ele geçirmeleriyle geri plana düşmüş olsalar da, Hindistan'da iktidara geldikleri dönemden beri ana hedefleri ve faaliyetleri kültürel asimilasyon olan Brahmanlara karşı, İskit Maurya ailesinden Ashoka örneğinde

²⁹²Koçsoy, s. 39.

²⁹³Arsal, s. 140.

²⁹⁴Arsal, s. 140 – 141.

²⁹⁵Batı Hindistan'da Sakalar genel olarak değerlendirildiğinde Ksahrata/Kşahrata ailesi ile yine Sakalardan olan Kardamaka aileleri bulunmakta olup Satavahana hanedanına karşı mücadelelerinde birleşik bir grup olarak sayılmış ve Batı Kşatrapalar olarak anılmıştır. Bknz: Murat Elmalı, "A Silk Road Hero: King Chashtana." *Acta Via Serica*, 3. 2., 2018, s. 98.

²⁹⁶Arsal, s. 144.

²⁹⁷The Puranas, s. 573.

²⁹⁸M. Elmalı'ya göre, Sakaların sonraki dönemlerde hükümdarlık unvanı olan "raja" adını kullanmalarından dolayı Sakaların Kuşanlar'a tabi olduğunu gösteren yeterli bir kanıt olmadığı düşünülmektedir. Elmalı, s. 98.

²⁹⁹Arsal, s. 144.

³⁰⁰Kşatrapa Gandasa, "Saka Halklarının Kökenleri", (Çev. K. Bozkurt), *Çar İskitler*, Selenge Yayınları, İstanbul 2008, s. 315

yıllıklarında “Sai” ve batıya göç eden grubu ise “Sai-wang” olarak adlandırılmıştır.³⁰⁸ Asur kitabelerinde “Asguzai/İşkuzai” ve Urartu tabletlerinde “İşkulu/İşgulu/İşgigulu” olarak kaynaklara yansımışlardır.³⁰⁹ Hint destanları ve *Puranalar*’da ise “Shaka/Caka/Caca” şeklinde yer almışlardır.³¹⁰

Bu kadar çeşitli isimlendirmeye anılmalarının birçok sebebi bulunmaktadır. En temel nedeni Sakaların, Göktürk Kitabeleri gibi kendi ağızlarından kaleme alınmış, adlarını içeren yazılı bir vesikanın günümüze ulaşmamış olmasıdır. Bu yüzden komşuları tarafından kaynaklara nasıl geçirilmişler ise, adlandırmaları da ona göre olmuştur. Dolayısıyla Sakaların ilişki kurduğu toplulukların, İskit veya Saka dili gibi yabancı dildeki telaffuzla duyduğu bir adı, alfabesinin müsaade ettiği ölçüde, ne kadar doğru kaydedebileceği çok önemlidir. Antik yazarların, Sakaların kökenleri veya dilleri hakkında açık ve net bilgiler vermemeleri; bazen kendi, bazen de diğer antik tarihçilerle çelişecek şekilde İskit ve Saka isimlerini dar ve geniş anlamda kullanmaları da çözümü zorlaştırmıştır. Eski yazarların eksik bıraktığı bilgilerin yerini, modern araştırmacılar doldurma çabasına girmişlerdir. Araştırmacılar, Sakalar hakkında birçok farklı görüş ileri sürmüşler ve dolayısıyla “Skythai”, “Sakā”, “Aşguzai” vb. terimleri mensup olduğuna inandıkları milletin diliyle açıklamaya çalışmışlardır. Ayrıca Saka tarihinin, kaynaklara yansıdığı ölçüde günümüze ulaşması ve eksiksiz bir kronoloji oluşturulamadığı için hangi etnonimin diğerlerinden önce kullanıldığı bilinmemektedir. Bu yüzden biri, diğerinin değişmiş veya bozulmuş hali mi, yoksa tüm bu terimler kaynakların dillerinde birer İskit-Saka yaşayış tarzını niteleyen sıfatlar mıdır, açıklanmaya muhtaçtır.

1. 2. 1. Saka Adı

Antik dönem kaynaklarından edinilen bilgilere göre “Saka” adının anlamı açık değildir. Grek kaynaklarında “Sákai”, Pers kitabelerinde “Sakā” ve Hint belgelerinde “Shaka” olarak yer almaktadır. Herodotos ve Büyük Plinius’a göre,

³⁰⁸Onat, s. 30.

³⁰⁹Luckenbill, s. 1.

³¹⁰Vyasa, ”*Sabha Parva*” Vol. II, s. 70., 76., 114.; ”*Udyoga Parva*” Vol. IV, s. 6., 33., 321., 386.; ”*Bhishma Parva*” Vol. V., s. 24., 48., 153., 202., 317.; ”*Drona Parva*” Vol VI., s. 11., 22., 179., 228.; ”*Karna Parva*” Vol VII., s. 126., 162., 209.; ”*Salya Parva*”, s. 4., 22.; ”*Santi Parva*” Vol. VIII., s. 24, Vol. X. 171.; Valmiki, Canto: LIV, s. 216 – 220.; ”*Vishnu Purana*”, s. 112 – 573.

Persler tarafından tüm İskitlere genel bir ad olarak “Saka” adı verilmiştir.³¹¹ Geniş anlamda kullanıldığında Persler için “Saka” ile Grekler için “İskit” adları aynı manadadır. Fakat Grekler, Karadeniz’in kuzeyindeki Sakalar ile coğrafi yakınlıklarından ve dolasıyla kurdukları koloniler vasıtasıyla siyasî ve ticarî ilişkiler kurmalarından ötürü Hazar’ın doğusundakilere göre, daha iyi tanıma fırsatı bulmuşlardır. Bu yüzden olsa gerektir ki, Grekler tarafından Tuna ile Hazar arasında yaşayanlara, “İskit” derken; Hazar’dan Çin’in kuzeybatısına kadarki bozkır kuşağı sakinlerine ise Perslerin de isimlendirmesi olan “Sákai” şeklinde adlandırmışlardır.

M.Ö. VI.–IV. yüzyıllarda Sakalar ile siyasi ilişkiler içerisinde olan Pers kaynaklarınca kullanılan Saka adı, çoğu zaman tek başına kullanılmamıştır. Her ne kadar Herodotos, Perslerin, ayırım yapmadan tamamına “Saka” dediklerini belirtmiş olsa da, gerçek tam olarak böyle değildir.³¹² Herodotos’un bu eleştirisi, Perslerin, Grekler gibi her bir İskit boyunu Andropag(İnsan Yiyenler), Arimaspi(Tek Gözlüler)³¹³ vs. gibi lakap vermemelerinden ileri gelmektedir. Fakat Saka adının ilk geçtiği Pers Kitabeleri’nde, Sakaların birbirinden ayırt edilmesi için kıyafetlerine ve coğrafi konumlarına göre sınıflandırılmış oldukları görülmektedir. *Nakş-î Rüstem A(DNa)Yazıtı’nda* sırasıyla “Sakā Haumavargā(Amyrgian İskitler)”, “Sakā Tigrakhaudā(Sivri Başlıklı Sakalar)”, “Sakā Tyaiy Paradraya(Deniz Ötesi Sakaları)”ve “Skudra”³¹⁴ olmak üzere Sakalara dair dört gruptan bahsedilmektedir. *Xerxes Persepolis H(XPh) Yazıtı’nda* ise “Dahae(Daee)” olarak bir grup daha Sakalara dahil edilmektedir.³¹⁵ Pers kitabelerinde, “Sakā Tiay Para Daray” olarak kullanılan ifade, “Denizin ötesinde yaşayan Sakalar” yani Grek ve Latin kaynaklarında yer alan Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda hüküm süren “İskitler” için kullanılmıştır. Seyhun merkezli olarak yaşamlarını idame ettiren “Sakā Haumavargā”³¹⁶ adı ise genellikle “Haoma içen Sakalar”³¹⁷ olarak açıklanmışsa da,

³¹¹Herodotos, Vol. IV., VIII., 1860, s. 64 - 65.; Pliny, Vol. II., VI., s. 375.

³¹²Herodotos, Vol. IV., VIII., 1860, s. 64 - 65.

³¹³Herodotos, IV., s. 304 – 305.

³¹⁴Kent, s. 137 – 138.

³¹⁵Kent, s. 150 – 151.; Taishan, s. 2 – 3.

³¹⁶Saka Haumavarga grubu için “Soğdiana ötesindeki Sakalar” anlamında Saka Tiay Para Sugdam” ifadesi kullanılmıştır. Abdülhaluk Çay – İlhami Durmuş tarafından Fergana civarında yaşadıklarından dolayı bu adı aldıkları belirtilmiştir. Bknz: Abdülhaluk Çay – İlhami Durmuş, s. 867.; Igor Vasilyeviç P’yankov’a göre ise asıl Sakalar olan Amyrgileri, diğerlerinden ayırt etmek için Perslerin kullandığı bir tâbirdir. Bknz: P’yankov, s. 923.

³¹⁷“Haoma içen Sakalar” ifadesi için, bknz: Barry Cunliffe, *The Scythians Nomad Warriors Of The Steppe*, 2019, s. 93.; Zerdüştlük dininde kutsal bir içecek olarak Haoma bitkisinden yapılan içki. Bknz: Bayraktar, s. 73. – 75.; Varis Çakan, “kutsal saydıkları bitkinin yaprağını taşıyan Sakalar”

Herodotos ve Hellanicus'ta geçtiği üzere bunun, "Saka Amyrgian" grubu olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁸ "Amrygian" kelimesini, "Amur(nehri)" ve "gian(yer)" sözcüklerinin birleşiminden yani "Amurlu" olarak açıklayanların yanında, "Amorges/Omargas adındaki lidere tabi olan Sakalar" olarakta anlamlandıranlar³¹⁹ mevcuttur. Hazar ile Aral arasında yaşayanları "Sakā Tigrakhaudā" adıyla anılmış olup, kabartmalarda da görüldüğü üzere "Sivri Başlıklı Sakalar" olarak tanımlanmıştır.³²⁰

Yaklaşık olarak M.Ö. I. Yüzyılda Hindistan'a inen Sakalar, eski Hint destanları olan *Mahabharata* ve *Ramayana* ile bir çeşit notlar olan *Puranalar*'da "Shaka" adıyla anılmışlardır. İran kaynaklarındaki Saka adı, esas itibariyle Hint kaynaklarında da "Shaka", "Caka", "Caca" gibi çeşitli telafuz farklılıklarıyla beraber aynıdır.³²¹ Vincent A. Smith ve De Leeuw gibi yazarlar, Hintliler tarafından "Shaka" isminin, Hindistan'ın kuzeyindeki geçitlerin ötesinden gelen tüm yabancılara verilen genel bir ad olduğu görüşündedirler.³²² V. A. Smith, buna örnek olarak Sakaların yanı sıra Hindistan'ın benzer bölgelerine hakim olan Hunları da bu isme dahil etmektedir.³²³ Fakat adı geçen yazarlar Sakalara dair en geniş tanımı ele alarak ardıllarını da bu isim çerçevesinde değerlendirmektedirler. Ayrıca Satya Shrava ise

şeklinde açıklamıştır. Bknz: Varis Çakan, *Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları*, Binyıl Yayınevi, 2009, s. 20.; Suya tapınmanın gereklerinden olarak nehir ve göllere "khaoma" içeceği sunmanın gelenek olduğunu belirten Y. A. Shonozarovich, "khaoma'ya değer veren" veya "khaoma içmeyi kutsal sayan" Saka grubu için kullanıldığını ileri sürmüştür. Yusupov Ahmadjon Shonozarovich, "Beliefs And Religious Views Of The Sak Tribes", *TJE-Tematics journal of Social Sciences* ISSN, 2021, s. 58.

³¹⁸Herodotos, 1860, s. 65.

³¹⁹Eduard Meyer, Ctesias'tan nakille Amorges'in, Cyrus'un savaştığı bir Saka hükümdarı olduğunu aktarmıştır: Eduard Meyer, *Geschichte Des Altertums*, J. G. Cotta, 1909, s. 186.; R. Schmitt, Herodotos tarafından aktarılan Argipeia boyunun adını "Argippaioi" olarak ele alır ve ismin orijinalinin "Orgimpaioi" olduğunu ifade etmektedir. Pinault'un önerisi olarak "Orgim-paioi" isminin, Saka "Haumavarga" ile ilgili olduğu düşüncesindedir. Bknz: Schmitt, §. 2.; İlhami Durmuş ise bahsi geçen ismin "Omargas Sakaları" ve "Omargas'a tâbi olan Sakalar" şeklinde olabileceğini önermiştir. Bknz: Durmuş, s. 87.; Çay – Durmuş tarafından kaleme alınan bölümde ise Sus'ta bulunmuş çivi yazılı metinlerde "Omuvergafa" adının geçtiğini ve Saka Amyrgia(Haumavarga) halkının lakabı olduğu belirtmişlerdir. Bknz: Çay – Durmuş, s. 864.; "Homarges" olarak geçtiği yer için bknz: Durmuş, s. 42.

³²⁰Jason Neelis, "Passages to India: Śaka and Kuṣāṇa Migrations in Historical Contexts", *On the Cusp of an Era(Art in the pre-Kuṣāṇa World)*, (Ed. D. M. Srinivasan), Leiden, Brill, 2007, s. 57 - 58. Ayrıca G. Rawlinson'un çevirdiği Herodotos'un Tarih eserinde Hellanikos(Hellanicus)'un "Amyrgium" olarak ele aldığı ismin Sakaların yaşadığı ovayla veya coğrafya ile ilişki kurduğunu belirtmiştir. Bknz: Herodotos, Vol. IV., VII., 1860, s. 65.

³²¹"Caca" adı için: Wybergh, s. 568.; "Caka" adı için: Grousset, s. 24.

³²²V. A. Smith, *Ancient and Hindu India The Oxford History of India*, Clarendon Press, Part I, Oxford 1920, s. 124.; J. E. van Lohuizen-deLeeuw, *The "Scythian" Period: An Approach to the History, Art, Epigraphy, and Paleography of North India form the First Century B.C. to the Third Century A. D.*, E. J. Brill, Leiden, 1949, s. 45.

³²³Smith, s. 11.

ismin Sakaların Hindistan’da egemen oldukları bir bölgeden, dağdan veya bölgedeki “Saka” adındaki çokça bulunan bir ağaçtan kaynaklanabileceğini düşünmektedir.³²⁴

Sakaların, Hindistan’a gelişi ve öncesindeki durumları hakkında Hint kaynaklarının verdiği bilgiler, Çin yıllıklarıyla örtüşmektedir. Saka adı, Çin yıllıklarında, “Sai” olarak ifade edilmiştir. Batı Türkistan’a göç eden grubu ise “Sai – wang” olarak adlandırılmıştır. Adın, “wang” kısmı Bahaeddin Ögel tarafından tartışılmıştır. Ögel’e göre bazıları tarafından “hanedan”, “kral soyu” anlamına geldiği belirtilse bile o dönemde Çinlilerin, Sakaların kral soyu veya hanedanını ayırt edebilecek kadar tanımadıklarını ifade etmektedir.³²⁵ Çin yıllıklarındaki “Sai” adının sorunu bununla sınırlı değildir. “Sai” adı için birçok araştırmacı tarafından farklı okumalar yapılarak çeşitli telaffuz önerileri ileri sürülmüştür. Saka adının, Çin kaynaklarındaki, genellikle, kabul edilen şekli “Sai” ve “Sai-wang” şeklindedir. Fakat A. v. Gutschmid, Sai etnonimini “Sse” olarak okurken; E. Meyer, “Sse” ve “Sök”; W. M. Mcgovern, “Se”, “Sok”, “Sak”; H. Tanyu, “Su”, “Sakh”, “Suka”; A. Z. V. Togan, “Se”, “Sü”, “Şu”, “Çu”, “Sakh”, “Sukh”; J. Neelis, “Sai” ve “Se”; R. O. Türkkan, “Su”, “Şu”; V. Çakan, “Sai” ve “Suo” ve N. Ekeev, “Se”, “So” ve “Sak” gibi farklı şekillerde telafuz edilebileceğini ifade etmişlerdir.³²⁶

Modern kaynaklar, Saka etnonimi için birbirinden oldukça farklı anlamlar önermişlerdir. Sakaların İranî bir halk olması gerektiğini düşünen yazarlar tarafından, Saka adına, Hint-Avrupa ailesine ait dillerle açıklamalar getirilmiştir. Örneğin Oswald Szemerényi, “Sak-“ fiilinin kökenini Part ve Soğd dilleri gibi eski İran dillerinde ve bazı Avrupa dillerinde aramıştır. Ona göre “Sak-“: “gitmek” anlamına gelir ki bu durumda Saka adının, “gezgin” veya “göçebe” manasını verdiğini ve ayrıca bazı yazarlar tarafından ileri sürüldüğü üzere Saka adının “köpek”, “geyik” veya “kuvvetli” anlamına gelmediğini ifade etmektedir.³²⁷ Bu alanda çoğunlukla kabul edilen diğer görüş, Sakaların, Hint-Avrupa dil ailesinin bir kolu olarak Kafkas

³²⁴Satya Shrava, *The Śakas in India*, Vedic Research Institute, 1947, s. 4.

³²⁵Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, C. I., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 131 – 132.

³²⁶A. V. Gutschmid, *Geschichte Irans und seiner Nachbarländer von Alexander dem Großen bis zum Untergang der Arsaciden*, Tübingen 1888, s. 60. – 61, 122.; Meyer, II., s. 816.; W. M. Mcgovern, *The Early Empires Of Central Asia*, 1939, s. 476.; H. Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, LXXXI, 1968, s. 46.; Togan, s. 21.; Neelis, s. 59 – 60.; Reha Oğuz Türkkan, *Türkler ve Kızilderililer Kızilderililer Türk mü? Atatürk’ün Son 20 Yılına Verdiği Büyük Araştırması*, Pegasus Yayınları, 2008, s. 195.; Çakan, s. 21 – 22.; N. Ekeev, “Altai Mythology, Epics and Medieval History” *The Journal of Eurasian Turkic Studies*, Vol. II., 2019, s. 77.

³²⁷Szemerényi, s. 45 – 46.

grubundan Osetçe'yi konuştuklarını ileri süren Abaev'in, görüşleri çerçevesinde Saka adının "geyik" anlamına geldiği düşüncesidir. Bu görüşün temel sebebi ise İskit-Saka sanatında geyiğin bolca görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden J. A. Lerner, M. Hameed ve E. Jacobson gibi isimler ise Saka adının "geyik", "geyik boynuzu" vb. anlamlarına da gelebileceği yönünde açıklamalar yaparak, Abaev'in görüşünü takip etmişlerdir.³²⁸

Saka adına Türkçe açıklama getirenler ise çoğunluktadır. Mireli Seyidov, İlhami Durmuş ve A. Bakır – A. Altıngök gibi tarihçiler kelimeyi "Saq" olarak ele almışlardır. Türkçe'deki y – s değişimini de göz önünde bulundurarak "yay" + "oq" kelimelerinin birleşimini "say" + "oq">"saq" haline dönüştüğünü belirtmişlerdir.³²⁹ "Sak" sözcüğü için diğer tanımlar şöyledir; M. T. Zehtabi'ye göre "uyanık"; Varis Çakan, A. Bakır – A. Altıngök ve İlhami Durmuş'un aktardığı üzere Kuun'a göre "kuvvetli", "akıllı" anlamlarına gelmektedir.³³⁰ Ziya Gökalp ise adı geçen yazarların tamamından farklı bir çıkarımda bulunmuştur. Gökalp kelimenin kökenini Eski Irak dilindeki "sek" sözcüğünde bulmuştur. Bu kelimenin anlamını ise "köpek" olarak vermektedir. Oğuz Kağan Destanı'nda, Kırgızlar için kullanılan "İt-Baraklar" ismiyle bağlantısının olabileceğini ifade etmektedir.³³¹

Araştırmacılar tarafından Türk lehçelerinde de çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Şemseddin Günaltay, Çağatay lügatından hareketle "Sak" kelimesini "yan taraf" anlamında olabileceğini ileri sürmüştür. Günaltay bu görüşünü, Sakaların memleketinin, ana Türk ili olarak nitelediği Türkistan'ın sağ tarafı olduğu noktasıyla ilişkilendirmiştir.³³² Ahmet Bican Ercilasun'a göre Saka – Yaka: "kıyı", "kenar" anlamındadır. Ayrıca Yakut Türkleri'nin kendilerine verdikleri ad olan "Saha" kelimesini, "Saka" ismiyle bağdaştırmışsa da; söz konusu durum Ahmet Caferoğlu için benzerlikten ibarettir.³³³ A. Caferoğlu, Yakutça "Saha" kelimesini "kişi", "insan" olarak açıklar ve "Saka" adıyla bir filolojik bağlantı kurmanın mümkün olmadığını

³²⁸Abaev, s. 48.; J. A. Lerner, "An Alan Seal" *Bulletin of the Asia Institute*, 19, 2005, s. 86. – 87.; Jacobson, s. 32.; M. Hameed, "Scythian Art in Gandhara: A Case Study of the so-called Gold Girdle from Pattan(Kohistan)", *Ancient Pakistan*, XXVI, 2015, s. 77.

³²⁹Seyidov, s. 23., 29.; Durmuş, 1993, s. 34.; A. Bakır – A. Altıngök, "Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan – İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26.2, 2011, s. 367.

³³⁰Muhammed Taki Zehtabi (Kirişçi) – Ferhad Rahimi, *İran Türklerinin Eski Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 38.; Çakan, s. 20.; A. Bakır – A. Altıngök, s. 367.; Durmuş, s. 33.

³³¹Gökalp, s. 111 – 112.

³³²Günaltay, s. 349.

³³³Ercilasun, s. 45.

belirtmektedir.³³⁴ Gani Omarav, Saka adının Kazak lehçesinde “temkinli”, “olgun adam” manasına geldiğini aktarırken; K. M. Baypakov, “ağlayan erler” anlamına geldiğini belirtmiştir.³³⁵

1. 1. 2. İskit Adı

Grekl kaynaklarında, “Skythai(Σκύθαι)” adı ilk olarak Hesiodes’in eserinde “kısırak sağan ve sütle beslenip arabalı evlerde³³⁶ yaşayan(hamaxobioe)”³³⁷ İskitler şeklinde geçer. Hesiodes’ten önce, “İskit” adını vermeden, aynı “kısırak sağanlardan” “Abii”³³⁸ ve “Hippemolgi”³³⁹ adında iki kabile olarak Homeros’un *İlyada*’sında bahsettiği görülür. Strabon ise, Homeros ve Hesiod döneminde İskitleri, nitelemek için “Hippemolgi” ismiyle anmanın bir alışkanlık haline geldiğini belirtmiştir. Strabon’un çıkarımına göre “Gururlu Hippemolgi”, “Galactophagi” ve “Adaletli Abii” isimleri İskitler için, Homeros tarafından icat edilmiş sıfatlardır.³⁴⁰ Özellikle eski Yunan yaşantısına göre oldukça farklı hayat tarzı ve felsefesine sahip İskitlerin, ayırt edici nitelikleriyle anılması normaldir. Buradan, Grek kaynaklarının kendilerine göre isimlendirme yapma eğiliminin “İskit” adında da olduğu gibi onlara ait boy veya geleneklerde de etkisini göstermiş olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Grek ve Latin kaynaklar incelendiği takdirde İskit adı için çeşitli açıklamalar getirilebildiği görülmekteyken; Pers, Hint, Çin, Asur ve Urartu gibi diğer ana kaynaklarda bu kelimeye dair bir bilgiye rastlanmaz. Bu da Herodotos’un aktardığı gibi İskit adının, Grekler tarafından verildiğini kanıtlar niteliktedir.³⁴¹

³³⁴A. Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 2.

³³⁵Gani Omarav, Dosbol Baigunakov, and Gulmira Sabdenova, “The Deer In Iron Age Art In Central Asia: The Common Trends In Perception of Images”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 122, 2013, s. 270.; K. M. Baypakov, “Sakaların Siyasi Tarihi”, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, (Çev. A. Kara), Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 54.

³³⁶Arabalı çadırlar(Hamaxobioe), konar göçer kavimlerin bozkır yaşantısının ihtiyaçları doğrultusunda icat ettikleri ayırt edici özelliklerindedir. Sakalar’la ilişkilendirilen ve Çin kaynaklarına Gao-çı olarak geçen Kanglılar ismi, Uygurlarında dahil olduğu Türk boyları için kullanılmış “kağnılı, arabalı” anlamına gelen bir tanımdır. Bknz: Osman Yorulmaz, *Geçmişten Günümüze Kanglı Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 44.

³³⁷Hesiod, s.179.

³³⁸Homer, Vol. II., XIII., s. 3.

³³⁹Homeros, *İlyada*, (Çeviren: Azra Erhat, A. Kadir), Can Sanat Yayınları, İstanbul, Ekim 2008, s. 301.

³⁴⁰Strabo, Vol. III., VII., s. 189.

³⁴¹Herodotos, IV., s. 295.

Antik kaynaklarda geçen İskit etnonimini, ada yüklenen sosyolojik, siyasî ve etnik manaları dikkate alarak üçlü bir tasnif yapmak mümkündür. Sosyolojik olarak İskit adı, en genel tanımdır ve bu ifade bazı Grek yazarlar tarafından ayırım yapılmaksızın kuzeydeki konar göçerlerin tamamı için kullanılmıştır. Hippocrates, İskitlerin gelenekleri ve yaşam biçimlerini aktarırken coğrafyanın ve iklimin etkisini göz önünde bulundurarak onların homojen bir yapıda olduğunu ifade etmiş; dış görünüş olarak aynılıklarını vurgulamıştır.³⁴² Ptolemy ve Manetho ise soğuk iklimin, kuzeyin sakinlerinin karakterlerine olan etkisini belirttikten sonra, bunlara “genel bir adla İskitler” dediklerini ifade etmişlerdir.³⁴³ Strabo da, eski Grek tarihçilerin, kuzeydeki ülkelerin yaşayanlarını tek bir isimle, “İskitler”, olarak adlandırdıklarını aktarmıştır.³⁴⁴ İskit etnonimi, adı geçen yazarların kullanımına göre aynı coğrafyayı paylaşmalarından ve dolasıyla ikliminde etkisiyle benzer yaşam biçimine sahip toplulukların genel bir tanımlaması olarak kullanılmıştır. Bu kullanım etnik ve siyasi olmaktan daha ziyade bozkır hayat tarzının bir sonucu olan konar göçerler için kullanılmış, bir sosyolojik tanımlamadır.

Ortaçağ ve Yeniçağ’da Arap, Doğu Roma(Bizans),³⁴⁵ Ermeni gibi birçok farklı ırktan yazarlar tarafından İskitlerin yıkılışından sonra dahi İskit teriminin kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Bunlara sadece birer örnek vermek gerekirse, Ammianus Marcellinus(IV. Yüzyıl)³⁴⁶ Hunlar, Zemarkhos(VI. Yüzyıl)³⁴⁷ Göktürkler, Bryennios(XI. Yüzyıl)³⁴⁸ Peçenekler, İoannes Kinnamos(XII.Yüzyıl)³⁴⁹ Kumanlar, Aknerli Grigor(XIII. Yüzyıl)³⁵⁰ Moğollar ve Kritovulos(XIII. Yüzyıl)³⁵¹ Timurîler gibi İskitlerin ülkesine hakim olmuş kavimleri kastetmek için kullanmışlardır. Fakat tanımın Tuna ile Don nehirleri arasındaki İskitya’ya hakim olmayan ve Türkistan merkezli egemenlik kuran Göktürkler ve Timurîler için de kullanılması İskit teriminin coğrafi bir adlandırmanın ötesinde kullanıldığını akla

³⁴²Hippocrates, Vol. I., s. 121 – 122.

³⁴³Manetho, s. 123.; Ptolemy, II., 1944, s. 42.

³⁴⁴Strabo, Vol. I., I., s. 121.

³⁴⁵Menandros, M.S. VI., yüzyılda Göktürkler için eskiden “Saka” olduklarını belirtmiştir. Bknz: P’yankov, s. 928.

³⁴⁶Ali Ahmetbeyoğlu, “Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII. 1., 2003, s. 9.

³⁴⁷Ayda, s. 31 – 32.

³⁴⁸Yahya Başkan, “XIV. – XV. Yüzyıl Kaynaklarında Pers ve İskit Kelimesinin Kullanımı”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 35., 2015, s. 3.

³⁴⁹Başkan, s. 3.

³⁵⁰Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s. 17.

³⁵¹Başkan, s. 7.

getirmektedir. Yukarıda İskit olarak addedilen kavimler göz önünde bulundurulduğunda bozkır yaşam tarzına sahip olmaları ve Ural-Altay kavimleri olmaları ortak noktalarıdır.

Antik yazarların İskit ifadesini kullanımlarından anlaşılacağı üzere İskitlerin güçlü oldukları dönemlerde İskitya topraklarının dışındaki Suriye, Filistin ve Mısır'a kadar sınırlarını genişletmelerine rağmen egemenlikleri altındaki bölge halklarını, İskit olarak adlandırmayarak onlardan ayırmış olmaları, bunun bir siyasi adlandırma yerine daha çok sosyolojik bir tanımlama olduğunu ispatlamaktadır. Fakat özellikle Herodotos, İskitler içerisinde saydığı ve İskitya'daki mevkilerini verdiği Androphag ve Thyssagetlerin, İskit soyundan olmadıklarını aktarmaktadır.³⁵² Aynı zamanda yine İskitlere dahil ettiği Kallipidailerin Grek soyundan olduğunu ve Argipeiaların dilleri ve fizyonomilerinin ayrı olduğunu ifade etmektedir.³⁵³ Öyleyse İskit adı, adı geçen boyların dışında kalan İskit boyları için etnik bir birlikteliği kapsamaktadır. Dolayısıyla İskit adı sosyolojik tanımından önce siyasi veya daha çok etnik bir tanımlama olmalıdır.

İskitlere dair en hacimli bilgiyi veren Herodotos, İskit krallarının unvanının “Skoloti” olduğunu ve bunlara, “Skyth” adının Grekler tarafından verildiğini belirtir.³⁵⁴ “Skoloti” terimini, İskitlerin kökenine dair edindiği üç nazariyeden en güvenilir ve gerçeğe yakın olarak gördüğü malumatla açıklar. İskitlerden dinlediğini belirttiği bu hikayeye göre, İskitya'da kimse yokken Targitaos adında bir adamın doğduğunu ve ebeveynlerinin ise Zeus ile Borysthenes(Dinyeper) Nehri'nin kızı olduğunu aktarmış; fakat bu kısma inanmadığını da eklemiştir. Targitaos'un, sırasıyla Lipoxais, Arpoxais ve Koloxais isimlerinde üç oğlu vardır; bunların, hükümdarlıkları zamanında gökyüzünden altından birer adet saban, boyunduruk, savaş baltası ve kupa düşer; en büyükleri olan Lipoxais ve ortanca Arpoxais bunları almak istediklerinde altından olan bu maddeler kor hale gelmektedir. Sıra en küçükleri Koloxais'e geldiğinde bu simgesel eşyaları sorunsuz olarak eline alabilir. Bunu tanrının işareti olarak gören ağabeylerinin, iktidarı en küçük kardeşe bırakmış olduklarını aktaran Herodotos, devamında; Lipoxais'ten, Aukhatea; Arpoxais'ten, Katiariler ve Traspiesler; Koloxais'in soyundan ve diğerlerinin kralları konumundaki Paralatailer'in türemiş olduğunu belirtir. Hepsine birden “Skoloti” denildiğini ve

³⁵²Herodotos, IV., s. 302 – 303.

³⁵³Herodotos, IV., s. 301 – 303.

³⁵⁴Herodotos, IV., s. 295.

bunun kralların lakabı olduğunu tekrarlar.³⁵⁵ Ayrıca Grek tarihçiler, İskitya’da birçok farklı gelenekleri olan İskit boylarını kaydetse de, tümünün Şahane(Kralî) İskitlerin yani hakim zümre Skoloti’nin egemenliği altında olduklarını belirtirler. Herodotos, İskitlerin nüfusunu öğrenmeye çalıştığında çok kalabalık olduklarını ama asıl İskitlerin az olduğu bilgisini edinmiştir.³⁵⁶

Diodorus Siculus’ta benzer bir hikaye aktarır. Ona göre, İskitlerin anlattığı efsanedeki gibi Zeus ve beline kadar kadın olan bir bakireden “Scythes” adında bir erkek çocuk doğar.³⁵⁷ Kendisinden önce ve sonra gelecek liderlerden daha ünlü olan Kral Scythes’in, adı halkına verilir.³⁵⁸ Scythes’in torunları olan “Palus” ve “Napes” adındaki iki kardeş, krallığı aralarında bölüşerek yönettiklerinden halkın bir kısmına “Pali”, başka bir kısmına “Napa” adı verilir.³⁵⁹ İki kral, Don Nehri’nin ötesindeki toprakları Trakya’ya kadar fethettikten sonra Mısır’daki Nil Nehri’ne kadar ilerlemişlerdir.³⁶⁰ Trakya’dan Mısır’a kadarki birçok halkı egemenlikleri altına almış olduklarını belirten Diodorus Siculus, İskit İmparatorluğu’nun sınırlarının büyüyerek İskit halkının büyük bir güce ulaştığını belirtir.³⁶¹ Devamında ise, İskit kabilelerinin ünlü krallarının olduğunu ve bazı kabilelerin Sacae, Massagetae, Arimaspi gibi bu kralların adını aldıklarını aktarır.³⁶² Yani Diodorus Siculus’a göre Saka, Massaget gibi İskit boylarının isimleri aslında meşhur krallarının isimlerinden gelmektedir.³⁶³

Modern kaynakların İskit etnonimini açıklama yöntemleri birbirinden oldukça farklıdır. İskitleri, Aryanî kabul edenler tarafından söz konusu isim, Hint-Avrupa ailesine ait dillere göre açıklanmaya çalışılmıştır. John O’Hart’, İskitlerin ok ve yay kullanmadaki ustalıklarına istinaden, “Scythian” kelimesinin kökünün, Keltçe “Sciot” sözcüğünden türediğini ve “ok” anlamına geldiğini belirtmiştir. Karadeniz’in kuzeyinde kurulan Grek kolonilerinin, İskitlerin, okçuluk ve avcılığını vurgulamak için “Scuti”, “Scythi” olarak adlandırdıklarını ifade eder. Bu kelimelerin esas şeklinin “Shuten” veya “Schuten” olduğunu; bunların ise İngilizce, Almanca ve

³⁵⁵Herodotos, IV., s. 295.

³⁵⁶Herodotos, IV., s. 329.

³⁵⁷Diodorus Siculus, Vol. II., II., s. 27.

³⁵⁸Aynı rivayeti Herodot’da aktarmıştır: Herodotos, IV., s. 298.

³⁵⁹Diodorus Siculus, Vol. II., II., s. 27 – 29.

³⁶⁰Diodorus Siculus, Vol. II., II., s. 29.

³⁶¹Diodorus Siculus, Vol. II., II., s. 29.

³⁶²Diodorus Siculus, Vol. II., II., s. 29.

³⁶³Diodorus Siculus, Vol. II., II., s. 27 – 29.; A. G. Hinge’ye göre Herodotos, çoğu zaman halklara veya mevkilere bir kişinin adını vermektedir, örneğin “Persler” yerine “Perser” gibi. Bknz: Hinge, s. 88.

Baltık dillerinde aynı anlama geldiğini belirtmektedir.³⁶⁴ Benzer bir görüş Johannes Fressl ve Oswald Szemerényi tarafından İskit(Scyth) adının Grek dilindeki, “Skuth/Skud(ra)”³⁶⁵ şeklindeki halini ele alarak kelimenin kökünün “Skud-“ yani “atıcı”, “nişancı”, “okçu”, “ileri atmak” gibi anlamlara geldiğini düşünmektedirler.³⁶⁶ Ayrıca O. Szemerényi, Asur kaynaklarındaki “Aşkuza” teriminden Škuza > Škuča > Škuda kelimelerinin “Scythian” sözcüğünün türevi olduğunu iddia eder.³⁶⁷ Alexander Shaposhinokov ise ortak Baltık dilleri olarak ifade ettiği Slav dillerinde çeşitli kelimeleri İskit adıyla bağdaştırmıştır. Bunlardan birisi olan, “scythan” sözcüğünü “İskit(Scythian)”e benzeterek “kalkan” anlamına geldiğini ifade etmiştir.³⁶⁸

İskit isminin Asur kaynaklarındaki versiyonu olan “İşguzai/Aşguzai” şeklindeki adlandırmasından yola çıkan Ferhad Rahimi ve Faik Elekberli, sözcüğü, Türkçe açıklamışlardır. “İşguzai” kelimesinin sonundaki “-ai” kısmının çoğul eki olduğunu; sözcüğün aslının “İşguz” olabileceğini belirtmektedirler. Adı geçen yazarlara göre “İşguz” etnonimi, “İç (o)guz” anlamına gelmektedir.³⁶⁹ Burada, *Dede Korkut*'ta da geçen “İç Oğuz” ve “Dış Oğuz” tabirlerini kanıt olarak göstermektedirler. Zaur Hasanov ise isme dair çeşitli önerilerde bulunmasının ardından “İşguzai” kelimesinin kökeninde “Guz” yani “Oğuz” isminin mevcudiyetine işaret etmektedir. “İş-“, “Aş-“ eklerinin “dövüş”, “vuruş” anlamına geldiğini belirterek söz konusu İşguzai adının “dövüşen” ya da “fatih Guzlar” manasını verebileceğini belirtmektedir.³⁷⁰ Adı geçen yazarlardan daha önce ise Olcas Süleymanov tarafından İşguz adının İç Oğuz anlamına geldiğini ve “İş(ç)” ile “Oğuz” birleşirken Asurlar gibi Sami dillerinde “O” harfinin düşerek “İşguz” halini aldığını belirtmiştir.³⁷¹ Ziya Gökalp ise İskit adının; Türkçe’de “Çiğil” olarak anılan boyun, Moğolca “Çekit” isminden geldiğini ileri sürmektedir. Çekit ismindeki “Çekü” kökünün ise “keçi” demek olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşünü desteklemek için birtakım Türkçe sözcüklerin Moğolca versiyonlarını örnek vermektedir: Türkçe; Kayı, Karay, Tele, Uğrak, Börü, Merken, Yıbaku, Tarhan

³⁶⁴O’Hart, s. 13 – 14.

³⁶⁵Rüdiger Schmitt, O. Szemerényi’nin bu görüşünü inandırıcı ve kesin bulmamaktadır. Bkz: R. Schmitt, §. 3.

³⁶⁶Fressl, s. 16 – 17.; Szemerényi, s. 45 – 46.

³⁶⁷Szemerényi, s. 46.

³⁶⁸Shaposhinokov, , s. 5.

³⁶⁹Ferhad Rahimi, *İran Türklerinin Eski Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2010, s. 38.; Elekberli, s. 65.

³⁷⁰Hasanov, s. 106.

³⁷¹Olcas Süleymanov, *Az İ Ya*, (Çev. N. Seferoğlu), TDAV, İstanbul, 1992, s. 255.

kelimelerinin Moğolca; Kayat, Karayıt, Telekut, Uyrat, Bürüt, Merkit, Yıbkit, Targat sözcüklerine dönüştüklerini belirtmektedir. Z. Gökalp'e göre, Oğuzlar, genel bir isim olarak Doğu Türkleri'ne "Çiğil" adını vermektedirler. Gökalp'in buradan çıkardığı sonuç ise Çiğil boyunun yönetici zümreye adını verebilecek güçte olabileceğidir.³⁷² Moğolca'dan yararlanarak söz konusu etnonime açıklık getiren diğer bir tarihçi de Zeki Velidi Togan'dır. İskit adını "Skit" olarak ele alan Z. V. Togan, bu adın Saka ismine gelen Moğolca çoğul eki olan "-it" hecesi ile birleşerek "Saka" + "it" halinden gelmiş olabileceğini belirtmektedir.³⁷³ Togan'ın bu çıkarımına paralel olarak Osman Karatay ve Walter Wybergh gibi isimlerde benzer görüşler dile getirilmiştir.³⁷⁴ W. Wybergh'e göre de İskit(Scyth) kelimesi, "Saka" isminin Grek dilindeki versiyonudur.³⁷⁵

Diğer araştırmacılar İskit etnonimini, antik kaynakların açıklamalarından yola çıkarak ve tek boyutuyla değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. İskit adı, K. J. H. Neumann'a göre coğrafi bir adlandırmadır.³⁷⁶ Kaspar Zeuss tarafından halkların ortak adı olarak tanımlanmıştır.³⁷⁷ A. M. Khazanov ise kuzeyli etnik göçebe bir grubun ismi olduğunu ve Greklerin bu adı, Halifelik kaynaklarındaki "Türk" ismi gibi kullanmış olduklarını belirtmektedir.³⁷⁸ G. W. B. Huntingford'a göre bir kabile adıyla tüm ırkı kapsayacak bir isme dönüşmüştür.³⁷⁹ Herodotos'un, İskitlerin kökenine dair aktardığı rivayetlerden Herakles ile ilgili olanına göre "Scythes", Herakles'in en küçük oğlu ve kral olmaya layık olanıdır. Bu hikayeden dolayı Jeremy McInerney ve G. Hinse gibi bazı yazarlara göre ise "Scythes" adındaki bir kralın isminin tüm halka verildiği düşüncesindedirler.³⁸⁰

Antik kaynakların verdiği bilgiler ışığında şu sonuca ulaşılmaktadır: "İskit(Skyth)" adının başlangıçta etnik bir anlamı mevcuttur. Çeşitli sebeplerle ön plana çıkmış bir liderin veya yönetici zümrenin(hanedanın) yani "Skoloti"nin ismiyken, devlet yapılanmasına ulaşıldığı noktada siyasi bir isim halini almış olduğu

³⁷²Gökalp, s. 111

³⁷³Togan, s. 35.

³⁷⁴Osman Karatay, "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Anahatları Altın Orda Öncesi Dönem", *Karadeniz Araştırmaları*, 3, 2004, s. 4.

³⁷⁵Walter Wybergh, s. 828.

³⁷⁶Neumann, s. 106.

³⁷⁷Zeuss, s. 276.

³⁷⁸Anatoly Michailovich Khazanov, *Nomads and the Outside World*, University of Wisconsin Press, Madison 1984, s. 8.

³⁷⁹Huntingford, s. 788.

³⁸⁰Jeremy McInerney, *A Companion to Ethnicity in the Ancient Mediterranean*, Vol. 119., John Wiley & Sons, 2014, s. 349.; Hinge, s. 88.

görülmektedir. Tarihi süreç boyunca sınırların büyümesiyle birlikte, kurucu etnik boyun dışındaki yerel unsurları da kapsayacak şekilde anlamı genişlemiştir. İskitya ve etki alanlarındaki konar göçerlerin tamamına verilen sosyolojik bir isme dönüşmüştür. Bu şekildeki devlet organizasyon yapısı bozkır devlet teşkilatına sahip birçok Ural-Altay kavimlerinde de görülmektedir. Yukarıda görüldüğü üzere modern yazarlar tarafından Sakā, Skythai, Aş/İşguzai, Sai vb. etnonimlerin anlamları hususunda birçok farklı yöntemlerle çıkarımlarda bulunmuşlardır. Bizce bu kelimelerin anlamlarından ziyade bu isimlerin kendi orijinal isimleri mi, yoksa komşuları tarafından mı verildiği kesinleşmeden yapılan bu çıkarımların doğruluğu sınınamaz haldedir. Aynı şekilde “Saka” ve “İskit” ifadelerinin birbirlerinin yerine kullanılan farklı telaffuzlar mı, yoksa iki ayrı isim mi oldukları gibi hususlar daha önemlidir.

Diğer yandan Saka-İskitlerden bahseden Çin, Hint, Pers, Asur, Urartu, Grek ve Latin uygarlıklarının kurdukları devletler, yerleşik kültür anlayışının verdiği doğallıkla bu konar göçerleri, “vahşi” ve “barbar” gibi sözlerle tanımlaması başka bir adlandırma çeşidini daha akla getirmektedir. Buna benzer örnekler “Türk”, “Hun”³⁸¹, “Tatar” kelimelerinde de görülmektedir. Örneğin, Hun kelimesini “Hu” olarak Çinliler’in bütün yabancılara, özellikle de Çin’in kuzeyi ve batısında bulunan kavimleri tanımlarken kullanıldığını belirten Bahaeddin Ögel, Çinliler gibi Greklerinde, kuzeylerindeki kendi yaşantılarına göre çok farklı olan, bu tarz kavimlere “İskit” dediklerini belirtmiştir.³⁸² Bu şekilde isim alma sadece konar göçer toplumlara ait bir özellik değildir. “Rus” adı Ruslara, “Frank” adı Fransızlara komşuları tarafından verilmiş olup millet isimlerinden köken tayin etmenin çokta mantıklı olmadığını kanıtlamaktadır.³⁸³ Aynı durum, Pers kaynakları tarafından “Saka” olarak adlandırılmada da geçerlidir. Yukarıda değinilmiş olan Oswald

³⁸¹Hunlar ile İskitler(Saka Tiay Para Daray) arasında tarihsel bağ kurulması açısından Zosimos’un aktardıkları önem arz etmektedir:

"376 yılında Tuna'nın öbür tarafında yaşayan İskitlere barbarlar saldırdı. Şimdiye kadar görünmemiş bu kavim birdenbire ortaya çıktı. Onlara Hunlar dendi. İsimlerini, İskit bir kraldan mı, yoksa maymuna benzeyen savaş heveslisi bir milletten mi aldıkları belli değildir. Yoksa o zamanlar Asya'dan Avrupa'ya mı gelmişler? Çünkü o zaman bataklıklarla dolu boğazın kuruduğu ve onların böylece Avrupa'ya geldiği söylenmektedir. Atla, kadınlarla, çocuklarla gelip İskitlere saldırmışlardır. Atların üzerinde savaşmışlar ve oklarıyla çok kan akıtmışlardır. Böylece sağ kalan İskitler oturdukları bölgeden vazgeçip Tuna'nın öbür tarafına kaçmışlardır."

Bknz: Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s. 35.

³⁸²Ögel, s. 63 – 64.

³⁸³Tuncer Baykara, *Türk Adının Anlamı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1998, s. 47.

Szemerényi'nin görüşüne göre Pers dilinde "Sak" kelimesinin "Göçebe" anlamına geldiği kabul edilse bile buradan Persler ile Sakalar arasında bağ kurmak boşuna bir çabadır.

İKİNCİ BÖLÜM: SAKALARIN KÖKENİNE DAİR GÖRÜŞLER

Önceki bölümde de görüldüğü üzere antik kaynaklar, Sakaların, birçok kültürel değerlerini anlatırken kökenlerine dair kısıtlı bilgiler sunmuştur. Antik kaynaklarda, Sakaların kültürel özellikleriyle ilgili çeşitli bilgiler verilirken, kökenlerine dair açık ifadelere rastlanmaz. Eski kaynakların Sakaların menşeyini bir millete dayandırmamalarındaki boşluğu, modern araştırmacılar olarak kastedilen XVIII – XXI. yüzyıl yazarları tarafından doldurulmuştur. Bu araştırmacılar genellikle birbirlerine atıf yaparak, tekrarlayan birçok benzeri eserin meydana getirilmesine neden olmuşlardır. Yazarların, Sakaların kökeni hakkındaki çeşitli çıkarımlarla ulaştıkları sonuçlar İranîlik, Turanîlik ve Slavlık olmak üzere üç farklı menşeyi fikrini doğurmuştur.

2. 1. Hint-Avrupa(İranîlik) Görüşü

Sakaların, İranî bir kavim olduğu yönündeki düşüncenin temel argümanları dilsel ve dinsel öğelerle benzerlik kurmaktan ileri gelmektedir. Bunun yanı sıra yazıtlardan ve antik yazarların tariflerinden fizyonomileri ve gelenekleri üzerinden çıkarımlarda bulunulmuştur. Aşağıdaki alt başlıklara dair herhangi bir kanıt sunmadan doğrudan Hint-Avrupa veya Aryanî kabul eden araştırmacılar ise şöyledir: J. Deer³⁸⁴, A. Daniélou³⁸⁵, N. Aslam³⁸⁶, A. Kia³⁸⁷ gibi isimler, Sakaları, İranî diğer bir ifadeyle Aryanî kabul etmektedirler.

2. 1. 1. Dil

İskit veya Saka dilinin, Hint-Avrupa dil ailesine ait olması gerektiğini ileri süren araştırmacılar temelinde dört farklı yöntemle görüşlerini desteklemişlerdir. Bir grup araştırmacı, “Scoti(İskoç)” ile “İskit(Scyth, Scolot)” ve “Sakson” ile “Saka”

³⁸⁴Jozsef Deer, “İstep Kültürü”, (Çev. Ş. BAŞTAV), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 12. 1-2, 2017, s. 162, 173.

³⁸⁵Daniélou, s. 39.

³⁸⁶Night Aslam, “Depiction of Buddha Image And Its Characteristic Features In Gandharan Art”, *Ancient Sindh Annual Reseach Journal*, 14.1., 2016, s. 106.

³⁸⁷Ardi Kia, *Central Asian Cultures, Arts, and Architecture: Inner Eurasia from Prehistory to the Medieval Golden Ages*, Lexington Books, 2014, s. 11.

kelimelerinden bunların aynı topluluklar olması gerektiğini ileri sürerken; başka bir grup Osetçe ile Saka/İskit dili arasında bağlantı kurmuşlardır. Diğer bir grup ise günümüze ulaşan Saka/İskit isimlerini hecelerine ayırarak İngilizce, Fransızca ve hatta Sanskritçe gibi Hint-Avrupa dillerinde kelime köklerinin varlığını kanıtlamaya çalışmışlardır. Son grup olarak ise, bir ön kabul ve tartışmasız şekilde İranî dilli kabul edenler olarak tasnif edilebilir.

İskit ve Sakaların menşei meselesi, ilk olarak 18. ve 19. yüzyılda verilen eserlerde, Avrupa milletlerinin kökenlerinin araştırılmasıyla literatüre girmiştir. Fakat özellikle İngiliz dili ve tarihini araştıran birçok 19. yüzyıl araştırmacısı, İskoç ve Sakson olmaları gerektiğini ileri sürülmüştür. Bu bağlamda elimize ulaşan en erken tarihli eser, John Pinkerton'a aittir. Pers kökenli olduğunu iddia ettiği İskitler ile Gotları aynı kabileler sayarak, tüm Avrupa uluslarının İskitlerden yani Keltlerden geldiğini ileri sürmüştür.³⁸⁸ İskit veya Gotlar'ın tek bir genel dil konuştuğunu, belki de Almanca ve İngilizce kadar farklı lehçelere ayrılmış olabileceğini belirtmiştir.³⁸⁹ J. Pinkerton'ın, bu görüşü Joseph Bosworth'ün çalışmasının önsözünde İskit, Got dil ailesinin bir şeması çizilerek desteklenmiştir. Bosworth önce, İskandinav ve Germen dilleri olarak ayırdıktan sonra, Germen grubunu tekrar iki lehçeye ayırmıştır. Aşağı lehçeler olarak sınıflandırdığı dillerin içerisindeki Sakson grubundan dolayı, onların, İskit veya Got kökenli olduğunu belirtmiştir.³⁹⁰ Saksonlar hakkındaki benzer görüş, Thomas Martin³⁹¹ ve Sharon Turner³⁹² tarafından Germen yani Got veya İskit oldukları şeklinde yorumlanmıştır. Görüldüğü üzere yukarıdaki araştırmacıların İskit, Got ve Cermen kavramları üzerinde yeterli ayrımı yapamamasından dolayı kendi aralarında dahi anlam birliği sağlanamamıştır.

Saksonların, Sakalardan dolayısıyla İskitlerden geldiği görüşü İngiliz tarihi ve dilini araştıran birçok 19. Yüzyıl araştırmacısı tarafından kabul görür. Saksonların kökenini İskitlere dayandıran Joseph Bosworth³⁹³, Thomas Martin³⁹⁴, Sharon Turner³⁹⁵, John Pym Yeatman³⁹⁶, Thomas Rosling Howlett³⁹⁷, Alban Butler³⁹⁸ gibi

³⁸⁸Pinkerton, s. 19.

³⁸⁹Pinkerton, s. 21.

³⁹⁰Bosworth, s. viii.

³⁹¹Martin, s. 251.

³⁹²Turner, s. 100.

³⁹³Basworth, s. viii.

³⁹⁴Martin, s. 251.

³⁹⁵Turner, s. 100.

³⁹⁶Yeatman, s. XI., s. 204.

isimlere göre; bir İskit ulusu olan “Sakai” veya “Sacae” isimleri, antik kaynaklardaki “Sakai-suna” ifadesinin kısaltılmış halidir. “Sakai-suna” kelimesi ise “Sakai’nin Oğulları” olarak tercüme edilmelidir. Böylece “Sakson” kelimesinin etimolojisini Sakai-suna > Sak-sun = Sakson şeklinde ifade ederler. Bu görüşe paralel olarak Ptolemaios gibi birçok antik yazarca belirtilen “Sacasena(Azerbaycan/Karabağ)” adındaki, Sakaların işgal ettiği bölgelerden biri olan Pers satraplığına atıf yaparlar. Sharon Turner’a göre, Sacasena toponomisi birkaç ses değişiminden dolayı günümüze “Saksonya” olarak ulaşmıştır.³⁹⁹

David Hoffman, Roderic O’Connor, John O’Hart gibi diğer araştırmacılar tarafından İskoçların(Scot, Scoti) kökeni, İskitler(Scolot)’e dayandırılmıştır. Söz konusu yazarların birbirinden oldukça farklı biçimdeki yaklaşımları dikkat çekmektedir. D. Hoffman’a göre İrlanda’nın güneyinde bitişik bir ada olarak Ivernia bölgesinde yaşayan ve İskit ırkı olan “Scoti” ile kuzeydoğu kısmına yerleşen ve bir Cermen ırkı olan Pictiler’in mücadeleleri vasıtasıyla İskoçların İskit kökenine atıf yapılmıştır.⁴⁰⁰ R. O’Connor ise, İrlanda mitolojisindeki “Scota” karakterinin hikayesiyle durumu açıklar. Bir İskit kralının küçük oğlu olan Niul’un, Mısır’a göç etmesi ve Firavun’un kızı Scota ile evlenmesi sonucunda İskoç ve Galya halkının kuruluşunu anlatır.⁴⁰¹ Bunların hepsine Latince, “Scut(İskoç)” denildiğini fakat “Scythian(İskit)” olarak İngilizceleştirildiğini söylemektedir.⁴⁰² Benzer bir kelime türetme vakası John O’Hart tarafından dile getirilir. Dr. O’Brien’den naklettiği bilgiye göre “Scythian” kelimesi, Keltçe “Sciot” sözcüğünden gelir; ve İrlanda dilinde “ok” manasındadır. Bu görüşünü desteklemek için ise Karadeniz’in kuzeyinde kurulan Grek kolonilerinin, İskitlerin, okçuluk ve avcılığını vurgulamak için “Scuti”, “Scythi” olarak adlandırdıklarını ifade eder. Bu kelimelerin esas şeklinin “Shuten” veya “Schuten” olduğunu; bunların ise İngilizce, Almanca ve Baltık dillerinde aynı anlama geldiğini belirtir.⁴⁰³ J. O’Hart’a göre, bu çıkarım, söz konusu dillere sahip ulusların, İskit kökenli olduğunu kanıtlamak için yeterlidir.

³⁹⁷Howlett, s. 83 – 84.

³⁹⁸Butler, s. 329.

³⁹⁹Turner, s. 100.

⁴⁰⁰Hoffman, s. 481.

⁴⁰¹Bu mitolojik hikayenin farklı versiyonları mevcuttur.

⁴⁰²O’Connor, s. 2. – 3.

⁴⁰³O’Hart, s. 14.

Tüm bu İskoç ve Sakson menşei tartışmasının en kapsamlı sonucunu Thomas Martin çıkarmıştır: İngiliz dilinin kökeni hakkındaki görüşleri Cermen, Got veya İskit ihtimallerini dile getirdikten sonra, İskoçların kökenini, İskitlere; Saksonların kökenini ise Sakalara dayandırarak modern İngiliz ve İskoçların türetildiği Saksonya'nın bu ikisinin ortak ülkesi olduğu noktasında konuyu tamamlamıştır.⁴⁰⁴

Sakaların, Hint-Avrupa dil ailesinden bir dil konuştuğunu ve bunun Osetçe ile açıklanabilirliğini savunan araştırmacılar tarafından Saka/İskit dilinden kalan sözcükler incelenmiştir. Bu görüş, Vasily Ivanovich Abaev'in, Saka dili ile Kafkas dillerinden Osetçe arasında ortaklık kurmasıyla başka bir boyuta taşınmıştır. Her ne kadar İskit-Saka dilinin, Osetçe ile açıklanması V. I. Abaev ile ünlenmiş olsa da, onun da çalışmalarını dayandırdığı Vsevolod Miller'ın Osetya çalışmaları⁴⁰⁵ ile Georges Dumezil'in Osetler'in Nart destanına yönelik eseri bu görüşün temelini oluşturmuştur. Abaev, bu iki ismin Nart destanında geçen olaylar, gelenekler, yaşam tarzı ve ana karakterlerden Satana adında kadın bir kahraman olması gibi özellikler nedeniyle Osetlerin, İskitlere çok yakın bir kavim olduğu sonucuna ulaştıklarını belirtir.⁴⁰⁶ Aynı yazarın ikinci bir dayanak noktası ise Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Grek dilindeki yazıtlardan elde edilen İskit ve Sarmat isimleridir. V. Miller tarafından, söz konusu yazıtların Oset dil bilgisini kullanarak okunmasına yardımcı olduğunu aktaran Abaev'in, örnek verdiği kelimeler şöyledir:

(...) "Farn" (paradise), "hsar" (military prowess), "andon" (iron), "aldar" or "ardar" (master), "liman" (friend), "furt" (son), "fida" (father), "sag" (stag), "sar" (head), "stur" (big) (...)⁴⁰⁷

Modern Osetçe ile İskitçe kelimeleri çözdüğünü ileri süren Abaev'i,⁴⁰⁸ destekleyen diğer bir yazar Alexander Lubotsky ise, W. Vogelsang'ın arkeolojik veriler ışığında İskitlerin, Ahameniş İmparatorluğu'nun örgütlenmesinde ve yükselişinde rol almış olması gerektiği düşüncesinden hareketle, Eski İran dillerinde İskit diline ait alıntı sözcüklerin olup olmadığının incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. İskit dili ve İran dil ailesi arasında akrabalık olduğunu düşündüğünden bunların birbirinden ayırt edilmesinin zor olduğunu; zaten Grek ve Farsça

⁴⁰⁴Martin, s. 251.

⁴⁰⁵Miller'in, Sarmat özel isimlerini Osetçe okunabileceği iddiasını, Sarmatlar'ın yozlamamış antik İskitler olduğuna dayanarak Wilhelm Tomaschek tarafından da kabul edilmiştir. Bkz.: Tomaschek, s. 36 – 37.

⁴⁰⁶Abaev, s. 49.

⁴⁰⁷Abaev, s. 48.

⁴⁰⁸Abaev, s. 48.

kaynaklardan elde edilen birkaç kişi ve kabile isimlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Fakat diğer yandan mevcut isimlerin, Osetçe'den yola çıkarak İskit dilinin aydınlatılmasına yardımcı olacağını ifade etmektedir. Böylece Eski İran dillerinin dil bilgisi ve ses değişimine uymayan bir sözcüğün; Osetçe ile, dolayısıyla Sarmat, Alan ve bunların en eski katmanı olarak gördüğü İskit diline ait olduğunu kanıtlayacağı iddiasındadır. Bu doğrultuda Abaev'in de İskitlerden kaldığını belirttiği kelimelerden bazılarını açıklamaya çalışır. İlk olarak Doğu İskit lehçelerine özgü addettiği p > f ses değişikliği sonucunda kaynaklardaki “Puθra-“ kelimesini, Osetçe “fyrt/furt(oğul)” ve “Pitā” kelimesini Osetçe “fyd/fidæ(baba)” şeklinde açıklamıştır.⁴⁰⁹ A. Lubotsky, diğer bir örnek olarak, hem Eski Farsça ve Orta Farsça'da bulunan “xarenah” sözcüğünü Vedic(Antik Sanskritçe) dilinde açıklamak için büyük bir çaba sarfeder. Ona göre, Avesta(Antik Farsça) dilinde “xarenah” sözcüğü ile Pehlevice (Orta Farsça) de bulunan “farnah-“⁴¹⁰ kelimesi aynıdır.⁴¹¹ Birkaç İskit boyunun isminin etimolojisini geliştirdiği yöntemlerle birlikte tartışmasını sonlandırır.

Kuzey-Doğu İran dilleri grubundan⁴¹² Osetçe ile, İskit dili arasında yakınlık kurabilen başka bir yazarda Rüdiger Schmitt'tir. Ona göre, İskit dili, Sarmat ve Alanlar'a nihayetinde Osetlere miras kalmıştır. Fakat İskit adlarının, yapıları ve değişimleri açısından Sarmatların dilinden kalan kelimelerden farklı olduğunu da ekler. Bu nokta da İskit ve Sarmat dilinin iki farklı lehçe olarak değerlendirilmesinin önemine dikkat çeker. Lubotsky'nin İskit dilindeki kelimelerin Eski Farsça dil ailesinin hepsinde aynı anlama geldiği görüşünün kabul görmediğini aktarır.

Schmitt, Zelençuk Nehri kıyısındaki, X. - XII. Yüzyıldan kalmış olan Alan yazıtlarını konu bağlamında doğrudan tek kanıt olarak kabul eder. Örnek olarak “Puθra” kelimesinin Osetçe “furt/fyrt(oğul)” şekline dönüşmesine işaret eder. Günümüze Asurlular, Persler ve Grekler tarafından ulaşan kelimeleri dolaylı aktarım kabul ederek söz konusu sözcüklerin tahlilini yapar. Asur kaynaklarındaki İşpaka,

⁴⁰⁹Lubotsky, s. 189. – 190.

⁴¹⁰Kelimenin anlamı, Abaev'in ‘farn’ sözcüğüyle yakındır. Yazara göre, birinci anlamı ‘hakimiyet, egemenlik’; ikinci anlamı ise ‘barış, refah’ tır. (Lubotsky, s. 194 – 195.)

⁴¹¹Lubotsky, s. 194.

⁴¹²Elena Efimovna Kuzmina, daha önceki yazarların Hint-İran ailesi içerisinde Kuzeydoğu koluna ait gördükleri Sakaların konumunu tartışmıştır. Ona göre Hint-İran iki değil üç gruba bölünmelidir: Hint-Aryanlar, Proto-İranlılar ve Hindistan'ın kuzeyine ilk gidenler olarak Proto-İranlıları, Doğu ve Batı şeklinde ayırır. İskit ve Sakaları; Oset, Pamir ahalisi ile birlikte doğu grubuna dahil eder. Bkz.: Elena Efimovna Kuzmina, *The Origin Of The Indo – Iranians*, Vol. III., Brill, 2007, s. 303.

Bartatua/Protothyas, Madyas, Skunxa gibi İskit komutan veya krallarının; Grek yazarlarınca Arimaspi, Argippae, Oiorpata, Massaget gibi boyların; Targitaos, Arpoksais, Lipoksais, Koloksais gibi özel isimlerin anlamlarını açıklar. Fakat İskit tanrı adlarının çözümlenmesinin zorluğunu ve nehir isimlerinin ise analiz edilemeyeceği düşüncesindedir. Buna göre Herodotos'un "Arimaspous" adlı İskit boyunun Arima: Tek ve Spous: Göz biçiminde "Tekgöz" olarak açıklamasına karşı çıkarak, bunun Grekler tarafından sıfat olarak kullanıldığı belirtir. Ona göre "aspa(at)" veya birleşik olarak "aram-aspa" olarak açıklanmalıdır.⁴¹³ Grek kaynaklarında Amazonlar için kullanılan "Oiorpata(İnsan Öldüren)" isminin yarısından "oior" kelimesinin "vira(insan)" sözcüğünden gelmektedir. İskit tanrılarından Tabiti, "tapati": ısıtma, yakma; Api'nin ise "ap(su)" dan türetmektedir. Massagettai adının "-tai" kısmının çoğul eki olduğunu "Massa" kısmının ise, Herodotos'un da balıkçılıkla uğraştıklarını belirttiğini göz önünde bulundurarak "balık" anlamına geldiğini ifade eder. Ona göre özel kişi isimlerin anlamları ise şöyledir: Aria(Aryan)-peithes, Sparga(torun,evlat)-peithes, Madies(madu: sarhoş edici içecek), Bartuta/Protothyas(Prθu: geniş, kapsamlı + tavaḥ: güç) ve Targitaos'un oğulları: Arpo-, Lipo-, Kola-, isim köklerine "hükmeden" manasında "-xais" veya "-xsaya" kelimesiyle birleştiğini belirtir.⁴¹⁴

Saka veya İskitlerden kalan özel isimleri hecelerine ayırarak kökeninin tartışılması işlemi, Schmitt ile sınırlı değildir. John William Donaldson, Aristophanes'in *Thesmophoriazusai* adlı komedyasını kastederek, bu eserden, İskit dilinin genel özelliklerinin anlaşılabilirliğini; İskit dilindeki nehir, yer ve kişi adlarıyla birlikte tanrı tanımlarının tespit edilebileceğini belirtir. Fakat R. Schmitt, eserdeki İskit karakterin, komedyaya hizmet edecek bir üslupta yazıldığı görüşündedir.⁴¹⁵ J. W. Donaldson, söz konusu genel özelliklerden İskitler'in Hint-Germen ailesinden olduğu sonucuna ulaşır. İskit dilindeki nehir (Is-ter > Don-au > Dan-ube > Dan-ub-ius; Por-ata veya Pruth > Dniester > Danas-ter: Is-ter vs.) ve boy (Arim-aspa > Arimaspi: hafif süvari, atlı) isimlerinin analizini yapmıştır.⁴¹⁶ Benzer bir çalışma, Charles Lassalle tarafından Targitaos, Lipoxais, Paralatae, Achat, Scoloti gibi kelimeleri hecelerine ayırarak bunları Avrupa dillerinde açıklamaya

⁴¹³F. Thordarson'da benzer görüş ileri sürer: Ona göre İran dilinde 'at' anlamına gelen 'aspa' kelimesinin kökü olup, aslı 'Aspakos(Aspaka)' olmalıdır. Bkz: Thordarson, §: 4.

⁴¹⁴Schmitt, §: 12.

⁴¹⁵Schmitt, §: 1.

⁴¹⁶Donaldson, s. 55.

çalışmıştır.⁴¹⁷ Başka bir yazar olan Momir P. Nikić, İskit dili ile Vedik ve Klasik Sanskritçe açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre, Argippaei(arh: yetkili + payu: muhafız, koruyucu), Arimaspians(ari: düşman + asphay: güçlü), Bodini (bhu: toprak, budhna: toprak sahibi, yerli), Gelon, Gerrhus, Issedon, Massagetai(maha-Saka: Büyük Sacae, masya: balık, masa: ay, maha: güçlü + Jati: ırk), Neurian(nivç: sürmek, sürgün etmek), Panticapes(panti: yol, kappa: balık), Tanais(Don: uzamak, yayılmak), Tyras, Thyssagetae(Tuccha: küçük + lyrcae: avlanarak), Euxine, Caspium(kas: parlamak + pa, paya: su) şeklinde açıklamaktadır.⁴¹⁸

Ayrıca Onomastiğe(özel adlar bilimi) dayalı olarak J. K. Zeus⁴¹⁹, Rene Grousset,⁴²⁰ Said Galimzhanov⁴²¹, E. V. Cernenko⁴²², George Hinge⁴²³, George Vernadsky⁴²⁴, B. N. Grakov⁴²⁵ gibi isimlerce İskit/Saka dilinin İranî olduğu kabul edilmiştir. Walter Wybergh ise Müllenhoff'un, Herodotos'un eserinden edindiği İskit isimlerini açıkladığını belirterek Aryan ve İranlı olduklarının kanıtlandığı fikrindedir. Ayrıca Herodotos'un Sarmatların, İskit dilinin yanlış veya bozulmuş halini konuştuğunu hatırlatarak Sarmatların kuşkusuz Aryan olduğu görüşündedir. Böylece, İskitler ile Sarmatların her ikisinin de Aryan olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁴²⁶ Diğer yandan M. Rostovtzeff'e göre, Panticapaeum, Tanais ve Olbia ahalisinin isimleri Eski İran dilinde açıklansa da bunların Sarmatya'ya ait olduğunu ifade eder. Bu yüzden İskit dilinin incelenmesi belirleyici kriter olmadığı düşüncesindedir. İskitlerin, İran kökenli olduğu görüşünü tarihsel, arkeolojik ve dini kanıtlara dayandırmayı tercih ettiğini ifade eder.⁴²⁷

Bir grup araştırmacı ise Eski İran dilleri ile İskit-Saka dili arasındaki ilişkiyi, dil bilgisi açısından benzerlik kurarak açıklamayı tercih eder. Oswald Szemerényi, Saka adını; Pehlevi, Sanglechi, Part, Soğd gibi eski İran dillerinde tanımlayarak İran

⁴¹⁷Lassalle, s. 269 – 270.

⁴¹⁸Nikić, s. 23 – 32.

⁴¹⁹Zeuss, s. 298.

⁴²⁰Grousset, s. 24.

⁴²¹Galimzhanov, s. 173.

⁴²²Cernenko, s. 3.

⁴²³Hinge, s. 86 – 90.

⁴²⁴Vernadsky, s. 51.

⁴²⁵Grakov, s. 50 – 51.

⁴²⁶Wybergh, s. 826.

⁴²⁷Rostovtzeff, s. 60. Bknz: Michael Rostovtzeff, İskitlere Turan kanını güçlü bir şekilde karıştığını kabul etmekle birlikte tarihsel, arkeolojik ve dini özelliklerini değerlendirdiğinde Aryanî olduklarına inandığını belirtmiştir. Bknz: Rostovtzeff, s. 60.

etnik grubunun bir parçası olduğu sonucuna ulaşır.⁴²⁸ G. Hinge'de, İskit dilinin, Avesta ve diğer İran dilleriyle yakınlığını kabul eder.⁴²⁹ Karl Müllenhoff, İskit ve Sarmatça isimlerin, tıpkı Farsça ve Zend dilinde olduğu gibi İran fonetik sistemindeki L ve R ünsüzleri farkından ortaklık kurmuştur.⁴³⁰ Johann Kaspar Zeuss'un Med-Persler ile İskitlerin tanrı isimlerinin ortak olduğunu iddia etmesi; Johannes Fressl ve Thomas Spencer Baynes gibi araştırmacıların çalışmalarına temel teşkil etmiştir. J. Fressl'in, karşılaştırmalı dil bilgisi sayesinde elde ettiği sonuç, İskitlerin, Aryan olduğudur.⁴³¹ T. S. Baynes, İskitlerin, dilinden kalanlar ve tanrı isimleriyle birlikte, yerleşik İranlılara benzediklerine kanaat getirmiştir.⁴³²

Ön kabulle birlikte açıklama gereği duymadan Saka-İskitlerin, İranî bir dil konuştuğu düşüncesinde olan yazarlar: Von Karl Jettmar⁴³³, Leonid Teodorovich Yablonsky⁴³⁴, Karoly Czegledy⁴³⁵, Antony Karasulas⁴³⁶, Kathryn Hinds⁴³⁷, Jeremy Mclerney⁴³⁸, Umberto Sansoni⁴³⁹, J. P. Mallory⁴⁴⁰, B. B. Satpathy⁴⁴¹ dir.

J. Pinkerton, J. Basworth, T. Martin, S. Turner, J. P. Yeatman, T. R. Howlett, A. Butler, D. Hoffman, R. O'Connor, J. O'Hart gibi isimler İskit çalışmalarına oldukça erken bir dönemde başlamış olmalarından dolayı ve İngilizlere bir köken bulma kaygılarıyla hem yeterli kıyaslama hemde tarafsız çıkarımlarda bulunamamışlardır. Sadece kelime benzerlikleri üzerine kurulan bir teori geliştirmişlerdir. Anglo-İsrailite olarak tanımlanan ve yukarıda da adı geçen isimlerin çalışmalarına paralel kurulan bu akıma göre İskitler ve ayrı millet olarak ele aldıkları

⁴²⁸Szemerényi, s. 45.

⁴²⁹Hinge, s. 90.

⁴³⁰Müllenhoff, s. 112.

⁴³¹Fressl, s. 5.

⁴³²Baynes, s. 576.

⁴³³Von Karl Jettmar, *Archiv Für Völkerkunde Or Herkunft Der Türkischen Völkerschaften*, 3, 1948, s. 9.

⁴³⁴Leonid Teodorovich Yablonsky, "Written Sources and the History of Archaeological Studies of the Saka in Central Asia", *History Of The Saka In Central Asia*, 1995, s. 195.

⁴³⁵Karoly Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göç'ü*, (Çev. G. Karaağaç), Turan Yayıncılık, 1999, s. 11. - 157.

⁴³⁶Antony Karasulas, *Mounted Archers of the Steppe 600 BC – AD 1300*, Osprey Publishing, 2004, s. 7.

⁴³⁷Kathryn Hinds, *Scythians and Barbarians*, Benchmark Books, 2009, s. 19.

⁴³⁸Mclerney, s. 314.

⁴³⁹Umberto Sansoni, "The Shamanic-Ecstatic Hypothesis For The Alpine Rock Art Of Valcomonica", *Art and Shamanhood*, 2014, s. 10.

⁴⁴⁰James Patrick Mallory, *In Search of the Indo-Europeans Language, Archaeology and Myth*, Thames & Hudson Ltd, 1992, s. 48. – 61.

⁴⁴¹Binod Bihari Satpathy, "Politico-Social and Administrative History of Ancient India", *Age*, 38., s. 12.

Sakalar, İsrailoğullarının kayıp on kabilesinden ikisidir.⁴⁴² Buna dayanarak Avrupa milletlerinin aslında İsrail'den olduğunu kanıtlamak için zamanında az bilinen fakat günümüzde iyice aşikâr olan verileri çarpıtarak İskit ve Sakaların, Yahudiliklerini savunmaktaydılar fakat günümüzde bu düşünce arkeolojik ve tarihi bilgiler ışığında tamamen çürütülmüştür.

İskit dilinden kalan sözcükleri Osetçe ile açıklama çabası ise az sayıda sözcüğün benzetilerek açıklanmasından ibarettir. Abaev'in görüşü esasında ileri sürdüğü on kadar kelimenin ortak olması iki dili aynı kökene bağlaması için oldukça yetersizdir. Abaev'in açıklamaları her ne kadar ikna edici olmaktan uzak olsalar da bahsettiği sayıdaki kelimeler, herhangi iki dilin alışverişte bulunabileceği kadardır. Ayrıca eğer İskit dili, Osetçe ile aynı kökenden geliyorsa gramer yapısı, sözcük dizilimi, fonetik gibi dilin birçok niteliğiyle ve Osetçenin de üyesi olduğu tüm Hint-Avrupa dil ailesinin diğer dilleriyle de sabit olan kurallarla ortaklıkları bulunmak zorundadır. Haliyle Osetçe için aranabilecek her dilsel nitelik Avesta dili için de geçerlidir. Diğer grup yazarlar, onomastiğe dayalı olarak yani arda kalan bazı özel isimlerin şehir, şahıs veya lakabı/unvanı mı olduğu bilinmeden sadece birkaç adı benzeştirerek İskitlerin, Hint-Avrupa kökenli olduğunu iddia etmektedirler. Bu metodla hareket edilecek olursa yeryüzünde seçilen en alakasız iki dil arasında bile benzerlik kurulabilir.

2.1.2. Din

İskit ve Sakaların, İranî olduğunu kanıtlamaya çalışan birtakım yazarlar, Antik Grek tarihçilerinin İskit panteonu ve dinî ritüelleri hakkında verdikleri bilgileri kullanarak, Eski İran kavimlerinden Med ve Persler aracılığıyla Hint-Avrupa topluluklarıyla ortak noktalarını açıklamaya çalışmışlardır.

Bu bağlamda ilk önermeleri dile getiren J. K. Zeuss'a göre, İskit ve Perslerin inançları aynı temele dayanmaktadır. Ona göre, bu iki kavim tarihi süreç içerisinde farklı gelişim aşamalarından geçmişlerdir. Ksenophon'dan naklettiğine göre ikisinde de tanrı panteonunun ve tanrılar arasındaki hiyerarşinin benzerliğine dikkat çeker.⁴⁴³ İskitlerin en önde gelen tanrılarını, Hestia(Grek mitolojisinde, Vesta): Ateş, ocak

⁴⁴²Colonel J. C.Gawler, *Our Scythian Ancestors*, London, 1875, s. 3 – 11.; Josiah Priest, *American antiquities, and discoveries in the West*, Hoffman and White, 1834, s. 55 – 56.

⁴⁴³Zeuss, s. 48. – s. 285.

tanrıçası ve Papai(Grek mit., Zeus): Panteonun en büyük tanrısı olarak ifade eder. Ardından Papai'nin adını belki de Herodotos tarafından Eski Farsça; “Bab”, “Babai”den gelmiş olabileceğini belirtir. Aynı zamanda Herodotos'un Farsça kelimeleri kaydederken aslına sadık kalmadığını ekler. Ardından başka bir İskit tanrısı Tabiti'nin adının Ptolemaus'a atıf yaparak Persia kıyısında bir ada olan “Tabiava”dan ve yerlilerinden türetilmiş olabileceğini tartışır.⁴⁴⁴ Zeuss ve Schmitt, Tabiti'nin kelime anlamı olarak “ısınmak”, “parlamak” anlamına geldiğini dolayısıyla sıfat haliyle “ısıtan” olarak açıklanabileceğini belirtirler.⁴⁴⁵ Ayrıca İskit ve Pers tanrıları arasında farklara da yer verir: İskitler arasında savaş tanrısı Ares'in ön plana çıktığını fakat bunun Med ve Pers inancında yer almadığını, onun yerine Poseidon ile Mithras ve Mithra gibi ikincil tanrıların varlığını aktarır.⁴⁴⁶ Herodotos'un verdiği İskit panteonu ile Hint-Avrupa tanrı adları ve hiyerarşisi konusunda, J. K. Zeuss' tan başka, J. W. Donaldson⁴⁴⁷, T. S. Baynes⁴⁴⁸, S. Galimzhanov⁴⁴⁹ gibi araştırmacılar aynı görüşü savunmuşlardır. Walter Wybergh ise İskit dininin, Aryan dini gibi görüldüğünü ifade etse de, Herodotos'un verdiği bilgilerin bu konudaki doğruluğundan şüphe etmektedir.⁴⁵⁰

M. Rostovtzeff, dil konusundaki yaklaşımını burada da tekrar eder. Ona göre İranîliği tartışmasız olan Sarmatlar ile, Pontus İskitleri⁴⁵¹ aynı dine inandıkları arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır. Dolayısıyla İskitlerinde İran dinine inandıkları çıkarımını yapmaktadır. R. Grousset, V. Alkov gibi yazarlar İskit dinini, Zerdüştlük öncesi İran dini olarak nitelendirmektedirler.⁴⁵² Grousset'e göre İskit ile Sarmatlar, Zerdüştlüğü kabul eden ve süreç içerisinde bu dininde getirileriyle farklı bir kültür ortaya çıkaran Med-Persler ile önceden aynı dine inanmaktadırlar.⁴⁵³

W. Tomaschek ve M. P. Nikic, Sakaların bir kolu olan Massagetlerin güneş kültü üzerinden tespitlerde bulunmuşlardır. Tomaschek, Massagetlerin antik kaynaklardaki geleneklerini aktardıktan sonra bunların at kurban etmeleriyle,

⁴⁴⁴Zeuss, s. 285 – 287.

⁴⁴⁵Schmitt, §: 10.

⁴⁴⁶Zeuss, s. 48.

⁴⁴⁷Donaldson, s. 44.

⁴⁴⁸Baynes, s. 576.

⁴⁴⁹Galimzhanov, s. 173.

⁴⁵⁰Wybergh, s. 826.

⁴⁵¹Karadeniz'in kuzeyindeki İskitler = Saka Tiay Para Daray(Denizin Ötesindeki Sakaları) kastetmektedir.

⁴⁵²Volodymyr Alkov, *History and Culture of Ukraine*, 2021, s. 14.

⁴⁵³Rostovtzeff, s. 60.

Perslerin de güneş at kurban ettiklerini benzer ritüellerin birçok Hint-İran kabilesinde olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁴ M. P. Nikic ise, Massaget adının kökenine dair önerilerinde güneş kültüyle benzerlik kurarak “Güneş tapanlar”, “Güneş kültürünün takipçileri” gibi anlamlara gelebileceğini tartışmıştır.⁴⁵⁵

F. Thordarson, atların kurganlardaki önemine dikkat çekerek bunların Kumanlar ve çeşitli Altay halklarındaki mevcudiyetine vurgu yapsa da, İskitlerin at kurban etmelerindeki ruhu yeraltı dünyasına taşıdığı inancıyla, Osetlerin Bax faldisin cenaze törenlerinde uygulanması noktasında benzeştirir.⁴⁵⁶ Said Galimzhanov, Sakaların hayvan ve insan kurban etme ritüellerinin Hint-İran geleneği olduğunu düşünür.⁴⁵⁷

İskitlerin dininden dolayı Hint-Avrupa menşeli olduğunu düşünen araştırmacılar yalnızca Herodotos’un aktardıklarını esas almaktadırlar. Tezleriyle uyuşmadığı noktalarda Herodotos’un konunun uzmanı olmadığını belirtirken, mesele İskit tanrıları gibi konular olduğunda ise tam yetkili isim olarak ele almaktadırlar. Burada öncelikle Herodotos’un, *Tarih* adlı eserini yazma amacını bilmek gerekmektedir. Herodotos, yazma amacını insanoğlunun yaptıklarının hatırlanması ve Grekler ile barbarların başarılarının unutulmaması için eserini kaleme aldığını ifade etmektedir.⁴⁵⁸ Eserini daha çok Grekler için yazmış olmasından dolayı İskit inancını, Grek mitolojisine benzeyecek şekilde açıklaması normaldir. Kaldı ki Herodotos, sadece Avrupa’daki yani Saka Tiay Para Daray grubunun dini hakkında bilgiler vermiştir. Diğer Saka gruplarının inançlarından bahsetmemektedir. Tanrı adlarının açıklanması ise yine dil konusunda bahsedilenler çerçevesinde değerlendirilmelidir. Modern araştırmacıların yakıştırdığı anlamlar antik kaynakların hiçbirinde geçmemektedir. Yine aynı araştırmacılar İskit veya Saka ismiyle özdeşleşmiş mezar yapıları olan kurganları tamamen değerlendirmelerine katmamaktadırlar. Ayrıca belirtmek gerekir ki, çokta açık olmayan ve tüm Sakalara dahil edilip edilemeyeceği kesin olmayan inanç sisteminden dolayı bir kabilenin/kavmin etnik kökenini tayin etmek doğru bir yaklaşım değildir. Diğer yandan örneğin Uygurlar gibi konar göçer kavimlerin de din değiştirebileceğini hesaba katmak gerekir. Bu onların artık başka bir millet oldukları anlamına

⁴⁵⁴Tomaschek, s. 47.

⁴⁵⁵Nikic, s. 29.

⁴⁵⁶Thordarson, §: 5.

⁴⁵⁷Galimzhanov, s. 175.

⁴⁵⁸Herodotos, s. v.

gelmemektedir. Diğer araştırmacı grubu ise hemen her coğrafyada, her kavimde görülebilecek hatta Ural-Altay kavimlerinde daha yaygın olan güneş kültü ve at kurban edilmesi gibi birçok ortak ritüelleri, Hint-Avrupa kavimlerine özgü ayırt edici özellikler olarak sunmaktadırlar.

2. 1. 3. Fizyonomi

Sakaların fiziksel özelliklerine dair kanıtların temel dayanak noktası Hippocrates'in İskitya'ya giderek kayıt altına aldığı İskitlerin görünüşlerine dair izlenimlerinden ve bazı arkeolojik eserlerin üzerindeki resimlere dayanmaktadır. Ayrıca fiziksel özellikleri esas alarak Sakaların menşeyini tespit etme gayreti muhtemelen önce Turanî olduğunu belirten Neumann, Niehbuhr gibi tarihçilerin Saka-İskitlerin Moğol fizyonomisinde oldukları görüşüne karşı koymak içindir ki, buradaki yazarlar onların tezlerini çürütmeyi esas amaç haline getirmişlerdir.

Thomas Spencer Baynes'a göre Hippocrates'in, İskitlerin dış görünüşüne dair aktardıkları bozkır yaşam tarzından dolaydır. Bu yaşam biçimine ayak uydurmak zorunda olan tüm göçebeler üzerinde aynı etkiyi yapması doğaldır. Ona göre bu kadar erken bir tarihte, Karadeniz'in kuzeyine, Moğol göçünün olduğunu haklı çıkarmaya yetmez.⁴⁵⁹ Baynes'in, görüşüne paralel olarak Karl Müllenhoff'ta bu benzerliği yaşam biçimine ve iklimin etkisine bağlamaktadır. Ayrıca Hippocrates'in, Moğolların tipik özelliklerini görmezden geldiğini belirterek Neumann'ı eleştirmektedir. Diğer yandan İskitlerin, Aryan kabilesi olduğunu kanıtlamak için şöyle bir çıkarımda bulunur: İskit boylarından Argimpaeerler, Türk veya Tatar halkıdır, komşuları da Finlerdir; bunlar yüz yapısı, çeneleri, burunları ve kellikleri açısından diğerlerinden farklı olup yüz yapılarından dolayı Tatar olmaları muhtemeldir. Görüşünü desteklemek için, Argimpaeerler'in çok erken tarihte Urallar'a gelen farklı kökenden bir halk olduğunu belirtir.⁴⁶⁰ Onun çıkarımına göre Budinler ve Volga'daki komşularını da, benzer özellikler sebebiyle Fin saymak

⁴⁵⁹Baynes, s. 576.

⁴⁶⁰Hatta bunlardan kaynaklı olarak Herodotos'ta geçen "atschi" içeceğinin Kazan Türkçesi olduğunu açıklar. Togan ise kelimeyi "asxu" şeklinde ele alır ve "saxu" = "sakız" olabileceğini belirtir. Bkz: Müllenhoff, s. 14 – 15.; Togan, s. 26.

gerekiyorsa; diğer İskitler, kesinlikle Aryan olmalıdır. Çünkü Herodotos onları, diğerlerinden ayırmaktadır.⁴⁶¹

Müllenhoff'un görüşüne benzer bir öneri M. Rostovtzeff tarafından ileri sürülmüştür. Ona göre, Bospor'daki anıtlarda resmedilen İskit figürlerine bakıldığında Moğol fizyonomisi ön plana çıksa da ve Solukha'dakiler, Moğol fiziğine uygun görünseler de diğer çoğunluk Hint-Avrupa tipine uymaktadır. Yani yazıtlarda her iki tipi de bulmak mümkündür. Rostovtzeff, İskitlere, Moğol ve Turan kanının güçlü bir şekilde karıştığını kabul etse de İran kökenli olduklarına inanmakta olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶² E. V. Cernenko'da, İskitlerin Hunlar, Türkler ve Moğollar gibi değil, düz hatlı Hint-Avrupalı olduklarını kabul eder.⁴⁶³

Kul Oba ve Voronej'den elde edilen Grek-İskit tipindeki vazoların üzerindeki resimlerden İskitleri ve ek olarak Persepolis Yazıtları'daki kabartmalardan Sakaların görünüşlerinden yola çıkan R. Grousset, ikisinde sakallı, düz saçlı olduğunu ve sivri uçlu şapka, tunik, gömlek ve pantolon gibi benzer kıyafetler giydiklerini aktarmıştır.⁴⁶⁴ Bu açıdan İskit-Sakaların kuzenleri olarak gördüğü Med ve Persler ile ortaklık kurmuş olup, İskit-Sakalar ile Turanîlerin benzerliğini şu şekilde çürütmeye çalışmıştır: Grousset'e göre Çinli tarihlerce resmedilen Hun, Göktürk ve Moğolların, İskitlere benzemesinin sebebi iki tarafında bozkır yaşamına tabii olmasından dolayı karşılaştıkları zorluklara benzer çözüm yolları geliştirmiş olduklarıdır.⁴⁶⁵ Dolayısıyla Grousset bozkırın sert rüzgarları gibi coğrafyadan kaynaklı çevresel şartlarını Hunlar ve Sakaların dış görünüşüne yansımaları kıyafetlerin ortaklıkları olarak ele aldığı ve aynı kültür sahası ile olan coğrafi etkileşimleri olarak ele aldığı görülmektedir.⁴⁶⁶ E. Jacobson ise resimlerden ve kraniyolojik⁴⁶⁷ açıdan İskit ve Sakaların, Europid olduğu düşüncesindedir.⁴⁶⁸

Fizyonomi açısından Hint-Avrupa görüşünü savunan yazarlar yukarıda da belirtildiği üzere Ural-Altay fizyonomisini kabul edenlerin savlarını çürütmek üzere yola çıkmışlardır. Genel itibarıyla Ural-Altay grubuna özgü çekik göz, belirgin

⁴⁶¹Müllenhoff, s. 101 – 102.

⁴⁶²Rostovtzeff, s. 60.

⁴⁶³Cernenko, s. 3.

⁴⁶⁴Grousset, s. 25.

⁴⁶⁵Grousset, s. 25.

⁴⁶⁶Grousset, s. 25 – 26.

⁴⁶⁷Kafataslarının ölçümü esasında çalışmalar yapan antropolojik yöntemdir. Bkz: Kudret Emiroğlu - Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 55.

⁴⁶⁸Jacobson, s. 12.

elmacık kemikleri gibi birçok karakteristik özelliğin sadece iklim şartlarına ve coğrafyaya bağlanması yetersizdir. Çünkü Med ve Perslerin yaşadıkları coğrafyalar ile Saka grupları sınırdaş memleketlerde ve aynı iklim kuşağında bulunmuşlardır. Dolayısıyla iki taraf arasında çok bariz ve daha çok genetik olan nitelikler çevresel faktörlere indirgenemeyecek düzeydedir. Çevresel faktörlerle kültürel benzerlikleri izah etmek mümkündür ancak Türk ve Moğollar gibi Turanî topluluklara özgü belirgin fizyonomik özellikleri çevresel faktörlerle izah etmeye çalışmak kabul edilebilir olmaktan uzaktır.

2. 2. Slavlık Görüşü

Slavlık görüşünü ileri süren araştırmacıların birbirinden çok farklı dayanak noktaları bulunmaktadır. Bunlar arasından I. Y. Zabelin, T. T. Rice gibi isimler; Kul Oba, Chertomlyk ve Voronezh'te, Grek-İskit tipinde yapılmış vazolardaki İskit figürlerinin giyim tarzı ile Rus köylüsünün kıyafetleri arasında benzerlikler kurmuşlardır.⁴⁶⁹ Zabelin'in diğer bir önerisi, antik kaynakların verdiği bilgiye göre, İskitler arasında çiftçilik yapan zümreyi işaret ederek Rus olduklarını belirtmişlerdir.⁴⁷⁰ İskitlerin içerisinde İranî, Ugor, Moğol ve Slavların olduğunu varsayan G. Vernadsky'de Pullukçu(Çiftçi) İskitlerin, Proto-Slav olabileceğini savunur.⁴⁷¹ K. K. Nair ise Çiftçi İskitlerin kuzeyinde yer alan Neurilerin, P. I. Şafarik, Budin ve Neurilerin Slav kabilesi olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁷² İskitler ile Rusların iç içe geçerek Slav ile İskit köylüsü arasında ilişki olduğu görüşünü David L. Clarke⁴⁷³ gibi isimler desteklemişlerdir. V. N. Tatışçiev, N. M. Karamzin ve E. I. Eichwald gibi araştırmacılar ise Herodotos'un "İskitler" adını içinde Slavlarında içinde bulunduğu Türk, Moğol, Pers gibi birçok Avrasya halkına verilmiş bir isim olduğuna kanaat getirmişler⁴⁷⁴ ve böylece İskitler'in içerisinde mutlaka Slavların olması gerektiği düşüncesindedirler. Mannert, Cuno ve Grigoriev, İlovaski gibi araştırmacılar da İskitlerin menşeyini Slavlar ile bağdaştırmaktadırlar fakat Ekrem

⁴⁶⁹Rice, s. 77. ; Ayda, s. 33.

⁴⁷⁰Spielmann, s. 250 – 254.

⁴⁷¹Vernadsky, s. 51.

⁴⁷²Nair, s. 51.; Zekiyev, s. 155.

⁴⁷³David L. Clarke, s. 315. – 361.

⁴⁷⁴Zekiyev, s. 154 – 155.

Memiş ve İlhami Durmuş tarafından adı geçen yazarların kanıtları yeterli bulunmamıştır.⁴⁷⁵

Alexander Shaposhnikov, İskit dili ile Ortak Slavca ve Baltık dilleri arasında bağlantı kurmuştur. Tespitine göre elli tane eş anlamlı sözcük ve üç yüz adet özel ismin ortak olduğunu, çeşitli nehir ve etnik adları örnek vererek açıklar. Sonuç itibarıyla İskit, Baltık ve Slav dilleri aynı kökten gelmekte olduğunu iddia eder.⁴⁷⁶

Zabelin ve Rice'in giyim tarzı üzerinden ortaklıklar kurmaya çalışmaları sağlam dayanaklarının olmamasından ileri gelmektedir. Ayrıca M. H. Spielmann'a göre Slavlar, bu kıyafetleri başta Kazaklar olmak üzere diğer Türk ve İranlılardan esinlenerek aldığını belirtmiştir.⁴⁷⁷ Kıyafet, coğrafya şartları etrafında olduğu gibi etkileşim içerisinde bulunan iki kültür arasında da kolayca benimsenebilir. Diğer yandan sadece giyim kuşamı ele alarak Sakaların kökenleri tayin edilemez, çünkü güneye sıcak bölgeye gidenlerin ister istemez giyim tarzları değişeceği için bu durumu yeterli bir kanıt olarak görmek mümkün değildir. Yukarıda adı geçen yazarların Sakaların birçok millettten oluştuğunu iddia etmesi hem menşini belirlemek için kolay ve konforlu bir vaziyet sunarken hem de İskit boylarının içlerinde en azından birkaç boy bile olsa Slav kabilelerinin mevcudiyetini kabul ettirmek için gerek duyulmuş bir çabadır. Fakat antik kaynaklarda bahsedilen İskitlerin arasında çiftçilik ile uğraşan gruplar olsa bile bunların Hellas ile ticaret için hububat ettiklerini ve asıl İskitlerin topraklarını kiraya verdiklerini yani yerleşik hayata geçerek tarım yapmadıklarını son bölümde anlatmaya çalıştık. Ortak Slavca hususu ise sadece özel adlar üzerinden iddiasını sürdürdüğü için Hint-Avrupa görüşünün filolojik kısmındaki eksiklikler ile aynı çerçevede değerlendirilmelidir. Sakalar tek bir kabileden ibaret olmadığı gibi, belirli bir coğrafyada yaşayan bir halk da değildir. Haliyle Hunlar, Göktürkler, Moğollar gibi kendilerinden olmayan pek çok farklı etnik yapıyı da bünyelerinde bulunduran, farklı coğrafyalara yayılmış bir yapıdır. Nasıl ki Avrupa Hunları, Avarlar veya Hazarların idaresinde bulunan Slav kabilelerinin varlığından hareketle bu devletlerin birer Slav devleti olduğu iddia edilemezse, İskitler içinde var olduğu dahi kanıtlanamayan Slav boylarından dolayı da İskitlerin Slavlığı iddia edilemez.

⁴⁷⁵Memiş, s. 22.; Durmuş, s. 14.

⁴⁷⁶Shaposhnikov, s. 1 – 13.

⁴⁷⁷Spielmann, s. 251.

2. 3. Ural-Altay(Turanîlik) Görüşü

Bu görüşü savunan araştırmacıların da dil, din ve fizyonomi olarak üç temel başlıkta tasnif edilebilecek savları bulunmaktadır. Bu iddiaları alt başlıklarda değerlendirebileceğimiz şekilde bir delil göstermeden Saka/İskitleri, Ural-Altay grubunda değerlendiren isimler şöyledir: G. Çandarlıoğlu'na göre Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletidir.⁴⁷⁸ A. Lızlov'a⁴⁷⁹ göre Türkler ve Tatarlar; E. A. Bond'e⁴⁸⁰ göre Türkler ve Tatarlar; J. Gent'e⁴⁸¹ göre Finler, Macarlar, Hunlar; G. Z. Bayer'e⁴⁸² göre Finler, Livler, Estalar; M. V. Lomonosov'a⁴⁸³ göre Finler; P. F. Sum'a⁴⁸⁴ göre Türkler, Hunlar; A. İnan⁴⁸⁵ ve N. Light'e⁴⁸⁶ göre Kırgızlar; L. Cahun'a⁴⁸⁷ göre Kıpçaklar, Saka-İskitlerin ardıllarıydılar.

2. 3. 1. Dil

Saka-İskit dilinin, Turanî bir dil olduğu sonucuna ulaşan araştırmacıların görüşlerini dört gruba ayırabiliriz: İlk grup olarak Güney Hindistan'da konuşulan Dravid dilleri⁴⁸⁸ ile İskit yani Ural-Altay dilleri arasındaki benzerliği konu edinen araştırmalar; ikinci bir grup olarak günümüze ulaşan İskit-Saka dilindeki kelimeleri Türkçe açıklayanlar; üçüncü grup olarak Esik Kurganı'ndaki Saka yazısını ve Sus'taki çivi yazısını Türkçe okuyanlar ile son grup olarak kanıt göstermeden kabul edenler şeklinde tasnif edilebilir.

⁴⁷⁸Çandarlıoğlu, s. 16 – 17.

⁴⁷⁹Zekiyev, s. 153.

⁴⁸⁰Edward A. Bond, *Russia At The Close Of The Sixteenth Century: Comprising, The Treatise "of The Russe Common Wealth" by Dr. Giles Fletcher; and The Travels of Sir Jerome Horsey, now for the first time printedentire from his ownmanuscript*, Hakluyt, 1856, s. 94.

⁴⁸¹John Gent, *The Scythie Nations, Down to the Fall of the Western Empire*, Kessinger Publishing, 1870, s. 21, 45 – 46.

⁴⁸²Zekiyev, s. 154.

⁴⁸³Zekiyev, s. 154.

⁴⁸⁴Zekiyev, s. 155.

⁴⁸⁵Abdülkadir İnan Aristov'dan aktardığı üzere Kırgızlar; Usun, Hun ve Sakalardan oluşmaktadır. Bknz: İnan, s. 60.

⁴⁸⁶Nathan Light, "History, experience and narration: novel accounts and multiplex stories", *History Making in Central and Northern Eurasia: ContemporaryActors and Practices*, [ed] Jacquesson, Svetlana, Wiesbaden: Dr. Ludwig ReichertVerlag, 2016, s. 152.

⁴⁸⁷Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş: Kökenlerden 1405'e, Türkler ve Moğollar*, (Çev. Sabit İnan Kaya) Seç Yayın Dağıtım, 2006, s. 40.

⁴⁸⁸Dravid Dilleri: Güney Asya'da veya yoğunlukla Güney Hindistan'da başta Tamil, Malayam, Kannada, Telugu dahil olmak üzere toplamda 24 alt grup dilden oluşan dil ailesidir.

Bkz: Bhadriraju Krishnamurti, "Dravidian languages", www.Britannica.com, <https://www.britannica.com/topic/Dravidian-languages>, Erişim: 2.2.2022, §: 1.

İlk olarak James Cowles Prichard, Rajatarangi⁴⁸⁹ ile puranaları ve madeni paraları inceleyerek Hint kaynaklarındaki Turuşkalar(Türkler) ile Sakaların veya diğer adıyla Hint-İskitlerinin adları, unvanları ve barbarca ibadet amblemlerinin aynı olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁴⁹⁰ James Cowles Prichard'ın Hint-İskitlerine dair incelemelerine de dayanarak Robert Caldwell ile başlayan ve Rasmus Rask'la hız kazandığını tespit edebildiğimiz Dravid diline dair çalışmalar; Edward Balfour, James Prinsep, Edward Webb gibi birçok filolog tarafından takip edilmiştir. Ortak vardıkları sonuca göre ağırlıklı olarak Güney Hindistan'da konuşulan ve Hint-Avrupa dil grubundan farklı gramer ve kelime dağarcığına sahip olan Dravid dilleri, yukarıda adı geçen yazarlar tarafından İskit dil grubu olarak adlandırılmıştır. Bu İskit grubu tanımlamasından ise, Fince, Ugorca, Samoyedçe, Macarca, Türkçe, Tunguzca ve Moğolcayı kastederek bunlardan birine değil tamamına İskit grubu denildiğini defalarca belirtmişlerdir. Fakat J. Prinsep ve E. Webb gibi bazı yazarlar Fince ve Ugorca'nın diğerlerine göre Dravid dilleriyle daha yakın olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁹¹

R. Caldwell'e göre, Turanî diller veya Ural-Altay dil ailesi yani İskit grubu ile Dravid grubu, kök ve yapı bakımından akrabadır.⁴⁹² Hindistan'a Aryan istilası gerçekleşmeden önce, Sanskritçe kaynakların Mlechas⁴⁹³, Dayas, Nishadas vb. olarak adlandırdığı İskit kabilerinin ya da en azından Aryan olmayan kavimlerin gelmiş olduğunu ifade eder. Böylece söz konusu grubun İskit temelli olup Sanskritçe içerisinde etkisinin kaybedildiğini ifade eder.⁴⁹⁴ Ayrıca Edward Webb, Dravid grubu ile Ural-Altay dil ailesi arasındaki dil bilgisine dair ortak özellikleri örneklerle çeşitlendirir. Dravid dillerindeki ismin veya nesnenin, Hint-Avrupa ve Sami dillerinde olduğu gibi dişi veya erkek olarak ayrılmadığını Ural-Altay'daki gibi nötr olduğunu belirtir. Diğer bir örnek olarak İskit(Dravid) dillerindeki çoğul ekinin, Türkçe'de olduğu gibi adın köküne geldiğini, Tamil ve Malayam'da '-mâr', '-mar'; Moğolca'da '-nar' veya '-ner' ekleriyle kelimenin çoğul yapıldığını ifade eder. Başka bir örnek olarak isim çekimlerinin benzerliğine değinir: Macarca 'haz(ev)' kelimesi

⁴⁸⁹Kuşan İmparatoru Kanishka tarafından yazılan "Tanrıların Nehri" anlamına gelen bir kroniktir. Eserde Sakaların, Turuşka(Türk)'lerden ayrılarak oluştuğunu belirtmektedir. Bknz: Elmalı, s. 98.

⁴⁹⁰Prichard, s. 130.

⁴⁹¹Prinsep, s. 287.

⁴⁹²Caldwell, s. 29.

⁴⁹³"Mleccha" ismi, Prof. Dr. Enver Konukçu'ya göre Orta Çağ'da Hindistan'daki Akhunlar için kullanılmış bir etnonimdir. Bknz: Enver Konukçu, "Akhunlar", *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s.1311.

⁴⁹⁴Balfour, s. 625.

ile yine aynı anlama gelen Tamilce ‘manai’ sözcüklerinin isim hâl(durum) eklerini karşılaştırarak benzerliklerini kanıtlamaya çalışır. Son olarak şahıs zamirleri olarak Fince, Mançuca ve Moğolca ile; rakamlar konusunda Macar ve Fince ile birçok sayının aynılıklarını ispat etmeye çalışır.⁴⁹⁵

Dravid dillerine dair bir çalışmanın dışında filolojik açıdan İskit dilini, Ural-Altay dil ailesi ile açıklayan Karl Johann Heinrich Neumann, yukarıda adı geçen araştırmacılarla benzer sonuçlara ulaşmıştır. İskit dili olarak her ne kadar Fin-Ugor(Ostyak ve Wogul) ile Tatar kabilelerinin dillerini ön plana çıkarıyor olsa da sonuç itibariyle Moğolca, Tunguzca ve Başkurt, Kırgız Türkçeleri’nin de dahil edilebileceğini belirtmektedir.⁴⁹⁶ Neumann, Olbia yazıtları ve antik yazarlar tarafından aktarılan isimlerdeki Grek diline ait ekler çıkartıldığında, Moğolca köklerinin olduğunu ifade etmiştir. Onun yöntemi, Ortaçağ kaynaklarındaki Moğol şahıs isimleri ile benzerlik kurmaktan ileri gelmektedir. İlk olarak “Arguanagos” adını, Moğol ülkesinde “Argun” isimli bir nehirden geldiğini ve Batu’nun Oyrat kabilesinden komutanlarından “Argun”u örnek göstererek, bunun erkek ismi olarak birçok kez kullanıldığını belirtir. “Argun” + “agos” kelimesinin son kısmını ise Türkçe “ağa” ve Moğolca “akka” olarak açıklar. Buna örnek olarak Hülagu’nun emirlerinden “Argunağa” adına atıfta bulunmaktadır. Z. V. Togan ise “Argippae/Argimpae(Argın-Bay > Argın: Argu’lu veya Argunlar’ın Bey’i)” olarak, Türkçe açıklama getirir.

Neumann, diğer isimleri de Moğolca çözümlenmeye devam eder. İlk İskit kralı Targitaos’un adını, Reşideddin’in kayıtlarından Moğol kabilesi Tayciutların lideri “Targutai” ve Berghut kabilesinden “Tarkudai” ile açıklamaktadır. Bunların isim kökünün “Tarhak-khu” olması gerektiğini ve sondaki “-khu” kısmının fiil yaparken kullanılan mastar eki olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla fiilin kökü “Tarhak” kelimesi olup, anlamı ise ilk ata için gayet tutarlı olan “yaymak” manasına geldiğini belirtmektedir. Zaur Hasonov ise, Neumann’ın söz konusu ismi Moğolca açıklamasına paralel olarak “Targitay” isminin Ortaçağ’dan önceki dönemde hem Türk hem Moğol dillerinde ortak olduğunu savunur. Ona göre “Tarkutay” isminin anlamı: “hürmete layık müdafaacı” manasındadır.⁴⁹⁷ İbrahim Kafesoğlu’nun naklettiğine göre Hammer, “Targitae” kelimesinden, “Türk” adının geçtiği ilk ifade

⁴⁹⁵Webb, s. 281 – 287.

⁴⁹⁶Neumann, s. 139 – 154.

⁴⁹⁷Hasanov, s. 170.

olarak bahseder.⁴⁹⁸ İ. Kafesoğlu ile aynı düşünceleri paylaşan, K. A. Makhmudovich, “Targitauş” adının değişimini Targitoy > Torgitoy > Turgitoy > Turgits olarak verir ve bu kelimenin Rus kaynaklarında “Tyurkyuts” adında bir kabile olduğunu ifade eder.⁴⁹⁹ Togan ise, Targutae, Skolot, Parulat isimlerinin Türküt, Skilüt, Barulat olabileceğini ve Massaget, Sakait > Skit gibi boy adlarının sonundaki “-et”, “-it”, “-üt” eklerinin çoğul anlamını kattığını ifade etmektedir. “Parulat” ismi, Neumann tarafından da Moğol kabilelerinden “Barlas” boyu olabileceği veya “Borolot” adına karşılık gelebileceği bakımından ele alınmıştır.⁵⁰⁰

Targitauş’un oğulları Lipoxais, Arpoxais, Kolokxais’in isimlerin sonlarında bulunan “-xais(ksais – ksay)” ekinde Moğolca “khan” anlamına gelebileceğini tartışır. Bu noktada benzer görüşler S. A. Cunningham, F. Ağasioğlu, Z. Hasanov gibi isimler tarafından da ileri sürülmüştür. Cunningham, bu isimlerdeki “-xais” ekinin, -geises, -gases, -izes gibi İskit isimlerinin sonuna gelen bir ek olduğu düşüncesindedir. İlave olarak Hint-İskitlerinin madeni paralarda ve yazıtlarda “-shahi(şahî)” unvanı kullandıklarını belirtir.⁵⁰¹ Neumann gibi, F. Ağasioğlu’da Oğuzname’ye atıfta bulunarak Targitauş’un oğullarının isimlerini açıklar: ona göre Oğuzname’deki İl-tegin, (er)bek-tegin, köl-tegin isimleri; Herodotos’un eserinde sırasıyla İl-bekce > Lipoksa, Er-bekce > Arpoksa, Köl-ekce > Koloksa şekline dönüşmüştür.⁵⁰² Z. Hasonov’un çıkarımlarına göre Lipoksay adı, aslında Alpoksay’dır.⁵⁰³

Neumann’a göre, antik kaynaklarca Lipoksay’ın soyundan geldiği aktarılan “Auchat” ismi Moğolca “Aoklian”ın çoğuludur. Hammer’den de naklettiğine göre bu kelime Nayman veya Merkitler’den bir Moğol koludur. Ortanca kardeş Arpoksay’ın ardılları olan “Katiaroi” ve “Traspies” isimlerinden ilkinin “Cotieri” şeklinde ele alıp “Choitu(Khoitu)” kelimesine ulaşır. Bu sözcüğün “arkasında” yani “Auchat’tan

⁴⁹⁸İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, s. 43.; İbrahim Kafesoğlu, “Tarihte “Türk” Adı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 422.

⁴⁹⁹Kuldashev Akram Makhmudovich, “On The Problem Of Contacts Between Ancient Germanic And Turkic Peoples In Ancient Germanic Sources”, *International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT)*, 2021, s. 200.

⁵⁰⁰Neumann, s. 183.

⁵⁰¹Cunningham, s. 83.

⁵⁰²Ağasioğlu, s. 143.

⁵⁰³Hasanov, s. 120.

sonraki” anlamına geldiğini söylemektedir. “Traspies” kelimesi içinse bir mana bulamadığı belirtmektedir.⁵⁰⁴

İskit-Saka dilinden kaldığı iddia edilen kelimeler, birçok araştırmacı tarafından Türkçe ile açıklanmıştır. Coğrafi isimler, Z. V. Togan tarafından Azak(Deniz), Temerinda(Temer > Mac. Tenger, Tengiz: Deniz),⁵⁰⁵ Sakasen(Saka-sın: sın, Balga-sın şehrinde de olduğu gibi sinmek filinden),⁵⁰⁶ Sakastan > Segistan > Secistan > Siistan’ın başkenti Sigil(Çiğil, örneğin Çiğilabad: Kandahar’ın eski adı)⁵⁰⁷ şeklinde anlamlar verilmiştir. Togan, “Saka”nın diğer adı olan “Şu” isminin, “Çu” olarak bir nehir adı olduğunu Kazak ve Kırgız şivelerinde yine “Şu” olarak telaffuz edildiğini ifade eder.⁵⁰⁸ Fatih Şengül, Hyla(Orhun anıtlarındaki “Yış”, Yeni Uyg. “hola”, Aze. “kula”, Kırg. “kolo”, Başk. “gula” > “yula” kelimeleri ile eş anlamlı olarak “ağaç”, “ağaçlık”, “orman”),⁵⁰⁹ Mir Fatih Zekiyev, Pontıkapey(Pontıkapı: Bun/Bün: çorba, yemek + dı/tı: sahiplik eki = Buntı/Pontı/Pont: doyuran, yiyeceği zengin, “Pont’un Kapısı”), Fanogorya(Hunogurların yaşadıkları yer anlamında, Hunogurya), Kerç(Kereş = Giriş),⁵¹⁰ Mireli Seyidov, Şeki(Sakaşende),⁵¹¹ Abdulhaluk Çay, İ. Durmuş ve Mehmet Bayrakdar(Karukas: karlı yüksek yer ve dağ; Karukas: Kar ve Ucas/Okar: yüksek, dağ; Latinceleştirilmiş hali Graucas),⁵¹² Faik Elekberli(Türk ve Turan: adlarının kökü Tur-, sonu -Sak’lar ile ilgilidir).⁵¹³

Togan, Saka boylarından Dahae(Dae) “Adağı”, “Aday” anlamlarına gelebileceğini ifade eder.⁵¹⁴ Mir Fatih Zekiyev tarafından ise “Sogdı” kelimesi, Sogdı > Sagdı > Sakdı (Sakalarla karışmış kavimler) olarak ileri sürülmüştür.⁵¹⁵ Ziya Gökalp, İskit(Çiğil > Moğ. Çekit), Massaget(Mesacet: Büyük Cet), Saka(Sek: Köpek);⁵¹⁶ Olcas Süleymanov, İşpaka(Spaka/Sobaka: köpek),⁵¹⁷ Fatih Şengül,

⁵⁰⁴Neumann, s. 181 – 183.

⁵⁰⁵Togan, s. 35.

⁵⁰⁶Togan, s. 166.

⁵⁰⁷Togan, s. 408.

⁵⁰⁸Togan, s. 406 – 408.

⁵⁰⁹Şengül, s. 397.

⁵¹⁰Zekiyev, s. 624 – 627.

⁵¹¹Seyidov, s. 350.

⁵¹²Çay-Durmuş, s. 874.; Bayrakdar, s. 25.; Apollodorus, I, s. 53.

⁵¹³Elekberli, s. 64.

⁵¹⁴Togan, s. 35 – 41.

⁵¹⁵Zekiyev, s. 624.

⁵¹⁶Gökalp, s. 111 – 112.

⁵¹⁷Süleymanov, s. 251 – 255.

Argipeia(Argip + Fin. Peia: Baş = Kel Başlılar), Budin(Bit + -in: Bit Yiyenler),⁵¹⁸ Laszlo Rasonyi, (Moğ. Ärä – däk: Tek Gözlü)⁵¹⁹ açıklamalarda bulunan diğer tarihçilerdir.

Bazı yazarlar özel isimlerin Türkçe karşılığına dair önermelerde de bulunmaktadır. Zeki Velidi Togan, İskender'in Sri Derya civarında karşılaştığı Saka reisini kardeşi Kartas(Kartasius: Kardeş),⁵²⁰ Osman Karatay, Tomris(Temir, Demir);⁵²¹ İlhami Durmuş, yer ve bereket tanrıçası Apia(Ebe, Kazan lehçesinde Ebi);⁵²² G. Z. Balgabayeva, Tabiti(Kazak şivesinde 'ateşin alevi');⁵²³ A. B. Ercilasun, Tabiti(Tap-mak fiilinden) ve Poseidon'un yerine geçen İskit Tanrısı Thamimasadas(Tenir Ata: Deniz Ata);⁵²⁴ Laszlo Rasonyi, Abaris(Avar)⁵²⁵ vb. özel adların anlamlarını Türkçe ile açıklasa da, diğer yandan Adile Ayda ve Togan, Y. F. Buryakov, E. Meyer gibi bazı araştırmacılar şahıs isimlerinin, unvanların, dini terimlerin vb. sözcüklerin tıpkı Selçuklular ve Osmanlılar gibi birçok Türk devletinde olduğu gibi Türkçe olmadığını kabul ederler.⁵²⁶ Buna sebep olarak birçok araştırmacı Aryan ve Turan kavimlerinin bilinenden daha erken bir tarihte ilişki içerisinde bulunmaları sonucuna ulaşmışlardır. Zeki Velidi Togan tarafından anlamları önerilen diğer kelimeler şöyledir: İskitlere özgü içkinin meyvesi olan asxü(saxu: sakız)⁵²⁷, Karım paluk(bir balık adı)⁵²⁸, Min(Ming), Palas(Kent)⁵²⁹.

Diğer bir grup araştırmacı da, 1969 yılında Kemal Akışev önderliğinde açılan ve Saka Tigrakhauda'ya ait olan Esik Kurganı'ndaki gümüş tas üzerindeki yazının, Türkçe okunması üzerine görüşlerini dile getirmişlerdir. Olcas Süleymanov, bu yazıyı "*Khan uya üç otuzı yok boltı utıgsa tozıldı*" şeklinde okuduğunu aktaran Fuat Bozkurt, '*Hanın üç oğlu yirmi üç yaşında yok oldu(halkın?) adı sanı yok da yok oldu*' anlamına geldiğini belirtir.⁵³⁰ Emel Esin, Yusuf Halaçoğlu, İlhami Durmuş gibi

⁵¹⁸Fatih Şengül, "Homeros'a Göre Kimmer Kavim Adı Etimolojisi", *Karadeniz Araştırmaları*, 17, 2008, s. 41.

⁵¹⁹Rasonyi, s. 502.

⁵²⁰Togan, s. 38.

⁵²¹Karatay, s. 23.

⁵²²Durmuş, 2002, s. 944.

⁵²³Balgabayeva, s. 5276.

⁵²⁴Ercilasun, s. 45.

⁵²⁵Rasonyi, s. 503.

⁵²⁶Ayda, s. 29.; Togan, s. 35.; Buryakov, s. 426.; Meyer, s. 813.

⁵²⁷Togan, s. 26.

⁵²⁸Togan, s. 35.

⁵²⁹Togan, s. 408.

⁵³⁰Bozkurt, s. 6.; Durmuş, s. 48.

isimlere göre Esik yazısı, Göktürk alfabesinin arkaik halidir.⁵³¹ Baymirza Hayit ise 26 harflik bu yazıyı inceleyen tarihçilerin, Sakaların içerisinde Türklerin egemenliğinde olmak kaydıyla birçok kavmin olabileceğine vurgu yaptıklarını aktarır.⁵³² Benzer bir görüş Yusuf Halaçoğlu tarafından, Sakalar için, İranlılar ile karışık Türklerin bulunduğu göçebeler oldukları şeklinde açıklanmıştır.⁵³³ Ahmet Bican Ercilasun, Olcas Süleymanov ile Hüseyin Nihal Atsız'ın, Esik yazısına dair Türkçe okuma çalışmaları yaptıklarını aktararak, Esik yazısının Türkçe olduğu kesinleşirse, Göktürk yazısının tarihlendirmesinin, M.Ö. V. – IV. Yüzyıla kadar götürülebileceğini belirtir.⁵³⁴

Sakalar ile Göktürkler arasındaki ilişki sadece Esik yazısı ile sınırlı değildir. Zeki Velidi Togan'a göre, Göktürkler ile adları günümüzde de Saka olan Yakut ve Sagay kavimlerinin Saka Tigrakhauda'dan geldikleri düşüncesindedir.⁵³⁵ Varis Çakan'da Chou Shu'dan nakille Göktürkler'in, Sakaların(Suo'dan) Saka Tigrakhau kolundan geldiğini vurgulamaktadır.⁵³⁶ Bu nokta da araştırmacılar tarafından ileri sürülen diğer bir kanıt Bizans kaynaklarından Menandros'un, II. Justinus ile Batı Göktürk Devleti'nden İstemi Yabgu arasında elçilerin gönderilmesiyle ilgili verdiği malumatlara dayanmaktadır. Sasanilere karşı ittifak için, 567 yılında Göktürk elçisi Maniah'ın Bizans İmparatoru II. Justinus'un huzuruna gelerek İskit alfabesiyle yazılmış bir mektup sunmuştur. Bir sonraki yıl II. Justin tarafından görevlendirilen Zemarkhos'un başkanlığında ve Maniah'ın da dahil edildiği elçilik heyeti Göktürk ülkesine ulaşmıştır.⁵³⁷ Zemarkhos, Bizans'a geri döndüğünde ise Göktürlere eskiden Sakalar denildiğini bilgisini aktarmıştır. Menandros'un bu kaydı Adile Ayda, İbrahim Kafesoğlu, Firudin Ağasioğlu, Igor Vasilyeviç P'yankov⁵³⁸ gibi isimlerce İskit harfleri, Orhun harflerinin prototipi olabileceği şeklinde değerlendirmelerine yol açmıştır.⁵³⁹

⁵³¹Esin, 1978, s. 23.; Esin, 1977, s. 238.; Halaçoğlu, s. 9.; Durmuş, 1993, s. 9.

⁵³²Hayit, s. 240.

⁵³³Halaçoğlu, s. 11.

⁵³⁴Ercilasun, s. 47.

⁵³⁵Togan, s. 23.

⁵³⁶Çakan, s. 21.

⁵³⁷Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, (Çev. Mustafa Koç), Selenge Yayınları, s. 263 – 264.

⁵³⁸I. V. P'yankov'a göre Sakalar çeşitli diller kullandıklarını ve genelde İrani bir dil kullanmış olduklarını belirtse de Amirgian Sakalarının farklı bir diyalekte konuştuklarını ifade eder. Bknz: P'yankov, s. 928.

⁵³⁹Ayda, s. 31 – 32.; Kafesoğlu, s. 100 – 101., 336.; Ağasioğlu, s. 136.

Sus'ta bulunan çivi yazılı metinleri okuyan Andreas David Mordtmann'ın, Saka dilini, Türkçe ile çözümlemesi diğer bir örnektir. Mordtmann'a göre Saka Omurgian(Amurgian) ve Saka Tigrakhauda grupları “gerçek Sakalar”dır. Bunlar gerçek Sakalar olsalarda ve Saka diline özgü kuralları bulunsa da, Hint-Avrupa dil ailesinden birçok filolojik unsur barındırmaktadır.⁵⁴⁰ Mordtmann'ın Türkçe açıkladığı kelimelerden bazılarını Fuat Bozkurt'ta eserinde yer vermiştir. Bu kelimeler şöyledir; anira(onamak), arta(oturmak), ata(ata), atza(uzak), atıva(ortasında), çağrı(oğul), çatanika, çat.(uzun, uzatmak), daldu(doldurmak), dalduka(doldurulmuş), dalva(dolu), dalva açtı(dolduruldu), du(tutmak), gami(gemi), gik(gök, kök), gikka(gök), ı(ırmak), irçigi(artık, artmak), ivika(ayaklanmak), kappika(kapamak), karata(kart, yaşlı), katzavana(kazımak), kutis(getirmek), kutta(katmak), piri(varmak, barmak), taka(tuğ), tan(tanrı), tari(talamak), tarna(tanışmak), tarra(doğru,töre), taufa(dayamak), tırı(demek), ufarri(obiri), ut-(itmek), val(yol), vara(dedi, dedim), vit-(gitmek), vurun(yer, orun).⁵⁴¹ İlhami Durmuş ve Yelda Demirağ'da, bu çivi yazısının Türkçe açıklanabileceği görüşünü paylaşmaktadır.⁵⁴²

Son grup olarak ise çeşitli çıkarımlar sonucu, İskit ve Türk dili arasında ortaklık kuran araştırmacıların kanaatlerine yer vermek gerekmektedir. Bu bağlamda İskit – Saka dili, Şemseddin Günaltay tarafından bitişken ve Emine Sonnur Özcan tarafından ise eklemeli dil olarak sınıflandırılmıştır.⁵⁴³ Muhammed Beşir Aşan, Kazak bozkırlarında daha önce Hint-Avrupa dilleri kullanılsa da, Tunç devriyle birlikte Sakaların, Türkçe konuştuklarını belirtmektedir. Benzer görüş Aryanların Türkleşerek, Türkçe konuştukları yönünde K. A. Makhmudovich tarafından ileri sürülmüştür.⁵⁴⁴ G. Omarov ve A. M. Kuldashev, Saka dili ile Türkçe arasında bağ kurmuşlardır.⁵⁴⁵ G. K. Rakhimova, Özbek Türkçesi'nin kökenini İskit-Sakalar gibi Türk kabul ettiği kavimlere dayandırmaktadır.⁵⁴⁶

⁵⁴⁰Mordtmann, s. 77.

⁵⁴¹Fuat Bozkurt, s. 9.

⁵⁴²Durmuş, 2002, s. 941.; Çay - Durmuş, s. 864.; Demirağ, s. 47.

⁵⁴³Günaltay, s. 101.; Özcan, s. 7.

⁵⁴⁴Muhammed Beşir Aşan, “Yesi ve Çevresinde Sakalar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 960.; Makhmudovich, s. 199.

⁵⁴⁵Omarov, s. 270 – 271.; Kuldashev, s. 328.

⁵⁴⁶Gulnoza Kakhramonovna Rakhimova, “History of the Formations and Establishment of the Uzbek Language”, *International Journal on Integrated Education*, 4. 4., 2021, s. 26.

Dravid dillerini inceleyen araştırmacılar filoloji bilimi vasıtasıyla Ural-Altay dil ailesi ile ortak kurallar çerçevesinde benzerlikler kurmuşlardır. Öncelikle ele aldıkları Dravid dillerinin Hint-Avrupa dil ailesine göre oldukça farklı olan gramer ve kelime dağarcığını keşfetmişler, ardından bu dil ailesinin Ural-Altay grubunun tamamında uygulanan özellikler olduğunu ifade etmişlerdir. Başka bir grup araştırmacılar ise Hint-Avrupa görüşünü destekleyenler gibi kelimeleri, Türkçe veya Ural-Altay dil ailesinden diğeri bir dille açıklamışlardır. Her ne kadar Ural-Altay dilleriyle açıklamalar, Hint-Avrupa'ya göre daha çok sayıda ve kapsamlı olsa da sağlamasını yapmak açısından zordur. İskit-Saka dilinden kalan isimler yerine daha önce de belirttiğimiz dilin sistematik özelliklerine bakmak gerektiği kanısındayız. Çünkü kelimeler çok çabuk başka dillerden ödünç alınarak benimsenebilirken, hangi dilde daha eski olduğunu tespit etmek oldukça zordur. Örneğin Türkler, gerek başka devletlerin kaynaklarından öğrenildiğinden gerek kendileri tarafından mensup oldukları din veya yeni tanıştıkları coğrafya kültüründen kaynaklı olarak kişi adlarını veya unvanlarını etkiledikleri kültürlerden almışlardır. Eğer şahıs adından millet tayin etme işlemini esas alırsak tarihte neredeyse Türk yoktur, denilebilir. Diğeri yandan Esik ve Sus yazısı ile Dravid dillerinin ortak noktalarını araştıran yazarlar Hint-Avrupa grubunda olduğu gibi sadece kelime benzerlikleri üzerinde durmamışlardır. Cümledeki sözcük dizilimi, sözcüğün yapısı ve daha önemlisi Dravid grubunda olduğu üzere Saka dilinden çıkarılan sonuçlar tüm Ural-Altay dil ailesi ile gramer ve ek gibi dilin temel özellikleriyle aynılıkları üzerinde durmuşlardır.

2. 3. 2. Din

İskit-Saka panteonu ile Türk mitolojisi arasında benzerlik kuran araştırmacılar, İskit Tanrı isimlerinin Türkçe karşılıklarını açıklamışlardır. Ayrıca İskit-Sakalar ile Ural-Altay kavimlerinde kılıç, doğa, ateş kültlerinin ve kut inancı ile beraber cenaze merasimleri olarak gruplandırılacak kurban, defin, yas törenleri bakımından ortaklıklar kurmuşlardır.

Antik kaynaklardan günümüze ulaşan İskit tanrılarının adlarını Ural-Altay dillerinde açıklayan birçok araştırmacı mevcuttur. Boris Zhivkov, İlhami Durmuş

gibi isimler İskit inanışındaki baş tanrı olarak ifade edilen Papaios(Zeus) ve tanrıça Tabiti(Hestia) ile Türk mitolojisindeki Tengri ve Umay'la özdeşleştirmektedirler.⁵⁴⁷ Neumann ve Taner Tarhan, Papaios adını, Moğolca ve tüm Turanî dillerde “Baba” anlamına geldiğini belirtirler.⁵⁴⁸ Zaur Hasanov ise, Papaios ismini, Dede Korkut'ta da sık sık geçen ve bir büyü/uluya hitap biçimi olan “ey”, “ay” nidası ile Baba kelimesinin birleşiminden (Papaios – Papay) “Baba – ey” şeklinde oluştuğunu ileri sürmüştür.⁵⁴⁹

T. Tarhan, G. Nagy'den naklettiğine göre Tabiti, Wogulca “Taût(ateş)” kelimesinden de türemiş olabileceğini belirtmektedir. A. B. Ercilasun'a göre Tabiti ismiyle, “Tap-mak” fiili arasında bir ilişki vardır. Aynı araştırmacı Karaçay – Malkar Türkleri arasından “tabu” adında ocak tanrıçasından bahsetmektedir. Benzer görüş Z. Hasanov tarafından dile getirilerek iki farklı şekilde açıklanmaktadır. Birinci olarak Tabiti adının kökünü “tab” veya “tap” olarak “ateşlenmek”, “alev”, “meşale”; “tanrıya dua etmek”, “tapmak” anlamlarına geldiğini belirtmektedir. İkinci olarak Azerbaycan Türkçes'inde “tepitme” sözcüğünü “kızdırma”, “ısıtma” olarak vermektedir. G. Z. Balgabayeva'nın görüşü ise “Tabitha” kelimesini Kazak şivesinde “ateşin alevi” anlamına geldiği yönündedir.⁵⁵⁰

B. Zhivkov, yeryüzü olaylarından sorumlu Apia ile Türk mitindeki karşılığına denk gelen İduk Yer-Sub(“Kutsal Toprak-Su”) arasında ilişki kurmaktadır. Apia kelimesi, İ. Durmuş tarafından Kazan lehçesinde “Ebi” ve Türkçe “Ebe” olarak açıklanmıştır. Z. Hasanov tarafından “ana” veya “abla” şeklinde açıklanmış olup, Neumann ve Tarhan'a göre ise, Moğolca, Apia: Abija-khu(khu: mastar eki) = Abija: filizlenmek, döllemek, bereketli anlamlarına gelmektedir.⁵⁵¹

Greks mitolojisindeki Afrodit ile eş değer olan İskit tanrısı Argimpasa/Artimpasa kelimesine ise, Neumann birden fazla açıklama getirmiştir. En çok üzerinde durduğu haliyle Moğolca “Ergim” + “bäsä/bäjä”: biçim, vücut, boy gibi anlamlara gelebileceğini belirtmiştir. Böylece Ergimbäsä'nın anlamını “en mükemmel biçimli” olarak ifade etmektedir. Ayrıca ilk kısmın bir Budizm terimi olan “erdeni” veya “erdem” kelimesinden türeyebilme ihtimallerini de tartışmaktadır. Ona paralel düşünceye sahip olan İ. Durmuş ve A. B. Ercilasun, söz konusu ismi,

⁵⁴⁷Zhivkov, s. 112 – 113.; Durmuş, s. 874.

⁵⁴⁸Neumann, s. 188 – 189.; Tarhan, s. 155.

⁵⁴⁹Hasanov, s. 278.

⁵⁵⁰Tarhan, s. 155.; Ercilasun, s. 45.; Hasanov, s. 76 – 77.; Balgabayeva, s. 5276.

⁵⁵¹Zhivkov, s. 113.; Durmuş, s. 944.; Hasanov, s. 77 – 78.; Neumann, s. 189.; Tarhan, s. 155.

“Erdem Paşa” şeklinde okuyarak “bütün cesaretlerin başı” olarak açıklamışlardır. T. Tarhan, “Artimpassa” sözcüğü için Kumanca “erdeng: genç kız” tanımlamasını önermiştir. Z. Hasanov ise bir dizi çıkarımın ardından, İskitlerin Suriye’ye kadar yayıldıkları dönemde Afrodit’e adanan Askolon’daki tapınağı yağmalası sonucunda Afrodit’in onlara kahinlik yetenekleri verdiğini belirterek antik kaynaklara atıfta bulunur. Dolayısıyla Argimpasa adının falcıların, “kahinlerin başı” şeklinde yorumlanabileceğini yazmaktadır.⁵⁵²

Son olarak Neumann’a göre sadece Karadeniz’in kuzeyindeki Sakaların taptığı ve Grek mitolojisindeki Poseidon’a denk gelen Thamimasadas/Tagimasadas için “d/tägäs”, “tägrı”, “tengri” = gökyüzü, deniz çıkarımını yapmaktadır. T. Tarhan, A. B. Ercilasun, A. Çay - İ. Durmuş gibi isimler için “Denizin Babası” manasına gelen “Tenir Ata”: “Deniz Ata” şeklinde açıklamaktadırlar. Z. Hasanov, Thamimasadas’ı, Türk mitolojisindeki İduk Yer - Sub ile özdeşleştirmiştir. “Tagimasad” adını esas alarak “Tagi – mas – ad” şeklinde parçalara ayırarak analiz etmiştir. Z. Hasanov, bu adı, “yılık atlarının başı”, “birçok çayın ağası”, “dağı delip geçen”, “refah veren mukaddes ağaç” ve “büyük amca” olmak üzere beş farklı sonuca ulaşmıştır.⁵⁵³ E. H. Minns adı geçen tanrıların isimlerinin açıklanması hususunda Neumann’ın Moğolca anlamlandırmalarını onaylayarak Hint-İran dillerindeki açıklamaların tatmin edici olmadığını belirtmektedir.⁵⁵⁴

İskitlerin savaş tanrısı Ares’in ve onun kılıcıyla ilişkileri çerçevesinde Barthold Georg Niebuhr, Georg Grote, Z. Hasanov, gibi yazarlar tarafından “kılıca tapındıkları” yönünde görüşler dile getirmelerine sebep olmuştur. B. G. Niebuhr, Avrupa Hun hükümdarı Attila ile Moğol imparatoru Cengiz Han’ın da yaptığı gibi, İskitlerin de kılıca taptıklarını ve bunun bir Moğol geleneği olduğunu ifade etmektedir. G. Grote, Niebuhr ile paralel bir görüş olarak kılıcın, İskitlerin baş tanrısı olduğunu ve Moğol dinine inandıkları sonucuna ulaşır. Z. Hasanov ise Herodotos’tan nakille İskitler’in, Ares’in kılıcına her yıl at ve büyükbaş hayvanlar kurban ettiklerini belirtmektedir.⁵⁵⁵ İskitler’deki kılıç kültürünü, Han Shu’nun verdiği bilgilerle

⁵⁵²Neumann, s. 191 – 192.; Çay – Durmuş, s. 874.; Ercilasun, s. 45.; Tarhan, s. 155.; Hasanov, s. 312 – 313.

⁵⁵³Neumann, s. 192.; Tarhan, s. 155.; Ercilasun, s. 45.; Çay – Durmuş, s. 874.; Hasanov, s. 306 – 307.

⁵⁵⁴Minns, s. 39 – 40.

⁵⁵⁵Hasanov, 2016, s. 647 – 648.

kıyaslayarak Asya Hunlarında ve Priscus(Priskos)'un belirttiği üzere Avrupa Hunlarında da kılıca tapmanın olduğunu aktarmıştır.⁵⁵⁶

H. B. Öngel ise, Çin tarihinde önemli rol oynayan Türk kökenli Chou(Çu)'lar ile İskitler arasındaki ilişkiyi, Çin efsanelerindeki Tien'in bir yayı, av tanrısına vermesi noktasında kurmaktadır. Hem İskitler hem Choular da bir yaya sahip av tanrısının bulunmasını etnik akrabalıklarına bağlamaktadır. Aynı zamanda İskitler'e ait gözüken ve devamında Hun ve Türkler'de görülen bu efsanelerin aynı coğrafyayı paylaşmalarından ve dolayısıyla aynı dünya görüşüne sahip olmalarından kaynaklanabileceğini belirtmektedir.⁵⁵⁷ Anatoly M. Khazanov ise, İskit hükümdarlarının dinî konumu ve işlevini 'kutsal araçlar' olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda İskit krallarını, Göktürk kağanları ve Moğol İmparatoru Cengiz Han ile benzeştirmektedir.⁵⁵⁸

İskitlerin, cenaze geleneklerinden yola çıkarak Ural-Altay grubuna ait milletlerden olması gerektiğini düşünen araştırmacıların görüşlerini kurban, defin ve yaş törenleri olarak sınıflandırabiliriz. Ü. Günay ve H. Güngör, Z. Hasanov ve A. Taşağıl gibi tarihçiler tarafından İskitlerdeki at kurban etme geleneğinin, Turanî halklar arasında yaygın olarak düzenlendiğine vurgu yapmaktadırlar.⁵⁵⁹ Fuat Bozkurt, Türkçe bir kelime olarak "tapıg" adındaki kurban törenlerinde atın yanı sıra geyik, koyun, koç, dağ keçisi gibi birçok hayvanın da kurban edildiğini ifade eder. Ona göre, İskit ve Hunlarda insan da kurban edilmektedir.⁵⁶⁰ Jean-Paul Roux ise hanedan mensupları ve kurbanların, kanının akıtılmaması geleneğinin Altay kavimlerinin ortak töresi olduğunukaydetmektedir. Bu âdetin geçmişini ise İskitlere dayandırmaktadır.⁵⁶¹

R. Heber, G. Grote, H. Kiepert, E. H. Minns, Z. V. Togan, Z. Hasanov, A. Taşağıl, E. S. Özcan, M. Kutlu; İskitlerin defin merasimlerinde uygulanan ritüellerin Kumanlar, Asya ve Avrupa Hunları, Göktürkler ile Moğollarda da aynı örneklerinin bulunduğuna vurgu yapmaktadırlar.⁵⁶² Z. Hasanov, ölen kralın mumyalanması işleminin İskitlerden başka, Göktürkler ve Selçuklularda görüldüğünü belirtmektedir.

⁵⁵⁶Niebuhr, s. 46 – 47.; Grote, s. 239.; Hasanov, s. 648 – 651.

⁵⁵⁷Öngel, s. 192 – 193.

⁵⁵⁸Khazanov, s. 280 – 281., 362.

⁵⁵⁹Günay – Güngör, s. 66.; Hasanov, 2016, s. 642.; Taşağıl, s. 50.

⁵⁶⁰Bozkurt, s. 15.

⁵⁶¹Jean – Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, Kocabalı Yayınları, İstanbul 1999, s. 121.

⁵⁶²Heber, s. 659 – 660.; Grote, s. 239 – 240.; Kiepert, s. 343.; Minns, s. 48.; Togan, s. 34 – 35.; Hasanov, 2016, s. 640 – 643.; Taşağıl, s. 50.; Özcan, s. 100 – 105.

Mumyalanan kral, arabayla 40 gün boyunca hakimiyetindeki boyların topraklarında dolaştırılmasının ardından kurgana yerleştirilmektedir. Buna örnek olarak, Avrupa Hunları ve Moğollardaki, Attila ve Cengiz Han'ın definlerini işaret etmektedir.⁵⁶³ G. W. B. Huntingford, Y. Bedirhan, M. Kutlu, hükümdarın öbür dünya da ihtiyaç duyacağı hizmetkarlar ile eşyalarının yerleştirilmesi gibi kurganın içerisine konulanlarla birlikte T. Tarhan, A. B. Ercilasun, Z. Hasanov gibi isimler ise kulak memesinin kesilmesi, ellerin ve yüzlerin yırtılması, saç ve sakalların kesilmesi gibi yas âdetleri bakımından Sakalar ile Türk ve Moğol kültürünün aynılıklarını vurgulamışlardır.⁵⁶⁴

Sakaların inanışlarını bir bütün olarak değerlendiren G. W. B. Huntingford ve Z. V. Togan'a göre, Turanî milletlerle özdeşleşmiş Şamanizme inandıklarını belirtmişlerdir. İ. Durmuş, İskitlerin, Grekler ile ilişki kurmalarından önceki inanışında Şamanist unsurlar bulunduğunu ifade etmektedir. F. Bayat ise, Askelon tapınağını yağmalayan İskit grubu olarak antik Grek kaynaklarına geçen ve "Enareler" ismiyle anılan sınıfın şaman olabileceğini dile getirmiştir. Şamanlığın kaidelerine örnekler verdikten sonra, S. İ. Vaynşteyn'den nakille ölünün başının batıya doğru çevrilmesi ritüeli İskit-Saka dönemine kadar gitmektedir. F. Bayat, İskit-Saka devrinden bu yana Şamanist uygulamalardan en az defin merasiminin değiştiğini belirtmektedir. Ayrıca Şamanizmi Avrupa'ya, İskitler ve Hunlar'ın; İran ve Hindistan'a ise Türklerin götürdüklerini belirtmektedir.⁵⁶⁵

J. C. Prichard, Hindistan'a yayılmış Sakaların dini inançlarına özgü işaretler ile Hint puranalarına da geçen Turuşkalar(Türkler) arasında bağlantı kurmuştur. G. Allana'da Sakaların, Budizmi benimseyerek birtakım değişiklikler yaptıklarını dile getirmektedir. Z. V. Togan, Saka lideri Alp Er Tunga'nın Budizm'den önce yaşamış olmasına rağmen Budist Türkler tarafından Zerdüşlüğe karşı Budizmi koruyan ve savunan bir kahraman olarak gördüklerini aktarmıştır.⁵⁶⁶

Hint-Avrupa görüşünde de görüldüğü üzere Herodotos tarafından bahsedilen aynı tanrı isimlerinin ve mitolojisinin, Ural-Altay dillerinde de açıklamaları mevcuttur. Sakalar açısından kılıç, doğa ve ateş gibi kavramlara tapınmaktan ziyade

⁵⁶³Hasanov, 2016, s. 640 – 643.

⁵⁶⁴Bedirhan, s. 38 – 39.; Huntingford, s. 792.; Kutlu, s. 794.; Tarhan, s. 161.; Ercilasun, s. 46.; Hasanov, s. 227.

⁵⁶⁵Huntingford, s. 792.; Togan, s. 35; Durmuş, 2008, s. 50.; Bayat, s. 273 – 278.

⁵⁶⁶G. Allana, *Bir Milletin Yaratıcısı Cinnah: Pakistan'ın Kurucusu Quaid – E – Azam Mohammed Ali Cinnah*, (Çev. A. E. Uysal), Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 35.; Prichard, s. 130; Togan, s. 36.

Ural-Altay kavimlerinde olduğu gibi kutsallıklarını teslim edip kült haline gelmesi daha doğru bir yaklaşımdır. Ayrıca örneklerini bulmakta mümkündür. İskitler ile aynı coğrafyayı paylaşmış Avrupa Hunlarının, Attila'nın da savaş tanrısı Ares'in kılıcına sahip olduğu inanılmaktaydı. Doğa kültürü çerçevesinde ise geçimlerini tabiata borçlu olan konar göçerlerin nehirlere, göğe, güneşe saygılı olduklarına dair ritüel halini almış birçok örnek bulunmaktadır.⁵⁶⁷ Kafesoğlu'na göre Hunlardan başlayarak tüm Türkler arasında ateşsaygı duyulurdu.⁵⁶⁸ Ayrıca Hint-Avrupa görüşünü savunanların çoğunluğunun göz ardı ettiği cenaze törenine ait unsurlar ve kurgan kültürü, sadece Sakaların Ural-Altay kavimlerinden olduğunu belirten araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir.

2. 3. 3. Fizyonomi

Sakaların fizyonomilerini göz önünde bulundurarak ırk hususiyetlerinin tayin edilmesi işlemi genellikle antik yazar Hippocrates'in verdiği bilgilerden kaynaklanmaktadır. Ek olarak Pers kitabelerindeki kabartmalar ve kurganlardan çıkan materyallerdeki İskit-Saka figürleri gibi görsel belgelere dayanmaktadır. Bu bağlamda fizyonomilerini esas alarak Sakaların, Ural-Altay ırkından olduğunu belirten araştırmacıların çoğunluğu şarkiyatçı yazarların görüşlerine dayanmaktadır.

Hippocrates'in, İskit-Saka tasvirleri üzerinden çıkarımda bulunan B. G. Niebuhr; şişmanca ve göbekli vücutları, yağlı ve güçsüz eklemleri, kellikleri ve/veya seyrek saçları gibi nitelikleri sebebiyle İskit/Sakaların, bir Moğol kabilesi olması gerektiğini belirtmektedir.⁵⁶⁹ Tatarlar'la aynı yüz şekline ait olmaları itibariyle Slav ve Germanler'den bariz olarak ayrıldığını da eklemektedir.⁵⁷⁰ Niebuhr'un çıkarımlarına katılan G. Grote, İskitleri, Moğolların en eski örnekleri olarak görmektedir. Tipik özellikleri bakımından Hun ve Bulgarların prototipi olduklarını

⁵⁶⁷ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 1.

⁵⁶⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987, s. 90.

⁵⁶⁹ Minns, Hippocrates'in tasvirlerinin sadece Kraliyet İskitler yani yönetici zümreyi kapsadığı düşüncesindedir. Dolayısıyla diğer İskit boylarının bu fizyonomi de olmama zorunluğunu açıklamaktadır. Ayrıca Hipokrates'in iklimin veya doğanın insan üzerindeki etkisini kanıtlamaya çalıştığını; bu teorisini desteklemek için izlenimlerini abartmış olabileceğini ifade etmektedir. Bkz: Minns, s. 44 – 45.

⁵⁷⁰ Niebuhr, s. 46.

açıklamaktadır.⁵⁷¹ K. J. H. Neumann'a göre Hippocrates'in belirttiği geniş yüz ve sakalsızlıklarını temel alarak Ural-Altay grubu arasında da ayırım yapmak mümkündür. Ona göre Türk boylarından Başkurt, Kırgız, Nogaylar ile Fin kabilelerinden Lappen, Tschuwaschen, Wogulen gibileri de az sakallıdır fakat Moğollar kadar değildir. Kırgızların bu özelliğini ise Kalmuklar'la yaptıkları evliliklere bağlayarak esasen Moğol özellikler gösterdiklerini belirtmiştir. Hipokrates'in, İskitlerin ten renginin sarı olduğunu aktaran Neumann, mutlaka Moğol olmalarına kanaat getirmiştir. Ayrıca Fin ve Türk kabilelerinin özelliklerinin Herodotos zamanı kadar erken bir devirde mevcudiyetinin şüpheli olduğunu iddia etmiştir. Ona göre bu Turanî özelliklere Cengiz Han ve haleflerinin yayıldıkları sahalarda bulunmaları sebebiyle Türk ve Fin boylarını etkisi altında bırakmış olabileceği tartışmalıdır. Bu görüşünü desteklemek içinse Türkler'in ezici çoğunluğunun Moğol fizyonomisinden farklı olduğuna vurgu yapar. Kırgızlardaki, Moğol fenotipinin ortaya çıkmasının bu şekilde olabileceği ihtimalini ifade eder. Böylece İskitlerin, Türklerden türetilmeyeceğine inandığını açıklamaktadır.⁵⁷²

Neumann'la benzer görüşler, J. T. Wheeler ve H. Kiepert, G. W. B. Huntingford gibi araştırmacılar tarafından kas ve kemiklerinin şekilleri, ciltleri, göz ve yüz şekilleri göz önünde bulundurulduğunda Moğol olduklarını dile getirmişlerdir.⁵⁷³ E. Esin'in naklettiğine göre K. Akışev'de, Persepolis kitabelerindeki kabartmalara dayanarak Sakaların Mongoloid oldukları sonucuna ulaşmıştır.⁵⁷⁴ Y. F. Buryakov, Aral merkezli ve civarındaki Sakaların sarı ırk yani Mongoloidler ile karışmış olduğunu ifade etmektedir. I. V. P'yankov'da Moğol tipiyle karışmış geniş yüzlü Europeoid yani brakisefal olarak sınıflandırmıştır.⁵⁷⁵ Benzer görüş, Şemseddin Günaltay tarafından ileri sürülmüştür. Ş. Günaltay, Türklerin dahil olduğu ve "Ön Turanlılar" olarak tasnif ettiği Saka askerlerinin, brakisefal(yuvarlak) kafa şekline sahip olduğunu ve Alp tipinden olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁶

L. Rasonyi, Wiesner'in çalışmalarına atıf yaparak kafatası ölçüleri ve Hippocrates'in betimlemelerine dayanarak aslında Alp tipinin de bir kolu olan

⁵⁷¹Grote, s. 239 – 240.

⁵⁷²Neumann, s. 151 – 174.

⁵⁷³Wheeler, s. 1 – 2.; Kiepert, s. 343.; Huntingford, s. 792.

⁵⁷⁴Esin, 1978, s. 20.

⁵⁷⁵Buryakov, s. 426.; P'yankov, s. 928.

⁵⁷⁶Günaltay, s. 100 – 101.

Turanid olması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁷⁷ Z. V. Togan tarafından İskit yüz özelliklerinin, Hun ve Göktürkler ile aynı olduğunu tespit etmiş ve onunla benzer bir düşünceye sahip olan E. Esin ise çekik göz, top çene, geniş ve şişman yüz açısından Hunlar; esmerlik, bıyık ve kemerli buruna sahip olma açısından Osmanlılar ile ortaklık kurmuştur.⁵⁷⁸ G. Çandarlıoğlu ise Sakaların beyaz bir ten, esmer veya kumral saçlı olduklarını ve erkeklerin çoğunluğunun sakallı olması gibi özellikler nedeniyle Turanî bir millet olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁹ Yukarıdaki görüşlerdeki karışıklıklar antropoloji bilimin gelişimi sürecinde Türkleri, Mongoloid olarak sarı ırktan mı, yoksa beyaz ırktan mı sınıflandırılması gerektiği gibi birçok meselesinin yarattığı çelişkilerden kaynaklanmaktadır.

⁵⁷⁷Rasonyi, s. 502.

⁵⁷⁸Togan, s. 34.; Emel Esin, *Türkistan Seyahatnamesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1997, s. 5 – 9.

⁵⁷⁹Çandarlıoğlu, s. 16 – 17.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SAKALARIN KÜLTÜRÜ VE TURANİLİĞİ

Sakaların menşesine dair farklı görüşlerin ileri sürülmesi antik kaynaklarda konuya dair doğrudan kökenlerini tayin eden bir bilginin bulunmamasından ileri gelmektedir. Bunun yanı sıra, antik kaynakların Saka kültürü çerçevesinde verdiği malumatlar değerlendirilerek Sakaların hangi kültür dairesine ait olduklarını söylemek mümkündür. Konu bağlamında kaynakların aktardığı mevcut bilgileri idarî yapı, sosyal yapı, askerî yapı, iktisadî yapı, din ve sanat başlıkları altında sınıflandırarak Sakalar ile çağdaş ve sonrası dönemlerdeki bozkır konar göçerlerinin meydana getirdiklerisiyasî ve sosyal organizasyonlarla karşılaştırmak suretiyle bir sonuca ulaşabileceği kanaatindeyiz.

3. 1. İdarî Yapı

Tarihî kayıtlara göre Sakalar, M.Ö. VIII. Yüzyıl gibi erken bir tarihte Mançurya'dan Karpatlar'a kadar uzanan sahada ilk bozkır devletini kuran kavimdir. Bozkır tipi devlet teşkilatının temellerini oluşturarak kendisinden sonraki Türk-Moğol kavimlerine de örnek teşkil etmiştir. Z. V. Togan'a göre bu denli geniş Saka ülkesinin yönetim merkezi Orta Asya olarak bilinen Türkistan coğrafyasıdır.⁵⁸⁰ Ayrıca Z. V. Togan, B. Hayit, F. Elekberli gibi isimler Türkistan adı ile Sakalar arasında ilişki kurmaktadır.⁵⁸¹

Sakaların hakimiyet anlayışı Türkler ve Moğollar gibi diğer bozkır konar göçerlerinde de görüldüğü üzere hükümdar ve dolayısıyla hanedanın yönetme yetkisini göksel tanrıdan alındığı inancına dayanmaktadır. Herodotos'un İskitlerin kökenine dair aktardığı ve İskitlerin atası olarak bahsettiği Targitaos'un ardından oğulları arasındaki iktidar bölüşümüne dair bahsettiği anekdot, Sakalarda, iktidarın dayandırıldığı gücün anlaşılması açısından önemlidir. Bu hikayeye göre, Targitaos(Targıtay)'un, sırasıyla Lipoxais(Lipoksay), Arpoxais(Arpoksay) ve Koloxais(Koloksay) isimlerinde üç oğlu vardır; Targitaos'un ardından adı geçen üç

⁵⁸⁰Togan, De Groot'tan naklen M.Ö. 623'te Çinliler'in Saka soyundan gelen 12 krallığı işgal ettiklerine dair bir olaydan bahsetmekte ve bunun Türkistan'a dair ilk tarihi kayıt olduğu ifade etmektedir. Bknz: Togan, s. 36.

⁵⁸¹Bknz: 1. Bölüm, 66. Dipnot.

kardeşin hükümdarlıkları zamanında gökyüzünden altından yapılmış saban, boyunduruk, savaş baltası ve kupa düşer; en büyükleri olan Lipoksay ve ortanca Arpoksay bunları almak istediklerinde altından olan bu maddeler kor hale gelmektedir. Sıra en küçükleri Koloksay'a geldiğinde ise bu simgesel eşyalar soğumuş ve Koloksay'ın almasına izin verilmiştir.⁵⁸² Herodotos, bu durumu tanrının işareti olduğunainanan ağabeyleri ve tüm İskitlerin, iktidarın başı olarak en küçük kardeşin otoritesini tanıdıklarını kaydetmektedir. Herodotos diğer kardeşlerden Lipoksay'dan, "Aukhatea" adında bir grubun ve Arpoksay'dan, "Katiari"ler ve "Traspies"ler adlı grupların oluştuğunu⁵⁸³ belirterek hanedanın diğer prenslerine de uluslar üzerinde yöneticilikler verildiğini anlamamızı sağlar. Koloksay'ın soyundan ise diğerlerinin kralları konumundaki Paralatailer türemiş olduğunu ve bu kardeşlerin hükmettiği kabilelerin tamamına "Skoloti" denildiğini, bunun ise kralların lakabı olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸⁴ Bu durum geniş topraklara ulaşan ve nihayetinde oğullarına konar göçer ulus ve memleketler veren Moğol İmparatoru Cengiz Han'ı hatırlatmaktadır. Bu durum Moğollara dair en eski ve kendi anlatımlarından oluşan *Moğolların Gizli Tarihi*'ndeki, Moğol boylarının ortaya çıkışını akla getirdiği gibi Cengiz Han'ın ülkesini oğulları arasında paylaşımından sonra yaptığı taksimattan dolayı bu bölünen ülke ve halklar "Cuci Ulusu", "Çağatay Ulusu", "Ögedey Ulusu" gibi adlandırmalarla anıldıklarını anımsatmaktadır. Cengiz Han, diğer Moğol ulusları üzerinde yönetici konuma tayin ettiği üçüncü oğlu Ögödei(Ögeday) ve ulusu, Koloksay ve halkı Paralatailer ile aynı mevkiyi paylaşmaktadır. Bu bağlamda "Skoloti" isminin de değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. Tıpkı Ögeday'lılar⁵⁸⁵ (Ögeday'a verilen ulus anlamında), Paralatai'lar gibi eşitler üzerinde kısmen üstün tutulmuş olup, tüm kardeşlerin hükmettiği topraklar etnik adın çerçevesinde toplanarak Moğol İmparatorluğu'nu oluşturmuştur. Bu bağlamda "Skoloti" isminin "Moğol" adı gibi etnik bir boy adıyla tüm ulusun siyasî ismi haline gelmesi

⁵⁸²Herodotos, IV., s. 295.

⁵⁸³Herodotos, IV., s. 295.

⁵⁸⁴Herodotos, IV., s. 295.

⁵⁸⁵Cengiz Han, ölümünden önce topladığı kurultayda oğulları arasında memleket ve konar göçer ulusların taksimini yapmıştır. Buna göre en büyük oğlu Çüci(Cuci)'ye yönetmesi için 9.000 ulus; ikinci oğlu Çağatai(Çağatay)'a yönetmesi için 8.000 halk; üçüncü oğlu Ögödei(Ögedey) kendisinden sonra diğer kardeşlerinden üstün olarak büyük han yapmış Moğol tahtının merkezini ve 5000 kişilik halk vermiş; en küçük oğlu Tolui'ya 5000 kişilik halk vermiştir. Bu dönemden itibaren bu adı geçen coğrafyalar Cuci Ulusu, Çağatay Ulusu gibi isimlerle anılmalarının yanında yine aynı anlamda Çağataylılar şeklinde de adlandırılmıştır. Bknz: *Moğolların Gizli Tarihi* (çev. M. L. Kaya), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011, s. 206.

bakımından aynıdır. Dolayısıyla “Skoloti” kavramı her ne kadar antroponim veya etnonim mi olduğu ya da Saka dilinden kalan bir kelime mi, yoksa Herodotos’un ve diğer Grek kaynaklarında alışkanlığı olduğu üzere Grek diline uyarlanmış bir sözcük mü olduğu belirsizdir. Diğer yandan Hunları yöneten aile veya kabilenin adı olan Tu-kie⁵⁸⁶ etnonimi, tıpkı Moğol ve Skoloti adları gibi bir gelişim göstererek aile veya boy adıyla, önce etnik(ulusal) birlikteliğe ardından başka ırkları da kapsayacak şekilde büyüyen siyasi bir oluşuma dönüşmeleri açısından benzerdir. Bu durumda Skoloti terimi işlevi, içeriği ve geçirdiği süreç açısından Moğol ve Türk(Tu-kiüe)⁵⁸⁷ kavramları ile aynılık göstermektedir.

Herodotos’un belirttiği üzere İskitleri, aralarında en kalabalık ve en yiğit olanları şeklinde nitelediği Kralî İskitler olarakta bilinen “Skoloti”⁵⁸⁸ hanedanı yönetmektedir.⁵⁸⁹ O yüzden Skoloti teriminin, İskitleri yöneten hanedanın adı olduğu yukarıdaki şerhleri düştükten sonra kabul edilmelidir. Diğer Grek tarihçilerde, İskitya’da birçok farklı gelenekleri olan İskit boylarını kaydetse deve hatta aralarında İskit olmayıp İskit hakimiyetini kabul eden boyların varlığını dile getirse de tümünün “Kralî/Şahâne/Çar İskitler” olarak tercüme edilen gruba yani hakim zümre Skoloti’nin egemenliği altında olduklarını belirtirler. Herodotos, Kralî İskitlerin,

⁵⁸⁶Kafesoğlu, 1998, s. 60.

⁵⁸⁷“Türk” adı, Çin kaynaklarında “Tu-kiüe” şeklinde yer almaktadır. Hüseyin Namık Orkun, *Türk Sözüünün Aslı*, Ankara, 2004, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 14 – 15.

⁵⁸⁸“Skoloti” teriminin daha önce birinci bölümde açıklamasına yer verildiği için burada tekrar edilmeyecektir. Özetlemek gerekirse, “Skoloti” kelimesinin Grekler tarafından İskitlere verildiğini Herodotos ifade etmektedir. Bknz: Herodotos, IV., s. 295.; Josephus, Vol. I., s. 61. Togan’ın bu kelimenin “Saka” kelimesine Moğolca çokluk eki “-it” ekinin gelmesiyle “Skolot” haline geldiğini belirtmesi, bizce de makul bir çıkarımdır. “Skolot” veya “Skythai(İskitler)” etnonimleri Grek ve mirasçısı olan Latin kaynaklarından başka diğer antik kaynaklarda geçmemesi, bu isimlerin Saka adının Grek versiyonları olduğunu ispatlamaktadır. Diğer bir ifadeyle Greklerin tercih ettiği İskit adından önce Türkistan coğrafyası ile komşuluğu sebebiyle Medlerin ve Perslerin daha önce tanışmış ve kullanmış olduğu Saka adı revaçtaydı. Bu ismin kullanımında ise sonundaki “a” harfinin ek olduğu araştırmacılar tarafından belirtilmiş olup “Sak” kelimesinin sonundaki “k” harfinin daha yumuşak bir fonetik olabileceği ihtimaliyle “Sağ” veya “Say”, okunabileceği düşünülmüştür. Bknz: Osman Karatay, *İran ile Turan: Eskiçağ’da Avrasya ve Ortadoğu’yu Hayal Etmek*, Ötüken Yayınları, Ankara 2013, s. 162. Bir şekilde Çince kaynaklardaki “Sai(Say)” etnonimine de yakınlaştırılmak istenmiştir. “Sai” kelimesi ise daha önce aynı bölümde aktardığımız üzere sinologlar tarafından çok farklı okunuşlara tabi olmuşsa da genellikle “Şu” veya “Çu” şekli çoğunlukta olduğu görülmektedir. Buradan ise Çin kayıtlarında “Su, Suo” şeklinde geçen Göktürklerin atası olduğu belirtilen hanedana ulaşılmaktadır. M.Ö. 330-327 yıllarında Büyük İskender ile mücadele eden Saka hükümdarının adının ve bu olayların anlatıldığı destanın adının da “Şu” olması, “Saka”dan önce “Şu” etnoniminin kullanıldığını kuvvetlendirmektedir. Togan’da, “Şu” siyasi adının yerini, “Saka” ismine bıraktığı düşüncesindedir. Bknz: Togan, s. 33. Diğer yandan Çin tarihi kayıtlarından öğrenildiği üzere, Sakalar’ın merkezi olarak gösterilen ve birçok Saka kurganının bulunmasıyla birlikte arkeolojik verilerle desteklenen Kazakistan’daki Çu nehri ve havzası adının buradan geldiği yönünde görüşler mevcuttur. Z. V. Togan ise, Çin’de hanedan kuran Çu(Chou)’ların, Şu’ların Uzakdoğu’ya göç eden bir kolu olduğuna dair kanıtlar olduğunu aktarmaktadır. Bknz: Togan, s. 44.

⁵⁸⁹Herodotos, IV., s. 302.

diğer İskitleri tebaası olarak gördüklerini aktarmıştır.⁵⁹⁰ Eserinin başka bir yerinde Herodotos'un, İskitlerin nüfusunu öğrenmeye çalıştığıında çok kalabalık olduklarını ama asıl İskitler'in az olduğunu öğrenmesi daha önceki verdiği bilgilerin sağlaması açısından ve en azından yönetici etnik bir hanedanın varlığını kanıtlaması bakımından önemlidir.⁵⁹¹

İskitlerdeki hakimiyet sembolleri, gökten gelen saban, boyunduruk, kılıç ve içki kupası olmak üzere dört eşya ile bağdaştırılmıştır.⁵⁹² Bu sembolleri anlamlandırma noktasında Z. Hasanov, saban: toprağı işlemeyi; boyunduruk: toprak, insan ve hayvanlar üzerindeki hakimiyeti; kılıç: savaşçılığı ve kap ise kâhinlerin sihir malzemesi olduğunu belirtmiştir.⁵⁹³ Quintus Curtius Rufus'un eserinde ise öküz boyunduruğı, saban, ok ve kase(kupa) olarak geçmektedir.⁵⁹⁴ İskender'e gelen İskit elçilik heyetinin başındaki kişinin ağzından bu eşyaların anlamlarını açıklamaktadır. Buna göre öküzlerin sürdüğü tarladan elde edilen ürünleri dostlarına verdiklerini ve kaseyi ise yine dostlarıyla içki içmek için kullandıklarını ifade ederken, düşmanlarına okla uzak mesafeden, mızraklar ile yakın mesafeden hücum ettikleri şeklinde açıklamıştır.⁵⁹⁵

Bazı antik kaynaklarda Skoloti hanedanına kutsallık atfedilmiştir. Ancak buradaki kutsallığın yerleşik kültürlerdeki gibi tanrı-kral pozisyonunda farklı olduğu açıktır. Sakalarda hükümdarın otoritesi, tartışılmaz konumda değildir. Hükümdar, töreye uygun yönettiğı takdirde devleti yönetmeye layıktır. Kralın yetkisini töre/gelenek sınırlandırmakta olup hükümdar, töreye uygun olarak yönetmek zorundadır. İskit kralı Skyles'in örneğinde de görüldüğü gibi hükümdarın, İskit geleneklerinin dışına çıktığı veya töreye göre yönetmeyeceğı düşünöldüğü takdirde tahttan indirilebilmektedir.⁵⁹⁶ Bu birçok Ural-Altay kavmindeki töreden uzaklaşan kağanın, kut'unun(tanrının izniyle verilmiş yönetme yetkisi) kaybolmasıyla başlarına felaketlerin geleceğı inancı ve kut'u tanrı tarafından geri alınan kağanın, milleti yönetmeye layık görülmemesi ile benzerlik göstermektedir.⁵⁹⁷ Göktürklerde Kapgan

⁵⁹⁰Herodotos, IV., s. 302.

⁵⁹¹Herodotos, IV., s. 329.

⁵⁹²Herodotos, IV., s. 295.

⁵⁹³Hasanov, s. 73.

⁵⁹⁴Quintus Curtius Rufus, VIII., s. 417.

⁵⁹⁵Quintus Curtius Rufus, VIII., s. 417.

⁵⁹⁶Herodotos, IV., s. 326 – 327.

⁵⁹⁷Osman Fikri Sertkaya, "Eski Türklerin Kağan Seçimi Üzerine Göktürk Yazıtlarındaki İki Ata Sözü", *İlmî Araştırmalar*: 8, İstanbul 1999, s. 238.

Kağan'ın oğlu İnel Kağan, milletine karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmemesinden dolayı kut'unun geri alındığı gerekçesiyle 716 yılında tahttan indirilmiştir.⁵⁹⁸ Hatta Göktürklerdeki kağan değişimi ile sonuçlanan bu durum, Uygurlarda Tun Baga Tarkan'ın 779'da gerçekleştirdiği darbeyle Uygur Kağanlığı'nda hanedanın dahi değişebileceğini göstermiştir.⁵⁹⁹ Örneklerden de anlaşıldığı üzere konar göçer bir kavim olan Sakaların hukukları haliyle yazılı olmayan ve toplumun tarihi süzgecinden geçerek en doğru halini aldığını düşündükleri atalarından miras “töre”dir. Sakaların ardından aynı coğrafyalarda kurulan tüm Türk ve Moğol devletlerinde törenin varlığı ve uygulanışı aynı şekildedir. Togan'a göre Göktürkler, Hazarlar, Bulgarlar, Oğuzlar ile Cengiz Han'ın, “Yasa”sı ve Emir Timur'un “Tüzükat-ı Timur”u gibi Türk-Moğol devletlerine özgü bozkır töresine ait kanunların, temelini Sakalara kadar dayanmaktadır.⁶⁰⁰ Sakaların, töreye bağlılıkları hususunda Anacharsis'in başına gelenlerde⁶⁰¹ hesaba katıldığında töreye uygun davranmak kağan olmasa bile tüm hanedan mensuplarından beklenildiği meydana çıkarmaktadır. Homeros, Strabo, Dio Chrysostomas, Quintus Curtius Rufus gibibirçok Grek ve Latin yazar tarafından takdirle karşılanarak yasalara uygun yaşadıklarını nitelemek için “Abii İskitler”⁶⁰² şeklinde adlandırılmalarına neden olmuştur.

Tevarüs sistemi, diğer bir deyişle hakimiyetin intikali genellikle babadan oğula geçtiği anlaşılmaktadır. Herodotos'un Anacharsis'in, İskit hanedanından olduğunu kanıtlamak için Spargapeites, onun oğlu Lykos, onun oğlu Gnuros

⁵⁹⁸ Ahmet Taşağıl, “Göktürk Kağanlığı Göktürkler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. II., Ankara 2002, s. 49.

⁵⁹⁹ Gülçin Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003, s. 20 – 21.

⁶⁰⁰ Togan, s. 114.

⁶⁰¹ Herodot, I.Darius ile savaşan İskit Kağanı İdanthysos'un amcası olduğunu belirttiği Anacharsis'in başından geçenleri İskitlerin geleneklerine bağlılıkları olarak anlamdınmaktadır. Birçok ülke gezerek yüksek bir kültür düzeyine ulaşan Anacharsis, İskitya'ya dönmek için yola çıktığında Hellepontus'u geçerek Kyzikos(Balıkesir/Erdek) şehrine ulaşır. Kent ahalisi, Tanrıların Anası(Kibebe. Bknz: Titus Flavius Klemens, s. 47 – 49.) onuruna düzenlenen bir festival yapıyorlardı. Anacharsis'te ülkesine sağ dönerse aynı tanrıya kurban keseceğine adak adadığını belirten Herodotos, memleketine kavuştuğunda bu ritüeli gerçekleştirdiğini ve bu esnada bir İskit'in, Anacharsis'i görerek kağan kardeşi Saulios'a haber verdiğini aktarır. Saulios ise boynunda tanrıçanın sembolleri ve davulla birlikte suçüstü yakaladığı Anacharsis'i bir okla öldürdüğünü kaydetmektedir. Herodotos, IV., s. 325.

⁶⁰² Homeros, Vol. II., XIII., s. 3.; Strabo, Vol. III., VII., s. 189 – 205.; Dio Chrysostomas, V., s. 143.; Q. C. Rufus, Abii İskitlerinin hukuk anlayışına vurgu yapmış; İskender'e elçi gönderdiklerini ve görüşmeyi aktarmıştır. Bknz: Quintus Curtius Rufus, VII., s. 402 – 403.; Mehmet Kaplan, Abii ismini, “Abi Yakutları” olarak Sakaların enkazı, kalıntısı anlamında kullanmıştır. Bknz: Mehmet Kaplan, “Oğuz Kağan – Oğuz Han Destanı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. III.,s. 920.

şeklinde⁶⁰³ şeceresini vermesi bu sonuca ulaşmamızı sağlamaktadır. Targitaos'un oğullarından her birinin iktidar için şansının denemesinden bu yetkinin bir kişiye değil hanedanın tüm üyelerine verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Skyles'in tahttan indirilerek yerine kardeşi Oktamasades'in geçmesi⁶⁰⁴ ise yönetme hakkının hanedana mensup erkekler arasında pay edildiğini kanıtlar niteliktedir. Diğer yandan Saka Tigrakhauda(Massaget)'nın başında bulunan Tomris Hatun'un⁶⁰⁵ adını vermeden "Pers ordusunu dağıtmakla kalmayıp Cyros'u esir alan ve çarmlıha geren kraliçe" olarak bahseden Diodorus Siculus, Tomris'in fetihlerini anlattıktan sonra ardıllarının Amazon kraliçeleri olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰⁶ Fakat Tomris'in soyundan olan kadınların bazı dönemler tahtta çıktığını eklemiştir.⁶⁰⁷ Tomris'in ardılları olarak kızı ve daha sonraki nesilden kadınların yönetime geçmesi gibi örnekler Saka kadınlarının da hükümdar olduklarını kanıtlamaktadır. Hemen hemen her Grek yazar tarafından bahsedilen ve İskitlerden sayılan Amazonlarda tamamen kadın yöneticilerden hükümdar olmaktadır. Amazon tahtında ikili yönetim mevcut olup, Justinus'tan anlaşılacağı üzere biri diğerinden üstün olan Amazon kraliçelerinin kayda geçen isimleri şöyledir: Marpesia ve Lampedo, Marpesia'dan sonra başa geçen kızı Orithyia ve Orithyia'nın kız kardeşi Antiope, Orithyia'dan sonra Troya Savaşı'ndan bilinen Penthesilea, Büyük İskender döneminde Minithya ve Thalestris.⁶⁰⁸ Burada açıklanması gereken durum Sakalardaki kadın yöneticilerin tahtta, bir tevarüs sistemiyle mi geçtiği, yoksa hükümdar eşi yani "hatun" olarak mı geçtiğidir. Birinci durumun geçerli olması, Sakalarda iktidarın sadece hanedanın erkeklerine değil tüm mensuplarına ait görüldüğünü ispatlayacaktır. Eğer hatun olarak yönetimde bulunuyorlar ise Türk-Moğol devletlerinde de görülen bazı örneklerle sınırlı olduğu sonucunu doğuracaktır. Mesela Sultan Melikşah'ın vefatının ardından Terken Hatun(Celâliye Hatun) fiiliyatta yönetimi ele almıştır.⁶⁰⁹ Türk-

⁶⁰³Herodotos, IV., s. 325.

⁶⁰⁴Herodotos, IV., s. 327.

⁶⁰⁵Sakaların Ural-Altay veya Hint-Avrupa kavmi olduğunu düşünen yazarlar arasında Tomris adının anlamını açıklayanlar genellikle Türkçe "Demir anlamına geldiğini düşüncesindedirler. Bknz: Osman Karatay, 2000, s. 23.; Ctesias'ta, Tomris adı yerine "Sparethe" şeklinde yer almaktadır. Tomris'in kocası ise ismi Saka "Amyrgian" ile ilişkilendirilen Saka kağanı "Amorges"tir. Bknz: Ctesias, VII. – XI., s. 171.

⁶⁰⁶Diodorus Siculus, II., s. 31 – 33.; Isocrates, Vol. II., s. 493.

⁶⁰⁷Diodorus Siculus, II., s. 35.

⁶⁰⁸Justinus, II., s. 30 – 31.

⁶⁰⁹Gülây Ögün Bezer, "Terken Hatun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40., İstanbul 2011, s. 510.

Moğol tarihi boyunca benzer örnekler çoğaltılabilir.⁶¹⁰ Tomris Hatun, Herodotos'un eserinde kocasının ölümünden sonra yani hükümdar eşi olarak başa geçtiği yazılıdır.⁶¹¹ Dolayısıyla Tomris, hatun iken Saka Tigrakhauda grubunun hükümdarı olmuştur. Başka bir örnek olarak Tomris'ten önce yaşamış olan diğer bir kadın Saka hükümdarı Zarina(Zarinaia)'dır. Ctesias'tan anlaşıldığı üzere Med İmparatoru Astibaras ile çağdaş olan Zarinaia, kocasının ölümünden sonra Sakaların, hükümdarı olmuştur.⁶¹² Bu durumda bizi Sakalar arasında hükümdar eşlerinin, kocalarının ölümünden sonra hükümdar olarak iktidarı ellerinde tuttukları sonucuna ulaşılmaktadır. Eşlerin ölümünden sonra tahtta geçme durumu Türk ve Moğol tarihinde de sık sık karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Sabarlarda eşi Balak(Balakh/Malakh/Blach) Han'dan sonra hükümdar olan "Boarik(Boa) Hatun"⁶¹³ veya Ögedey Han'ın 1241'de ölümünün ardından birinci eşi Töregene(Turakina) Hatun'un, naip olarak beş yıl ve Güyük Han'ın ölümünden sonra Oğul Gaymış Hatun'un yine naip olarak Moğol İmparatorluğu'nu yönetmiş olduğu bilinmektedir.⁶¹⁴

Antik kaynaklardan İskit hükümdarlarının eşlerinin, hepsinin İskit kökenli olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca İslamiyet öncesi Türk devletlerinde hükümdarın Türk olmayan eşinden tiginlerin(prenslerin) başa geçemediği genellikle istisnaları olmakla birlikte kabul edilen bir kuraldır. Fakat İskitlerde bu durumun çok geçerli olmadığı görülmektedir. Herodotos Kağan Skyles'in, annesinin İskit soyundan olmadığını ve Skyles'e, Grek dilini öğrettiğini ifade etmektedir.⁶¹⁵ Skyles'in yerine tahtta geçen Oktamasades'in annesi ise M.Ö. V. Yüzyılda Trakya'daki Odyrsae kralı Teres'in kızıydı.⁶¹⁶ Diğer yandan az sayıdaki örnekten dolayı bunun tüm Saka grupları için geçerli olan bir kural olduğunu söylemek zordur.

⁶¹⁰1236-1240 yılları arası Delhi Türk Sultanlığı tahtına oturan Radiyye(Raziye) Begüm veya Selçuklular ile Osmanlılar'daki sultanların fiiliyatta yönetimi elinde bulundurdukları birçok dönem bulunmaktadır. Bknz: Cengiz Tomar, "Radiyye Begüm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 37., İstanbul 2007, s. 387.

⁶¹¹Herodotos, I., s. 110.

⁶¹²Ctesias, IV. – VI., s. 156.

⁶¹³Şerif Baştav, "Sabir Türkleri", *Belleten*, 17., 1995, s. 62.

⁶¹⁴Osman Gazi Özgüdenli, "Ögedey Han", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34., İstanbul 2007, s. 21 – 22.; Habibe Ceren Dağdeviren, *Moğollarda Aile ve Kadının Önemi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 70.

⁶¹⁵Herodotos, IV., s. 326.

⁶¹⁶Herodotos, IV., s. 327.; Plutarchos, Vol. III., 1956, s. 23.

Saka Tiay Paradraya hükümdarlarından İdanthysos'un; I. Darius'un, Sakalara karşı yürüdüğü dönemde daha çok askerî şûra statüsünde meclis topladıkları kaynaklardan edinilen bilgiler arasında yer almaktadır.⁶¹⁷ Darius'un bu seferinde İskit şeflerinin bir araya gelerek savaşa onay verme ve savaş taktiği belirleme hususunda görüşlerine başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan İskitlerdeki meclisin, Ural-Altay kavimlerindeki boy beylerinden oluşan toy⁶¹⁸ ile aynı işlevde olduğu görülmektedir. Fakat yılın belli dönemlerinde savaşın veya barışın dışında yürütmeye dayalı işlerin görüşüldüğü, yürütmeye yönelik karar almasa bile en azından hükümdarın danışma kurulu yerine geçen bir meclisin varlığına dair henüz bir bilgi bulunmamaktadır. Gerçi, Skyles'in tahttan indirilmesi olayında İskit şeflerinin onu gözleyerek bu durumu geleneklerine hakaret saymaları ve gördüklerini orduyla paylaşarak ortak karar vermeleri,⁶¹⁹ boy beylerinin egemenliğinde askerî aristokratik bir meclisin varlığını ispatlamaktadır. Fakat bu olayın münferit olmadığını kanıtlamak için daha fazla örneğe ihtiyaç bulunduğu kanaatindeyiz. Öte yandan Hunlar, Göktürkler gibi birçok Türk-Moğol meclislerinin en önemli işlevinin askerî kurultay işlevinde olması diğer ortak noktadır.

Hemen her devlette olduğu üzere barış, savaş gibi önemli ve geniş çaplı etkisi olan kararlar alınacağı zaman Türkler'de genellikle "toy" adı verilen Moğollarda da "kurultay" olarak adlandırılan meclislerin toplandığı bilinmektedir. Asya Hunlarında Mao-tun'un, Tunghuların isteklerini görüştüğü⁶²⁰, Göktürklerde Bilge Kağan'ın tapınak inşasını danıştığı⁶²¹ meclisler bulunmaktadır. Avrupa Hunlarında bir çeşit seçkinlerden oluşan meclis⁶²² ile Uygurlarda birçok kağanın seçiminde etkin rol alan meclisin varlığı örneklerle mevcuttur.⁶²³ Aynı zamanda Oğuzlarda Buğra Han, vefatının ardından oğulları arasından hangisinin tahta geçeceği kararını "kengeş"e bırakmıştır.⁶²⁴ Meclisin, Peçeneklerdeki tezahürü ise "Komenton" adını verdikleri

⁶¹⁷Herodotos, IV., s. 337 – 343.

⁶¹⁸Toy: Asya Hunları'nda itibaren özellikle Türk ve Moğol kavimlerinde görülen yılın belirli dönemlerinde devlet meselelerini görüşmek için toplanılan meclistir. Bknz: Kafesoğlu, 1998, s. 259 – 260.

⁶¹⁹Herodotos, IV., s. 327.

⁶²⁰Taşagıl, s. 44 – 45.

⁶²¹Kafesoğlu, 1987, s. 49.

⁶²²Ahmetbeyoğlu, 2001, s. 152 – 153.

⁶²³Kafesoğlu, 1987, s. 49

⁶²⁴Ahmet Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı(ReşideddinOğuznamesi, Tercüme ve Tahlil)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 64.

başta askeri konuların görüşüldüğü istişare mahiyetindeki toylardır.⁶²⁵ Kafesoğlu'nun göre Macarlar ve Kumanlar, Hazarları örnek alarak teşkilatlanana kadar toyları benzer niteliktedir.⁶²⁶

İskitlerin türeyiş hikayesi olan Lipoksay, Arpoksay, Koloksay'ın ulusu⁶²⁷ ve Darius'a karşı mücadelede de adları geçen Skopais, İdanthysos ve Taxakis örneklerinde olduğu gibi, İskitlerin üçlü bir yönetime sahip oldukları düşünülmektedir.⁶²⁸ Fakat İskitlerin, en başından itibaren bu şekilde kabileler birliği olarak birçok dış tehdit karşısında bir arada hareket ettiklerine tanıklık ettiğimiz olaylar neticesinde merkeze bağlı olarak ikili teşkilat şeklinde idare edildiğini belirtmek daha doğrudur. Merkezî, üstünlüğü tüm Sakalarca kabul edilmiş Tomris veya İdanthysos'un emri ile toplanılması ve diğer iki yöneticilerin buna uyması üçlü değil, ikili yönetim olduğunu göstermektedir. İkili teşkilat ya da çifte yönetim örnekleri Asya Hunlarında, sağ ve sol bilgelik;⁶²⁹ Türgişler'de kara ve sarı,⁶³⁰ Avrupa Hunları,⁶³¹ Göktürkler⁶³² ve Uygurlarda doğu ve batı⁶³³ adlarıyla anılmakla birlikte, ayrıca Oğuzlarda, Bozok ve Üçok olarak,⁶³⁴ Hazarlar,⁶³⁵ Bulgarlar⁶³⁶ ile Karahanlı⁶³⁷ ve Altın Orda⁶³⁸ devletlerinde de görüldüğü üzere İslamiyet sonrası dönemlerde dahi bu ikili yönetim sisteminin Türk ve Moğol devletlerinde korunduğu anlaşılmaktadır. Bu tarz bir idare şekli diğer bozkır devletlerinde de kullanılmasından anlaşılacağı üzere çok geniş olan Saka ülkesinin yönetimi için bir zorunluluktur. Kabileler konfederasyonu şeklinde yapılanan Sakaların, Çin'in kuzeyinden Tuna'ya bu denli geniş bozkırları tek merkezden yönetmenin zorluğu göz önüne alınınca,

⁶²⁵ Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1973, s. 136.

⁶²⁶ Kafesoğlu, 1997, s. 238.

⁶²⁷ Herodotos, IV., s. 295.

⁶²⁸ Herodotos, IV., s. 344.

⁶²⁹ Abdülkadir Donuk, *Eski Türklerde Devlet ve Teşkilâtı*, Doktora Tezi, İstanbul 1978, s. 171 – 172.; Kafesoğlu, 1997, s. 253.

⁶³⁰ Kafesoğlu, 1997, s. 145.

⁶³¹ Ahmetbeyoğlu, 2001, s. 149.

⁶³² Taşağıl, 2002, s. 16.

⁶³³ AbletKamalov, "Uygur İmparatorluğu", *Türkler Ansiklopedisi*, C. II., Ankara 2002, s. 394.

⁶³⁴ Rıfat İlhan Çelik, "Oğuznamelerde Oğuz Teşkilatlanması ile İlgili Bilgiler", *XVIII. Türk Tarih Kongresi (1-5 Ekim) Uluslararası Sempozyum Bildirisi*, 05.10.2018, s. 663.

⁶³⁵ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev. O. Karatay), KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 281.

⁶³⁶ Golden, s. 291.

⁶³⁷ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı: XI. Yüzyıl: Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981, s. 269.

⁶³⁸ Derya Derin Paşaoğlu, "Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33. 56., 2014, s. 152.

Togan'ın da belirttiği üzere ve tıpkı Hunlarda olduğu gibi ancak gevşek bağlar ile birbirlerine bağlı olmalıydılar.⁶³⁹

Günümüzde herhangi bir idarî makamın Saka dilindeki karşılığı tespit edilebilmiş değildir. Fakat bu durum Sakaların taşra yönetimi hakkında bilgi sahibi olunmadığı anlamına gelmemektedir. Sakaların idarî teşkilatı, sosyal yapısı ile doğrudan ilgilidir. Sakalar, bozkır teşkilat yapısı olan oğuş(aile), urug(aileler birliği), bod(boy), bodun(boylar birliği) ve il(devlet) idarelerini oluşturmuşlardır.⁶⁴⁰ Buna göre aileler, akrabalık bağları olan aileler birliğini yani urugları, uruglarda bir araya gelerek boyları oluşturmaktadır. Boyların birliğinden ise budun yani millet oluşturulmaktaydı. Kağanın meclisinde kendi boylarının temsilcileri ve yöneticileri olan boy beyleri yer almaktaydı. Dolayısıyla bozkır kavmi olan Sakaların, taşra idare organizasyonu yine bu diğer bozkır kavimlerinin kurdukları devletlerdeki idare çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Sakaların egemenlik anlayışları da, diğer Turanî konar göçer devletlerdeki egemenlik anlayışına benzemektedir. Metbû-tâbi ilişkisi, hemen bütün Türk ve Moğol devletlerinde görüldüğü gibi üstünlüğün kabul ettirilmesi ve vergi alınması şeklindedir. Ele geçirilen ülke halkını yok etmek amacıyla soykırım veya asimilasyon politikası söz konusu değildir. İskitlerin, Mısır firavunu Psammetikos'a davranışları⁶⁴¹ ile Avrupa Hunlarının Papa'ya tutumları bu bağlamda aynıdır. İki durumda da vergiye bağlanarak üstünlük kabul ettirilmiş ve memleketleri bağışlanmıştır. Sakalar, yenildikleri takdirde ise boyunduruk altına girmemişler ve bağımsızlıklarını korumak adına göç etmişlerdir. Saka grupları kendi aralarındaki mücadelelerde dahi İskitlerin, Massagetler tarafından mağlup edildiğinde batıya göç ettikleri görülmektedir.

Sakalar, modern araştırmacılar tarafından daha çok kullanılan adıyla İskitler, Med ve Persler ile akrabalığı vasıtayla Hint-Avrupa kavmi olduğuna dair iddialar ileri sürülmüştür. Fakat idarî teşkilat yapısı bakımından incelendiğinde iki ayrı toplumlar oldukları açıkça görülmektedir. Bu yüzden ayrıca bu bölüm bağlamında son olarak Saka-İskitler ile Perslerin hakimiyet anlayışları, yönetimde kadının rolü,

⁶³⁹Togan, s. 33.

⁶⁴⁰Kafesoğlu, s. 15.; Memiş, s. 35.

⁶⁴¹Orosius, XIV., s. 63 – 64.

taşra teşkilatı ve egemenlik anlayışları arasındaki farkın iyice anlaşılması açısından karşılaştırmalar sunulmuştur.

Sakalarda Türklerdeki kut anlayışında olduğu gibi yönetme yetkisinin bir aileye verildiğine inanılır fakat ülkeyi refaha kavuşturamayan kağan veya hanedanların gerekli görüldüğünde tahttan indirilmesi veya tamamen devletin yıkılıp başka bir hanedan çevresinde toplanılması bozkır kültüründe sık sık görülen durumlardandır. Persler ise, Ahura Mazda'nın vekili olarak yönetme yetkisine sahiptir.⁶⁴² Perslerde mutlakiyetçi bir hakimiyet anlayışı olduğundan dolayı iktidar değişikliği kralın ölümü veya darbe yapılmasıyla gerçekleşmektedir. İlk Pers kralı Cyrus, M.Ö. 550'de son Med İmparatoru Astyages'e darbe yaparak İran tahtındaki Med egemenliğine son vermiş ve Pers devleti olan Ahemeniş Devleti'ni kurmuştur.⁶⁴³ Aynı durum Ahemeniş hanedanı döneminde başta Darius⁶⁴⁴ olmak üzere sık sık darbe yapılması örnekleriyle doludur. Ayrıca Pers kralının yetkisi bir hukuka bağlanmamış ve sınırsız bir güce olup buyruğu kanun hükmündedir.⁶⁴⁵

Perslerdeki tevarüs sistemi de, Sakalardaki kadar esnek olmadığı anlaşılmaktadır. Her millette olduğu gibi Perslerde de taht babadan oğula geçmektedir fakat Pers kraliçelerinin yönetici olmaları söz konusu dahi değildir. Aksine Ctesias'a bakılırsa Pers İmparatorluğu'nun çöküşü saraydaki Pers kadınlara dayandırılmıştır.⁶⁴⁶ Herodotos'un aktardığı üzere Tomris ile Cyrus'un savaşından önce Pers sarayında geçen konuşma sırasında Cyrus'un bir kadına yenilmesini ayıp sayılması ve toplumda nazarında otoritesine etkisinin gözetilmesi Persler'deki kadının yerini tayin etmektedir. Diğer yandan Pers tahtında kraliçe mevkinde tek başına iktidar sahibi bulunmadığı gibi Sakalar veya Türklerdeki hatunluk makamı gibi yönetime ortak dahi değildir.⁶⁴⁷

⁶⁴²Mahmut Arslan, "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnameler", *İstanbul University Journal of Sociology*, 1989, 3.1., s. 231.

⁶⁴³ Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, (Çev. M. A. İnci), Telos Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 20. – 74.

⁶⁴⁴Wiesehöfer, s. 33 – 34.

⁶⁴⁵Arslan, s. 233.

⁶⁴⁶Wiesehöfer, s. 130.

⁶⁴⁷Türk mitolojisindeki tanrıça Umay başta olmak üzere Türk kültüründe kadınlar, şamanlık, khatunluk gibi toplumun en saygın mevkilerinde erkeklerin erişebildiniz her makamda bulunmuşlardır. Orhun Abideleri'nden Bilge Kağan Yazıtı'nda, Bilge Kağan'ın babası İltiş Kağan ile annesi İlbilge Hatun'un birlikte devleti kurdukları vurgulanmıştır. Talat Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, Simurg Yayınları, İstanbul 1998, s. 65.

Sakalar ile Perslerin taşra yönetimleri birbirinden son derece farklılık addetmektedir. Sakalar, konar göçer bir toplum olduğu için idari yapısı pastoral yani bozkırın dayattığı atlı göçebe olarakta söylenen hayvancılığa dayalı bir sistem esasında oluşmuştur. Persler ise her yerleşik kavim gibi teritoryal yani hakimiyetlerini toprak esaslı, tarımsal bir organizasyon üzerine kurmuşlardır. Persler yerleşik bir kavim olup toprak ve tarım mahsulü esaslı tahakküm kurarak ülkeyi satraplıklara bölmüşler ve başlarına ise kralın tebaasından istediğini atadığı satraplarla yönetmişlerdir.⁶⁴⁸ Sakalar ise diğer Ural-Altay milletleri oranında konar göçer olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Aynı zamanda Sakalarda hakimiyet malı otlak arazisi olup dönemsel olarak yeniden paylaşılmaktadır.⁶⁴⁹ Otlak paylaşımları ise yaylak ve kışlak olmak üzere her bir boy için, boy beylerinin idarelerinde yönetilmektedir.⁶⁵⁰ Bu şekilde otoritenin sürüye ve toprağa dayalı şekilde ayrılması idarî teşkilatın ve her alanda çok farklı iki kültürün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca egemenlik anlayışı olarak Sakalar mağlup ettikleri farklı milletlere üstünlüklerini kabul ettirdiklerinin kanıtı ve nişanesi olarak aynî veya nakdî haraç almış olup hakimiyetindekiler üzerinde yeni bir yapı oluşturmamışlar ve hiçbir türlü dayatmaya tabi tutmamışlardır. Persler ise ele geçirdikleri bölgelerde satraplıklar kurarak haracın(phoroi) yanı sıra vergi(bağim), armağan(dora), kral iaşesi, askerlik gibi hususları zorunlu tutmuşlardır.⁶⁵¹ Sonuç olarak Sakaların idarî yapısı, Ural-Altay grubunun tamamında görülen bozkır tipi devlet teşkilatıdır.

3. 2. Sosyal Yapı

Kaynaklardan açık bir şekilde anlaşılacağı üzere çeşitli boyların bir araya gelmesinden oluşan Sakaların, tıpkı Türk ve Moğollarda olduğu gibi bozkır yaşamının, sosyal yapısını ve hayat tarzını doğrudan etkilediği görülmektedir. Bozkır insanın çeşitli akrabalık bağları kurarak daha büyük organizasyonlar haline gelme çabası, öncelikle yaşamını devam ettirmek ve ardından hayatını daha rahat bir vaziyete taşımaktan ileri gelmektedir. Bu durumda haliyle yeryüzündeki tüm topluluklar gibi bozkıra özgü hiyerarşik bir düzen kurulmasını ve nihayetinde

⁶⁴⁸Günaltay, s. 171 – 172.

⁶⁴⁹Durmuş, s. 42 – 43.

⁶⁵⁰Memiş, s. 36.

⁶⁵¹Wiesehöfer, s. 103 – 106.

devletin doğmasını sağlamıştır. Aynı zamanda bu teşkilat sistemi bozkırın doğasından kaynaklanan bir süreçtir. Dış tehditler, göç ederken düzeni sağlama, avlanma, sürüler için otlak arayışı ve otlakların en küçük birim olan aileden boya kadar yazlık ve kışlık olmak üzere meraların paylaşımı gibi birçok unsur teşkilatlı bir bozkır sisteminin varlığını zorunlu kılmıştır. Daha önce değindiğimiz Oguş, Urug, Boy, Bodun, İl şeklindeki devletleşme sürecine yol açan şartlar tüm bozkır kavimleri için ortak bir özellik halini almış olup karakter oluşumundan beslenmeye, dinî inançtan sosyal hayata kadar her alanda özgün bir yapıda kavim olmalarını sağlamıştır.

Sakalarda her zaman bozkır veya bozkır iklimine benzer bölgelerde yaşamlarını idame ettirmişlerdir. Her kavim gibi Sakalarda yaşadıkları coğrafya şartlarından bağımsız düşünülemez. Bozkır coğrafyası Sakalara, otlaklara ve su kaynaklarına bağlı olarak konar göçer yaşam tarzını benimsemelerini gerektirmiştir. Tarım için çok elverişli olmayan bozkır toprakları⁶⁵² hayvancılık için gerekli meraları sağlaması açısından oldukça verimlidir. Birçok Grek ve Latin yazarlar tarafından Sakaların atı ustaca kullanışları ve hayatlarının her alanına dahil etmelerin sık sık vurgulanmıştır. Aynı zamanda Strabo, Sakaların koyun beslediğini özellikle “İskitlerden koyun besleyen Sakalar” şeklinde lakap olarak kullanmaktadır.⁶⁵³ Grek kaynaklarında Sakalar, “kısırak sütü sağanlar”⁶⁵⁴ olarak belirgin özelliklerine göre isimlendirilmelerine yol açan bu sürülerin varlığı onlar açısından hayatîdir. Sakalar diğer konar göçerler gibi sürüleri için otlak takibi yapmak zorunda olup bozkır coğrafyası içerisinde göç ederken ve meraları bölüşürken sistemli bir şekilde hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Yaylak-kışlak yaşantısının bir getirisi olarak senenin belli dönemlerinde göç edilmesi kalıcı büyük evlerin, binaların yapımının ve dolayısıyla toprağa bağlı bir düzen olarak şehirlerin tercih edilmemesine yol açmıştır. Bununla birlikte konar göçer yaşam biçiminde şehirler olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Doğu Türkistan gibi uygun iklime sahip yerlerde ve hatta Moğolistan gibi yerlerde birçok Hun, Uygur ve Moğol şehirlerinin olduğu bilinmektedir. Ayrıca Ammianus Marcellinus, “Aspabota”, “Chauriana” ve “Saga” adlarındaki Saka şehirlerini

⁶⁵²Hippocrates, s. 119.; Orosius, I., s. 42.

⁶⁵³Strabo, VI – VII., s. 207.

⁶⁵⁴Hesiod, s. 179.; Büyük Plinius, XXV., s. 197; Aristoteles, VI., s. 200.

saymaktadır.⁶⁵⁵ Aynı zamanda “T’ung-Wan Ch’eng(On Binleri Birleştiren Şehir)” gibi Hun başkentleri bulunduğunu⁶⁵⁶ göz önünde bulundurursak konar göçer toplumlarda şehirleşmenin tamamen olmadığını iddia etmenin yanlış olduğu anlaşılabilir.⁶⁵⁷ En azından merkez üsleri konumunda olan şehirlerin olmaması zaten imkansızdır. Fakat bu şehirler olası bir tehdit esnasında terkedildiği takdirde şehir yaşıntısının asgarî gereklerini yerine getirebilecek şekilde tasarlanmış keçeden yapılmış çadırların dört veya altı tekerlekli arabalara⁶⁵⁸ sığdırılmasıyla ev, barınak olayına çözüm bulunmuştur. Bu bağlamda Sakaların başka bir kavmin tahakkümüne girmektense göç etme fikri ile şehirler kurmaktansa bozkırdaki yaşamı tercih etmesi kısmen özgürlük, bağımsızlık gibi bir felsefeyi de beraberinde getirmiştir. Hippocrates ve Horace gibi yazarlar, Sakaların bu şekilde yaşamalarını özgürlük olarak nitelendirmektedirler.⁶⁵⁹

Antik yazarlar, İskitlerin neredeyse tamamının konar göçer olduğu konusunda hemfikirdirler.⁶⁶⁰ Çiftçi olarak yaşayan ve Herodotos tarafından “Çiftçi İskitler” adıyla anılan grup ise muhtemelen bunu yaşam tarzını değiştirerek ve yerleşik hayata geçerek değil, Atina gibi Grek şehirleri ile ticaret amaçlı ettikleri anlaşılmaktadır.⁶⁶¹ Zaten Herodotos dördüncü kitabında darı ve buğday ettiklerini, bunu, ticaret ürünü olarak kullandıklarını açıklamaktadır.⁶⁶² Ayrıca Herodotos, İskitlere tâbi olup köken olarak İskit olmayan Halizonlar’ın buğday, soğan, mercimek, darı gibi ürünler ektiğini belirtmiştir.⁶⁶³ Strabo’nun konar göçer İskitlerin, topraklarını herhangi birine kiradıklarını günlük ihtiyaçları kadar aynî bedel aldıklarını belirtmektedir. Kiralayan kimse ödeme yapmadığı takdirde ise anlaşmayı bozmasından dolayı İskitlerin, ona savaş ilan ettiğini aktarmaktadır.⁶⁶⁴

⁶⁵⁵Ammianus Marcellinus, s. 341.

⁶⁵⁶Tilla Deniz Baykuzu, "Bir Hun Başkenti: T’ung-Wan Ch’eng" *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6.3, 2009, s. 110.

⁶⁵⁷C.A.R. Gordillo, Herodotos’un, İskitlerin şehirlerinin olmadığını kaydetmesini, Grek polisleri(şehirleri) ile karşılaştırılabilecek bir şehirlerinin bulunmadığını aktarmak istediği şeklinde yorumlamıştır. Bknz: Carlos Alberto Ríos Gordillo, "Herodotus and The Histories: Accounts of Intercivilizational Contact", *Comparative Civilizations Review*, 85.85, 2021,s. 107.

⁶⁵⁸Hippocrates, s. 119.; Pindaros, s. 573.

⁶⁵⁹Hippocrates, s. 132.; Horace, III., s. 187.

⁶⁶⁰Dio Chrysostomas, V., s. 57.; Justinus, II., s. 27 – 28.

⁶⁶¹Herodotos, IV., s. 294.

⁶⁶²Herodotos, IV., s. 301.

⁶⁶³Herodotos, IV., s. 301.

⁶⁶⁴Strabo, VI – VII., s. 245.

Modern araştırmacılar kurganlardan çıkan malzemelere bakarak zengin malzemelerin çoğunlukla savaşçı sınıfında olduğunu düşünmüş ve askeri sınıfın üstün bir konumda olduğunu belirterek sosyal eşiitsizlik olduğunu savunmuşlardır. Fakat mezarın büyüklüğü, defin içersinde bulunan malzemelerin zenginliği sosyal statü⁶⁶⁵ ile alakalı olup, bir sınıfsal tabaka olduğunu belirtmek aceleciliktir. Sakaların her bireyinin kadın-erkek her dönem savaşçı olarak yetiştikleri ve kurganlardaki savaş araç gereçlerinin her kurgana konulduğuna dikkat edilirse en fazla bozkır toplum sınıfları kadar ayırım yapılabileceği noktasında birleşiilecektir. Bu hemen hemen tüm konar göerlerde görülen toplumun yönetici ve yönetilenlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Bozkır yaşantısına sahip son büyük Türk devletlerinden olan Kazak Hanlığı'nda, "Törelere" ve "Kojalar(Hocalar), "Ak Süyek" ve diğerleri içinse "Kara Süyek" tabiri kullanılmıştır.⁶⁶⁶ Buradaki ayırım sosyal eşiitsizliği ortaya çıkaran malî durum ile alakalı olmayıp ak süyek sınıfı, soylu olan grubu ve kara süyek sınıfı ise halkı temsil etmektedir. Lucianos ise yönetici zümre olan Skoloti veya Kralî İskitler için bu şekilde bir isim vermese de, halka "sekiz ayaklılar" denildiğini kaydetmektedir.⁶⁶⁷

Giyim-kuşam milletlere özgü özellikleri olan somut kültürel unsurlardan birisidir. Pers kabartmaları, kurganlar ve diğer arkeolojik malzemelerden elde edilen kıyafetlere bakıldığı zaman Saka kıyafetlerinin bozkır hayatına uygun olarak tasarlandığı görülmektedir. Sakaların koyun gibi sürü hayvanları besledikleri ve bu hayvanların yünü ile sürekle avlarından elde ettikleri kürklerden kendilerine has kıyafetleri olarak başlıkları, tunikleri, kemerleri, kısa ceketleri ve pantolonları olduğu söylenebilir.⁶⁶⁸ Aynı zamanda tilki ve fare derisinden de giyim malzemesi çıkarmaktadırlar.⁶⁶⁹ Kıyafetleri, at üstünde rahat edecekleri şekilde tasarlanmıştır.⁶⁷⁰ Pers kaynaklarında Saka Tıgrakhauda, sivri uçlu şapkalarıyla ön plana çıkmış olup bu başlığını steplerin soğuğundan koruyacak şekilde kulaklıklarıyla birlikte

⁶⁶⁵Kürřat Koçak, "Kuzey Kafkasya ve Kuzey Karadeniz'deki İskit Kurganlarının Ortaya ıkışı", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 2015, 25.,s. 73.

⁶⁶⁶Osman Yorulmaz, "Kazaklar ve Kazak Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı engizoğulları*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2016, s. 472.

⁶⁶⁷Lucianos, VI., s. 241.

⁶⁶⁸Taner Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 909.

⁶⁶⁹Seneca, II., s. 47.

⁶⁷⁰Hippocrates, s. 124.; Ovidius, V., s. 189.

tasarlamışlardır.⁶⁷¹ Yine Pers kabartmalarında adı geçen tüm Saka grupları başlıkları⁶⁷², ceket biçimleri, pantolonları ve ayakkabılarıyla yer almaktadır. Bu şapkanın hemen hemen aynısının Asya Hunlarından başlamak üzere Selçuklulara kadar kullanıldığı görülmektedir.⁶⁷³ Çinliler, giyim reformu yaptıkları dönemlerde giydikleri uzun elbise yerine Hunlara özgü tokalı kısa ceketleri ve pantolonları⁶⁷⁴ benimsemeleriyle Asya Hunlarının, Sakalar ile aynı kıyafeti kullandığı yazılı kaynaklara geçmiştir. Alcaeus, İskitlerin ayakkabı giydiğini belirtmişlerdir.⁶⁷⁵ Herodotos ise Saka Tigrakhauda(Massagetler)'nın giyinişinin İskitler gibi olduğunu belirtmektedir.⁶⁷⁶

Herodotos, Kralî İskitlerin yönetici olduğunu ve diğerlerini köle olarak gördüklerini belirtmektedir.⁶⁷⁷ Bu durum Herodotos'un burada "köle" kavramını tebaa anlamında kullandığını göstermektedir. Ayrıca para ile satın alınmış kölelerinin olmadığını ifade eder.⁶⁷⁸ Benzeri bir uygulama Moğollarda "unagan boğol" kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Moğollar'daki bu şekliyle kölelik, bilinen kölelikten farklı olup itaat altına alınan kabile bütünüyle köle statüsüne indirgenerek, hakim kabileye hademelik ve seyislik gibi işlerde hizmet etmesi görevleri verilmektedir.⁶⁷⁹ Herodotos'un "köle" olarak ifade ettiği zümrenin savaş esirlerinden oluştuğunu düşünmek daha doğrudur. Aynı zamanda köle kavramını, "hizmetçi" yerine dekullanmış olmalıdır. Bu yüzden yine Herodotos tarafından aktarılan İskitlerin, kısırak sütü çıkarmaları için kölelerinin gözlerini kör ettikleri söylemi,⁶⁸⁰ savaş esirlerinden elde edilen ve sınırlı sayıda olan bu kişilerin ev işleri için kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Bu şekilde bir uygulama Asya Hunlarında da bulunmaktadır.⁶⁸¹ Çünkü bozkır topluluklarında kölecilik elverişli bir durum değildir.

⁶⁷¹Benzer durum Grek kaynakları tarafından bir İskit boyu olan Melankhlenoslar adının "kara giyinenler" anlamında adlandırılmasına yol açmıştır. Bknz: Herodotos, IV., s. 338.

⁶⁷²S. Koca'ya göre Sakalardan beri tüm Türklere tiftekten yapılmış aynı börekler bulunmaktadır. Bknz: Salim Koca, "Eski Türklere Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Türkler Ansiklopedisi*, C. III., Ankara 2002, s. 38.

⁶⁷³Kafesoğlu, s. 107.; Cemal Meydan, Minara Guliyeva, Oğuz Türklere Giyim Kuşam: Dede Korkut Örneği" *UHAD Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 5., 2020, s. 171.

⁶⁷⁴Ögel, s. 46.

⁶⁷⁵Alcaeus, s. 113.

⁶⁷⁶Herodotos, I., s. 114 – 115.

⁶⁷⁷Herodotos, IV., s. 302.

⁶⁷⁸Herodotos, IV., s. 323.

⁶⁷⁹Gülnehal Bozkurt, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38, 1981, s. 100.

⁶⁸⁰Herodotos, IV., s. 294.

⁶⁸¹İsmail Parlatur, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", *Bellekten*, 47.187, 1984, s. 808.

Türkler konar göçerliği bıraktığı dönemlerden itibaren dahi, örneğin Memlûklerde görüldüğü gibi “kölecilik” devşirme yöntemiyle kendi soydaşlarından veya diğer Müslüman Türk devletlerinde olduğu gibi başka milletlerden devlet adamı ve asker yetiştirme şeklinde görüldüğü kabul edilebilir. Quintus Curtius Rufus, İskender’e gönderilen İskit elçisinin kendileri için, “kimsenin kölesi olamayız ve kimsenin efendisi olmak istemeyiz” dediğini aktarmıştır.⁶⁸²

Persler, yerleşik kavim olmalarından dolayı sınırsız güce sahip hükümdar ile, babadan oğula geçen din adamları olan maglar sınıfı ve çeşitli uluslardan oluşan halklar olmak üzere sosyal tabakalaşmanın açık olduğu bir toplumdur.⁶⁸³ Herodotos’un aynı sosyal katmandan olanlar ile farklı sınıftan olanlar arasındaki selamlaşmanın bile farklı olduğunu belirtmesi bu durumu doğrular niteliktedir.⁶⁸⁴ Pers erkekleri, nikahlı eşlerinin dışında birçok cariye alıp, erkek evlat sahibi olmakla övündükleri ve Pers kadının toplumda geri plana itilmesi gibi kadını geri plana atan bir toplum olmaları, Sakalar ile uyuşmayan geleneklere sahip olduklarını göstermektedir.⁶⁸⁵ Giyim olarak ise Persler, dar gömlek ve şalvarı milli kıyafet olarak seçmişken, Cyrus’tan itibaren Medler gibi giyinmeye başlamışlardır.⁶⁸⁶ Herodotos, Perslerin başka milletlerin geleneklerini çok çabuk benimsediklerini aktarmaktadır.⁶⁸⁷

3. 3. Askerî Yapı

Bozkır coğrafyası Sakaların, ordu düzeni, askerî teçhizatı ve savaş stratejileri gibi her bakımdan askerî teşkilatında da etkisini göstermiştir. Bozkırın her daim tehlikeye açık oluşu, Sakaların her an savaşa hazır olmasını gerektirmiştir. Bu da haliyle gerektiği takdirde tüm bireylerin asker olması gerekliliğini zorunlu kılmaktadır. Türklerde olduğu gibi, Sakalarda da ordu-millet anlayışının olduğu ve erkek kadın farketmeksizin her zaman savaşa hazır durumda oldukları bilinmektedir. Tüm konar göçer kavimlerde olduğu gibi Sakalarda da olan ordu-millet anlayışı

⁶⁸²Quintus Curtius Rufus, VIII., s. 417.

⁶⁸³Günaltay, 1987, s. 298.

⁶⁸⁴Herodotos, I., s. 76.

⁶⁸⁵Günaltay, 1987, s. 303.

⁶⁸⁶Günaltay, 1987, s. 303 – 304.

⁶⁸⁷Herodotos, I., s. 77.

nedeniyle yerleşik kültürlere ait bir özellik olan paralı askerlik onlar arasında bulunmamaktadır. Sakaların savaş felsefesini Hippocrates, kendilerinden başka kimse adına savaşmadıklarını⁶⁸⁸ ve özgür insanlar oldukları şeklinde özetlemiştir.⁶⁸⁹

Antik yazarlardan öğrenildiği üzere, Sakalarda askerî eğitimin çocukluktan itibaren başladığı anlaşılmaktadır. Çocuklar at binemeyecek kadar küçüklerse önce koyuna binmektedir, aynı zamanda kız çocukları da küçük yaşlardan itibaren ok atmayı öğrenmektedirler. Birçok antik kaynak, Saka kadınlarının ok ve yayı iyi derecede kullandıklarını hatta sağ kolda gücün korunması bakımından sağ göğüslerini küçük yaşta dağladıklarını aktarmaktadırlar.⁶⁹⁰ Hippocrates, bu durumun gelenek halini alarak en az üç düşman öldürmeyen Saka kadınının evlenemediği ifade etmektedir.⁶⁹¹ Tüm İskit kadınlarına uygulanan ve süreklilik içerisinde nesiller boyu bir gelenek halini alan bu uygulama kadınların savaşçılıklarındaki başarılarından ve toplumdaki eşit statüsünde emin olunmasını sağlamaktadır.

Sakalarda sosyal ve idarî teşkilatların çekirdeğini oluşturan boy teşkilatının yansıması olarak hükümdarın yönetimindeki ordu; kağanın çocukları, kardeşleri ve ölümünün ardından hatunları tarafından yönetilmiş olduğu birçok örneklere rastlanmaktadır. Örneğin İdanthysos yönetimindeki İskitler, Darius'un karşısında orduyu ikiye ayırmışlardır: Herodotos bunlardan birinin başında İdanthysos ile İdanthysos'a tabi Taxakis'in tek bir grup oluşturduklarını ve diğerinin başında iseyine ona tâbi olan kardeşi Skopasis'in bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁹² Aynı zamanda bu boy teşkilatının Türk ve Moğollar'daki uygulanış biçimine bakarak, boy beylerinin güdümündeki, muhtemelen akrabalık bağlarıyla da oluşan boy askerleri esas savaşçı kitleyi oluşturmaktadır. Sakalar, konar göçer bir toplum olmalarından dolayı çok eski dönemlerden beri süvari birlikleri⁶⁹³ şeklinde savaşmaktadırlar. Bazı kaynaklar atlı okçu birliklerinin⁶⁹⁴ yanı sıra az sayıda da olsa piyade gruplarının da

⁶⁸⁸Arrianos eserinde İskender'e karşı, III. Darius'un yardımına gelen Asya'dan "Sakaların" ve Avrupa'dan "İskitlerin" "müttefik" olarak savaşa katıldıklarını belirtmektedir. Bknz: Arrianos, III., s. 245 – 247., 309.

⁶⁸⁹Hippocrates, s. 132.

⁶⁹⁰Hippocrates, s. 117.

⁶⁹¹Hippocrates, s. 117.

⁶⁹²Herodotos, IV., s. 343 – 344.

⁶⁹³Büyük Plinius, Vol. III., VIII., s. 117.

⁶⁹⁴Thucydides, Vol. I., II., s. 443.

bulunduğu belirtmektedir. Muhtemelen bu piyadeler, İskit gruplarından olmayan gönüllü veya yardımcı kuvvetlerdir.

İskitlerin, savaşın ardından ganimetten pay almak için düşmanın başını getirmelerine dair bir gelenekleri olduğu kaydedilir.⁶⁹⁵ Kafatası ganimetin yanı sıra yiğitlik ve cesaretinde bir nişanesi olarak görülmektedir.⁶⁹⁶ İskitler, önem verdikleri misafirlerine düşmanlarının kafatasından yapılmış kupaları övünerek gösterdikleri bilinmektedir. Herodotos'a göre İskitler en azılı düşmanlarının kafatasından içki kupası yapmaktadırlar. Buna göre genellikle kafatasının dışını öküz derisiyle kaplanırken, İskitler arasında daha zengin kişilerin içini altınla da kapladıkları aktarılmıştır.⁶⁹⁷ Herodotos bu düşmanların kafatasından kupa yapımının sadece farklı bir millette karşı yapılmadığını, aynı zamanda anlaşmazlık yaşayan iki İskit'inde kağan önündeki düelloda kaybeden tarafın kafatasında kupa yapılabileceğini ifade etmektedir.⁶⁹⁸

Herodotos, gibi birçok yazar Sakaların geleneksel savaş teçhizatı⁶⁹⁹ olarak kemerlerinde her daim taşıdıkları kısa kılıç(hançer)⁷⁰⁰, ok ve yay, “sagaris” adında Sakalara özgü iki yönlü savaş baltası olduğunu aktarmaktadırlar.⁷⁰¹ Herodotos, Massagetlerin ok ve kargıyla savaştıklarını ama daha çok sagaris adındaki kendilerine özgü savaş baltasını kullandıklarını belirtmektedir.⁷⁰² Mauricious, *Strategikon* adlı eserinde İskitler, Hunlar, Avarlar ve Türklerin isimlerini doğrudan anarak askerî ve yaşam tarzları bakımından bir tutarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre bu halklar kılıç, yay ve mızrakla donatılmış olup savaşa çift silahla katılırlar.⁷⁰³ Mauricious bunların hepsinin ortak özelliği olarak hafif zırh giydiklerini ve ünlü savaşçıların atlarının önlerine keçe veya demirle örtüler

⁶⁹⁵Herodotos, IV., s. 320.

⁶⁹⁶Ögel aynı geleneğin Hunlar'da devlet kademesinde devam ettiğini belirtmektedir. Bknz: Ögel, s. 140.; F. Bozkurt, İbni Fadlan'dan aktararak 992 yılında Bulgar hanı Almuş'un halifeyi anarak şarap kadehi ile ant içtiğini belirtir ve İskit, Hun, Türk töresinde ortak olduğunu aktarır. Fuat Bozkurt, *Türklerin Dini*, Cem Yayınevi, 1995, s. 15.

⁶⁹⁷Herodotos, IV., s. 320

⁶⁹⁸Herodotos, IV., s. 320

⁶⁹⁹Ekrem Memiş bu silahların adını şu şekilde vermiştir: “gorytus(sadak)”, “ainakes(kılıç)”, “zipos(uzun kılıç)” ve “sagaris(balta)”. Bknz: Memiş, s. 40.

⁷⁰⁰Appian, XII., s. 391.

⁷⁰¹Herodotos, VII., s. 540 – 541.

⁷⁰²Herodotos, I., s. 114 – 115.

⁷⁰³Mauricious, XI., s. 116.

konulduğunu aktarmaktadır.⁷⁰⁴ At sırtında okçuluk eğitimine özel önem verip arkalarında onları at sürüsü takip ettiğini belirten yazar, bunu, beslenmek ve büyük bir ordu izlenimi vermek için yaptıklarını belirtir⁷⁰⁵ fakat bu daha çok yorulmamış atlarla devam edebilmek içindir. Sakaların savaşçılıklarının diğer milletler tarafından da takdir edildiği görülmektedir.⁷⁰⁶ İskitlerin ok ve yay kullanmadaki ustalığı nedeniyle Pers hükümdarı Kyaksares çocuklarına ders vermesi için bir grup İskit'i hizmetine almıştır.⁷⁰⁷ Aynı zamanda Aristophanes'in aktardığı üzere bir İskit okçu grubunun Atina'nın asayişini için görevlendirildiği anlaşılmaktadır.⁷⁰⁸ Strabo'dan öğrendiğimize göre İskitler, oklarını Don(Tanais) Nehri'nin civarında yetişen köknar ağacından yapmaktaydılar. Aynı paragrafta Strabo, köknar ağacının Yukarı ve Doğu Asya'da yetişmediği söylentisine Eratosthenes'ten nakille İskender'in Hindistan'daki gemi filosunu köknar ağacından yaptırdığını aktarmaktadır.⁷⁰⁹ Buradan "Hint-İskitleri" olarak anılan Hindistan'daki Sakalar dahil tüm Saka gruplarının gerektiğinde ok yapımında köknarı kullanabileceği sonucunu çıkarabiliriz.

Apollonius Rhodius, İskitlerin denizci olmadıkları için diğer toplumlarla karışmadıklarını aktarırken; Strabo'da, İskitlerin aslında denizci olmadıklarını belirtmekle birlikte denizcilik faaliyetlerine başlamalarının ardından diğer toplumlarla irtibatlarının arttığını, bunun da kültürlerini yozlaştırdığını belirtmiştir.⁷¹⁰ Grakov, İskit donanmasının mürettebatının müttetikleri ve yarı tebaa saydıkları Olbia şehri sakinlerinden oluşan İskit gemilerinden bahseder ve M.Ö. II. Yüzyıla kadar gemilerinin olmadığını aktarmış ve bu yüzyılda ise ancak korsanlara karşı korunmak ve üretilen tahıl ürünlerinin taşınması için kullanıldığını belirtmektedir.⁷¹¹

Saka gruplarının aynı tarzda savaş stratejileri takip ettikleri ve süvari taktikleri uyguladıkları kaynaklardan anlaşılmaktadır. Mauricious, İskitler, Hunlar ve Türklerin pusularına düşmemek için alınması gereken önlemlerden bahsederken ortak

⁷⁰⁴Mauricious, XI, s. 116.

⁷⁰⁵Mauricious, XI, s. 116.

⁷⁰⁶Thucydides tüm Saka gruplarının birleşmesi halinde karşı koyacak bir gücün bulunmadığını belirtirken, Q. C. Rufus ise insanların yenilmez olarak düşündükleri Sakaların, İskender öncülüğündeki Makedonlar tarafından boyun eğdirildiğini aktarmaktadır. Bknz: Thucydides, Vol. I., II., s. 447.; Quintus Curtius Rufus, IX., s. 424.

⁷⁰⁷Herodotos, I. s. 42.

⁷⁰⁸Aristophanes, I, s. 10.

⁷⁰⁹Strabo, VI – VII., s. 255 – 257.

⁷¹⁰Apollonius Rhodius, IV., s. 315 – 317.; Strabo, VI – VII., s. 199.

⁷¹¹Grakov, s. 86.

savaş taktiklerinden bahsetmiştir. Adı geçen toplulukların sahte geri çekilmeleri, uzak mesafeler boyu savaşmaları, pusuları, düşmanı çevreleyen taktikleri ve kama şeklindeki dizilişleri için en çok kullandıkları tarzın dağınık gruplar halinde savaşmaları olduğunu ifade etmektedir.⁷¹² Bu grupların düşmanlarını tamamen yok edene kadar asla pes etmediklerini ve bunun için her yolu denediklerini, eğer düşmanları bir kaleye sığırsa onu kıtlığa mahkum edecek şekilde kuşattıklarını ve savaş alanına kamp kurmadıklarını aktarmaktadır.⁷¹³ 1211 yılında Kuzey Çin’i fethetmiş ve hafif silahlı süvari birliklerine sahip olan Cengiz Han’ın da aynı taktiği kullandığı bilinmektedir. Herodotos’ta, İskitlerin kendileri istemediği sürece hiçbir düşmanın onları bulamayacağını ve yine hiçbir düşmanın onların ellerinden kurtulamayacağını aktarmaktadır.⁷¹⁴ Ayrıca İskitlerin savaş gücüne göre kabilelere ayrıldıklarını, pusuya düşmemek için ise belirli bir mesafe aralıklarıyla birbirleriyle sürekli iletişim halinde olan nöbetçiler diktiklerini kaydetmektedir.⁷¹⁵ İskitlerin az sayıda atlı ile kullanmayı sevdiği başka bir yöntem olarak her biri beş veya on kişilik gruplara bölünerek savaş alanını aralarında bölüşüp içeri doğru kapandıklarını⁷¹⁶ belirten Mauricious, bahsettiği grupların yaşam tarzlarında her daim görülen sürekliliğini⁷¹⁷ tarif etmiştir.

Mauricious, bir grup olarak kabul ettiği İskitler, Hunlar ve Türklerin ordu dizilimlerinin de ortak olduğu düşüncesiyle ordularını Romalılar’daki gibi üç gruba ayırmadıklarını, sayılamayacak kadar çok oldukları izlenimi vermek için düzensiz birkaç birim şeklinde ve hepsi tek bir hat oluşturduklarını aktarmaktadır. Asıl ordunun arkasında yedek bir kuvvet ve ana hatta yakın olmak şartıyla bağlanmış yedek atlar olduğunu, orta büyüklükteki bir kuvvetle korunan ordu yükünün ise birkaç mil gerisinde hattın iki yanında bulundurduklarını anlatmaktadır.⁷¹⁸ Eserinin devamında bunlara karşı alınabilecek önlemlere değinmektedir. Frontinus ise, İskit

⁷¹²Mauricious, XI., s. 117.

⁷¹³Mauricious, XI., s. 117.

⁷¹⁴Herodotos, IV., s. 313.

⁷¹⁵Mauricious, XI., s. 117.

⁷¹⁶Mauricious, XII., s. 168 – 169.

⁷¹⁷Süreklilik avı: Özellikle Türk-Moğol topluluklarında görülen ve hanedan mensuplarının katılımıyla da hem savaş antrenmanı hemde avlanmak amacıyla av hayvanlarının bir çembere alınmasının ardından bu çemberin giderek daraltılması üzerine kurulmuş bir avlanma şeklidir. Av alanı ve katılanları sayısı değişmekle genellikle epeyce çoktur, örneğin Hunlardan Mao-tun(Mete)’nin babası Teoman’ı öldürüp kağan olduğu süreklilik avına 10.000 kişi katılırken M.Ö. 62’de yine Hunlar tarafından düzenlenen süreklilik avına 100.000 kişi katılmış olup 700 li alınmış gerçeğiyle gerçekleşmiştir. Bknz: Kafesoğlu, s. 60., 288.

⁷¹⁸Mauricious, XI., s. 117.

Kralı Atheas(Atey)'in sayıca üstün Triballi kabilesiyle mücadele ederken sürüleri, çocukları ve İskitler arasında savaşmayan tüm nüfusu düşmanın arkasına yerleştirilmesini ve bunların ön saflarına mızraklıların geçmesini emrederek düşman içerisinde İskitlere destek geldiği söylentisi yaydığını ve böylece karşı tarafı geri çekilmeye zorladığını aktarmaktadır.⁷¹⁹

Herodotos, Cyrus'un Massagetler üzerine yürümek için iki taraf arasında sınır olan Arax üzerine kayıklarla köprüler yaptırdığı sırada Tomris'ten elçi geldiğini ve Cyrus'a savaşı kimin kazanacağını belli olmayacağını ama yine de Massagetler ile boy ölçüşmek istiyorsa ya nehirden üç günlük mesafe geri çekilmesini ya da isterse kendilerinin bunu yapacağını söylediğini aktarır.⁷²⁰ Massagetlerin bu teklifinin Pers sarayındaki değerlendirme tartışmaları çarpıcıdır. Cyrus, bu durumu Pers ileri gelenlerine danıştığında hepsi İskitlerin Pers topraklarına girmesinin daha iyi olacağı yönünde hemfikirdirler fakat Kroisos bu düşüncenin tam tersini savunmuş ve Cyrus, Perslerin söylediklerini bir yana bırakıp onu haklı bulmuştur.⁷²¹ Nihayetinde İskitlerin savaş stratejilerini, belki de, Kimmerleri Anadolu'nun içlerine sürdükleri dönemden tanıyan Cyrus'un yanındaki esir Lidya kralı Kroisos, bunu kendisini esir eden Perslerin bilerek yenilmesi için yapmış olabilir. Cyrus'un ve çok sayıda⁷²² Pers askerinin ölümüne sebep olan bu savaşta Perslerin, tüm Saka gruplarının geleneksel savaş taktikleri hakkında düşmanları olarak dahi bilgi sahibi olmadıklarını kanıtlamaktadır. Aynı kökenden olduğu iddia edilen Persler, Sakaların savaş geleneklerini bilemeyecek kadar uzak olması çok farklı iki toplum oldukları sonucunu doğurur. Diğer yandan Herodotos, Massagetlerin de, Perslerdeki inceliği(savaş hilesini) bilmediğini belirtmektedir.⁷²³ Bu durum İskitler ile Perslerin daha o kadar erken tarihte bile karşı tarafın savaş taktiklerini bilebilecek kadar dahi tanışmadıkları sonucunu doğurur.

Benzer sonuca Pers Kralı Darius ile İskit Kralı İdanthyrsos arasındaki mektuplaşmadan da varılabilir. Darius, İskitya'ya girdiğinde önünden bir günlük

⁷¹⁹Frontinus, II., s. 133.

⁷²⁰Herodotos, I., s. 110.

⁷²¹Herodotos, I., s. 112.

⁷²²Justinus tarafından Tomris'in, aynı taktikle başta Cyrus olmak üzere 200.000 kişilik Pers ordusunu imha ettiğini aktarır. Bknz: Justinus, I., s. 21.; Frontinus, diğer yazarların bu konu hakkındaki bilgilerini özetler ve Tomris'in kesin bir Zafer kazandığını kabul eder. Bknz: Frontinus, II., s. 135.

⁷²³Herodotos, I., s. 111.

mesafeyle sürekli çekilen İdanthysos'a neden sürekli kaçtığını sormaktadır. Oysa İdanthysos'un çekildiği güzergah boyunca ekinleri biçmesi ve su kuyularını doldurarak geniş çapta bir Turan taktiği uyguladığı görülmektedir. Açıkça görülmektedir ki, Perslerin, "Turan Taktiği" hakkında bir fikri yoktur. Sakalar ile özdeşleşen⁷²⁴ ve diğer adı da "Kurt Kapanı" olan bu taktik tarihin en erken dönemlerinden itibaren süvari birlikleriyle ön plana çıkmış olan Türk-Moğol devletlerinin icadı olarak bilinmektedir. Düşmanı aldatmak için belirli bir mesafe boyunca geri çekilme havası yaratılarak yapılan bu ricat boyunca at üstünde geriye ok atan atlılarla ve yer yer yanlardan baskınlar vererek yıpratmaya yarayan bir stratejiyi güder. Düşmanın hızlı birliklerini yavaş birimlerinden ayıran bu çekilme boyunca iase yapılabilecek tüm kaynaklar tahrip edilir. Kararlaştırılan mevkiye süvari kanatları yanlardan düşmanın arkasına doğru sarkarak rakip daire içine alınır ki, sonuç itibariyle karşı taraf ya esareti ya da imha edilmeyi kabul etmek zorunda bırakılır. İdanthysos'ta, Darius'a karşı aynı şekilde sahte ricat ile çekilmiş ve Darius'un İskitya'ya girmek⁷²⁵ için Tuna Nehri üzerine sallardan yaptırdığı köprüyü yıktırarak amacıyla ikinci bir ordu görevlendirmiştir.⁷²⁶ Darius'un bu köprüyü İonialılara emanet etmiş olup,⁷²⁷ İonialılar ise daha önceden İskitler ile anlaşmıştır fakat sözlerinde durmamışlardır.⁷²⁸ Pers ordusunu daha uzun süre İskit topraklarında tutmak isteyen İskitler, zaman zaman kendi sürülerinden birkaç tanesini gizlice Pers ordugahına bırakarak Perslerin kıtlığa mahkum edildiklerinin olabildiğince geç farkına varmalarını amaçlamaktaydılar.⁷²⁹ Herodotos'un bildirdiği üzere Darius birçok defa bu tuzağa düşmüştür.⁷³⁰ Darius'un çok sayıda asker kaybettiği ve amacına ulaşamadığı bu taktiğin, Persler tarafından bilinmediği ortadadır. Öyleyse İskitler tarafından kullanılan ve tüm Türk-Moğol kavimlerinde uygulanan bu

⁷²⁴Plato, s. 381.

⁷²⁵Darius'un İskitya Seferi(M.Ö.513) Susa'dan yola çıkarak Kral yolunu takip ederek Lydia'nın başkenti Sardeis'e gelmiş ardından Bosphoros(İstanbul Boğazı)'a kayıklarla köprü kurdurmuş ve boğazın en dar yerinden karşıya geçmiş (bknz: Polybios, II., s. 407.), bu sırada Tuna üzerine kurulan köprüyü yıkmaları, ardından donanmaları ile Pers ordusuna denizden destekleri için İonialıları, Tuna'ya sevketmiştir. Nihayetinde fikrini değiştirmiş İonialıları bu köprüyü İskitlere karşı korumaları için orada bırakmış eğer almış gün içerisinde dönmezse yıkmaları emrini vermiştir. Herodotos, IV., s. 334 – 335.

⁷²⁶Herodotos, IV., s. 350.

⁷²⁷Herodotos, IV., s. 331.

⁷²⁸Herodotos, IV., s. 351 – 352.; Plutarchos, Darius'un korkusundan dolayı köprüyü yıkmadıkları için İdanthysos'un, İonialılara "asla kaçamayacak köleler" dediğini kaydetmektedir. Bknz: Plutarchos, III., 1956, s. 25.

⁷²⁹Herodotos, IV., s. 348.

⁷³⁰Herodotos, IV., s. 348.

taktiğin, İskitler ile aynı kökenden olduğu iddia edilen Persler tarafından bilinmemesi ilginçtir. Çünkü bu taktik Sakalar ve Hunlardan, Osmanlılara asırlarca kullanılmış bir yöntemdir.

Sakalara göre oldukça farklı yapısı olan Pers ordusu, Cyrus döneminde “kara” adı altında teşkilatlı bir yapıya dönüşmüş ve klasikleşerek bu halini korumuştur.⁷³¹ Yine Cyrus döneminde “Ölümsüzler” adı verilen Pers, Med ve Suslulardan oluşturulan 10.000 kişilik özel eğitilmiş ve üniformalı muhafız ordusu kurulmuştur.⁷³² Ölümsüzler birçok özel eğitimden geçirildikten sonra kendilerine has, kabzalarında gümüş veya altından topuzlu mızrak, teber, kalkan, ok, yay ve sadak gibi silah ve savaş araç gereçlerini kullanmışlardır.⁷³³ Herodotos, Perslerin zırhlarını Mısırlılardan örnek aldıklarını aktarmaktadır.⁷³⁴ Ayrıcaher bir satrapın kendi bölgesinde yerli, genellikle piyadeden teşkil edilen orduları mevcuttur. Bunlar dört veya beş kolordu düzeyindeki mevkilere bağlı olarak büyük orduyu oluşturmuşlardır.⁷³⁵ Persler, Medlerin İskit egemenliğinde kaldığı dönemde öğrendikleri süvari taktiklerini Medlerin boyunduruğu altındayken onlardan öğrenen Cyrus, bunu Pers ordusuna uygulamıştır.⁷³⁶ Farklı milletlerden oluşan Pers ordusunun, sayıca üstün olduğu savaşlarda bile yenilmesini Ş. Günaltay, ırk, dil ve ülkü birliğinin olmamasına bağlamaktadır.⁷³⁷ Perslerde, Sakaların aksine paralı askerlerde bulunmaktadır.⁷³⁸ Diğer yandan Cyrus döneminden itibaren büyüyen Pers İmparatorluğu, önce Fenikelilerin donanmasını kullanmışlar; ardından Batı Anadolu’daki liman kentlerde kendi donanmalarını kurarak eski Akdeniz dünyasında büyük güç haline gelmiştir.⁷³⁹

⁷³¹Eren Karakoç, *Pers ve Greklerde Ordu*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 14.

⁷³²Günaltay, s. 272.

⁷³³Günaltay, s. 272.

⁷³⁴Herodotos, I., s. 77.

⁷³⁵Günaltay, s. 274.

⁷³⁶Karakoç, s. 13.

⁷³⁷Günaltay, s. 274.; Darius, İskitler üzerine sefere çıkmadan önce çeşitli milletlerden oluşan tüm satraplıklardan asker istemiştir. Bknz: Herodotos, IV., s. 329.

⁷³⁸Örneğin Grek paralı askerleri için bknz: Wiesehöfer, s. 142.

⁷³⁹Günaltay, s. 275.

3. 4. İktisadî Yapı

Sakaların ekonomisinin temel dayanağı, hayat tarzlarını da şekillendiren hayvancılıktır. Bu yüzden bozkır kavimlerinin meydana getirdikleri kültüre, çobanlık kültürü de denilmektedir. Sakalarda bu kültürün ilk temsilcilerinden olarak otlak ve su kaynaklarını takip ederek yaşamışlardır. Beslenmeleri de bu çerçevede şekillenen Sakalar, kısrak sütünden(hippoi) kımız, peynir(hippace)⁷⁴⁰ yoğurt,⁷⁴¹ kurut,⁷⁴² ayran gibi süt ürünleri elde etmekteydiler. Hint kaynaklarında doğrudan yaşantılarını nitelemek amacıyla Sakalar ile özdeşleşen süt ürünleri ile ilgili tanımlamalar yapılmıştır.⁷⁴³ İskitlerin kısrak sütünü sağmaları, Grek kaynaklarının oldukça dikkatini çekmiştir. Homeros, Hesiodes, Aeschylus gibi yazarlar İskitler için “Hippemolgi(Kısrak Sağanlar)” şeklinde adlandırmışlardır.⁷⁴⁴ Strabo ve Hippocrates gibi yazarlardan ise Sakaların koyun, sığır ve at vb. hayvanları beslediklerini öğrenmekteyiz. Bu besledikleri at, koyun, sığır vb. hayvanların besiciliğinden elde ettikleri et ve süt ürünleri ekonomilerinin temelini oluşturmaktadır. Herodotos, İskitlerin domuz eti yemediğini ve bu hayvanı ülkelerinde dahi bulundurmadıklarını aktarmaktadır.⁷⁴⁵ Kafesoğlu, insanoğlunun hayvanları evcilleştirmeye başladığı ilk dönemde domuzu Tunguz ve Moğollar; öküz, inek, manda gibi hayvanların Hint-Avrupa kavimleri; at, sığır ve koyunun ise Türkler tarafından ehlileştirildiğini belirtmektedir.⁷⁴⁶ Sürülerin eti ve sütü çeşitli gıda maddelerine dönüştürülürken; yün, keçe ve deri gibi ürünlerden ise başta kağnı üzerindeki çadırdan başlık, ceket, pantolon, ayakkabı gibi giyim amaçlı olarak kullanılabilecek her türlü malzemelerin elde edildiği görülmektedir. Aynı amaçlar doğrultusunda avladıkları hayvanların kürklerini de kullanılmaktadırlar. Sakalar elde ettikleri bu ürünlerin, İskitya'nın Karadeniz'le buluştuğu noktalara Olbia, Khersonesos, Panticapaeum gibi Grek kolonilerine ve oradan, taşımacılığını İskitlerden başkasının üstlendiği tahmin edilen gemilerle başta Atina olmak üzere tüm Hellas'a kadar ihracatını yapmaktadırlar.⁷⁴⁷

⁷⁴⁰Hippocrates, s. 121.

⁷⁴¹Bozkır ürünü olan kımız ve yoğurt, Türkler tarafından icat edilmiştir. Bknz: Kafesoğlu, s. 106

⁷⁴²Sütün kurutulmasıyla yapılır, bknz: Togan, s. 34.

⁷⁴³Mecazî bir anlatımla “Sakadvipa(Saka Kıtası)” peynir altı suyu ile çevrili olduğu aktarılmaktadır. Bknz: *Vishnu Purana*, s. 573.

⁷⁴⁴Homer, Vol. II., XIII., s. 3.; Hesiod, s. 179.; Aeschylus, Vol. II., s. 452.; Plutarchos, II., 1962, s. 269.

⁷⁴⁵Herodotos, IV., s. 319.

⁷⁴⁶Kafesoğlu, s. 106.

⁷⁴⁷Lev Nikolayeviç Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 44.

İskitler, Çin'den başlayarak İskitya'nın doğu sınırını oluşturan Don Nehri'nde biten Kürk Yolu ile ticaret güzergahında önemli bir yere sahipti. Hindistan'ın kuzeyinde ve Türkistan coğrafyasındaki Sakalar ise, İpek Yolu'ndan en önemli geliri elde etmekteydiler.⁷⁴⁸

Daha önce belirttiğimiz gibi özel mülkiyet diğer bozkır kavimleri gibi Sakalarda da vardı fakat bu arazilerde tarım yapmak yerine kiraya vererek, anlaşılan, kendilerine yetecek kadar tarım ürünlerini elde ediyorlardı.⁷⁴⁹ Fakat bunun yanı sıra Grek kolonileri vasıtasıyla Atina'ya arpa, buğday, tuz, balık satmaktaydılar.⁷⁵⁰ Karşılığında ise şarap, zeytin yağı ve seramik ürünleri almaktaydılar.⁷⁵¹ Grek kaynakları tarafından İskitlerin çok içki⁷⁵² tükettikleri ve kendilerine özgü metot olarak içkiye su katmamaları her fırsatta dile getirilmiş ve onlarla özdeşleştirilmiştir.⁷⁵³

Perslerde ekonomik hayat, tarım üzerine kurulu olup arazilerin ekilmesine önem verilmektedir. Tarımsal işleri hem dinen hem ekonomik nedenlerden dolayı oldukça dikkate almakta olup toplumsal ve hukuksal düzeni bunun üzerine oturtmuşlardır.⁷⁵⁴ Satraplıkları arasında ticarî iletişimi sağlamak için ticaret yolları kurmuşlardır. İyonya, Mısır, Arap Yarım Adası ve Hindistan gibi birçok coğrafyadan baharat, değerli taş ve kumaşlar gibi hemen her türlü maddenin ihracatını ve ithalatını yapmaktaydılar.⁷⁵⁵

3. 5. Din

Herodotos, İskit tanrıları “Tabiti”, “Papaios”, “Toprak”, “Oitosyros”, “Argimpasa” ve “Thamimasadas” isimlerini; Grek tanrıları olan “Hestia”, “Zeus”, “Api”, “Apollon”, “Aphrodite” ve “Poseidon” ile görevleri bakımından özdeşleştirerek aktarmıştır.⁷⁵⁶ Adı geçen tanrı isimlerini, Hint-Avrupa dillerinde

⁷⁴⁸Koca, s. 38.; Buryakov, s. 425.

⁷⁴⁹Strabo, VI – VII., s. 245.

⁷⁵⁰Memiş, s. 59 – 60.

⁷⁵¹Grakov, s. 110 – 111.; Memiş, s. 60.

⁷⁵²Hunlar'da içki için bkz: Kafesoğlu, s. 106.

⁷⁵³Anacreon, Vol. II., s. 177.; Plato, I., s. 45; VII., s. 25.; Dio Cassius, Vol. III., LI., s. 69.

⁷⁵⁴Günaltay, s. 286.

⁷⁵⁵Günaltay, s. 289.

⁷⁵⁶Herodotos, IV., s. 318.

açıklayanlar olduğu gibi Ural-Altay dillerinde de anlamlandırmalar yapılabileceği bir önceki bölümde ifade edilmiştir. Ayrıca Herodotos, İskit dilindeki karşılığını vermediği Grek mitolojisindeki savaş tanrısı Ares'in, İskitler arasında kutsal sayıldığını ve Ares'ten başka hiçbir tanrı için sunak veya tapınak yapmadıklarını ifade etmektedir.⁷⁵⁷ Herodotos'un, birçok İskit tanrısından bahsetmesi haliyle politeist bir inanca sahip olduklarının kabul edilmesine yol açmıştır. Fakat yine Herodotos tarafından yer verilen diğer Saka grubu olan Massagetlerde ise monoteist bir inanca sahip olduğunu yalnızca güneşe taptıklarını ifade etmektedir.⁷⁵⁸ Bu durumda iki Saka grubunda biri ya din değiştirmiş olmalıdır ya da İskitlerin dinin çok tanrılı olmama ihtimali düşünülmelidir. Birinci ihtimalin her zaman olabileceğini göz önünde bulundurmakla birlikte bunun tüm Saka gruplarına genelleştirme yapılamayacağı apaçık ortadadır. Bu bağlamda Herodotos'un İskit tanrılarının işlevlerini kendisinden inandığı Grek tanrıları ile karşılaştırarak daha kolay ifade etmek amacıyla bu şekilde bir benzerlik kurmuş olabileceği kanaatindeyiz.

Hint-Avrupa görüşünü savunan yazarların önemli bir kısmı Grek ve Pers tanrı adlarının açıklamaları ile İskit panteonunun benzerliğinden dolayı İskitleri, Aryanî kabul etmektedir. Fakat tarafların dinleri sadece çok tanrıcılık bakımından birbirine benzetilebilir. İskitler ile Persler ister tarihin bilinmeyen dönemlerinden itibaren isterse sonradan aynı dini kabul etmiş olsunlar defin merasimleri, kurban ritüelleri, kurgan kültürü gibi dinî saha içerisinde değerlendirilebilecek somut her başlıkta birbirinden bu denli farklı olmamaları gerekmektedir. Şayet İskitler ile Perslerin arasında geçmişten gelen bir dinî aynılık bulunuyorsa, Pers dininde bunun izlerine rastlamak gerekirdi. Uygurlarda görüldüğü üzere belirli bir kitlenin radikal bir değişiklik olarak din değiştirmesinde bile Maniheizm, Budizm⁷⁵⁹ ve hatta İslamiyet dinlerini benimsemelerine rağmen eski inancı olan bozkır dininin yani Şamanist

⁷⁵⁷Herodotos, IV., s. 318.

⁷⁵⁸Herodotos, I., s. 115.

⁷⁵⁹Hint-İskitler diğer adıyla Shakaların, Hindistan'da Budizm'in yayılmasında ve tutunmasında başlıca faktör oldukları görülmektedir. Bknz: Rasonyi, s. 107. Eşitlikçi bir anlayışa sahip olan Sakalar, Sakalardan Mauri ailesinden olan Ashoka örneğinde görüldüğü gibi Hindistan'a kast sistemine getiren Brahmanlar'a karşı durmuşlardır. Bknz: Grakov, s. 316. Hatta S. M. Arsal, "Sakyamuni(Saka Muni, Buddha, Buda, Prens Sidarta)"nin anlamını "Sakaların akıllısı" şeklinde vermiştir. Arsal, s. 153., Arsal, asıl adının "Saga Moni Bor Kaan" olduğunu aktarmış ve Sakalar'a mensup bir boyun reisinin oğlu olduğunu ifade etmiştir. Bknz: Arsal, s. 95., 136. Eserini S. M. Arsal'dan önce kaleme alan William Wilson Hunter'da bu konuya değinmiştir. Bknz: Wiilliam Wilson Hunter, *The Indian Empire: Its Peoples, History, and Products*, Trübner, 1886, s. 176.

uygulamalarını koruduğu ortadadır.⁷⁶⁰ Perslerin, İskitler ile aynı kökenden geldiğini kabul ettiğimiz takdirde, asırlarca değişmeyen Şamanist uygulamaların en azından bazı temel ritüellerinin izlerinin Perslerde de bulunması gerekirdi. Örneğin kurgan kültürü buna dair güzel bir örnektir. Sakaları hariç tutarsak, Asya Hunlarından Selçuklulara Türklerin yerleşik hayata geçtikleri dönemlerde dahi kurgan, kümbete dönüşerek kendini korumuştur.⁷⁶¹ Fakat oldukça erken bir tarih olarak kayıtlara geçen ve toplumsal etkileşimin çok daha az olduğu Med ve Perslerin, Sakalar ile ilk karşılaşmasında⁷⁶² dahi bambaşka iki inanca sahip toplumlar oldukları açıktır. Ayrıca başta Medler ve Persler olmak üzere hiçbir Hint-Avrupa kavminde kurgan kültürüne rastlanılmamaktadır. Aslında sadece kurgan kültürü bile Sakaların, Hint-Avrupa milletleriyle hiç benzeşmediğini kanıtlamaktadır. Çünkü kurganlar ele alındığı takdirde görülecektir ki dinden sanata, sosyal hayattan dünya görüşüne Sakalar hakkında birçok konu, Türk-Moğol kültürel unsurlarıyla aynılık göstermektedir. Bu durumda Sakalar ve Perslerin birbirlerinin eski inançlarından kalıntılar bile taşımadıklarını ve çok tanrılı inanç veya tanrıya kurban verme gibi en ilkel dinde dahi bulunacak ortak ritüellerden dolayı İskitlerin, Persler ile akrabalığını kabul etmek mümkün değildir. Kaldı ki İskitler; ağıtları, defin merasimleri, kurban ritüelleri ve kurgan kültürü gibi hemen her başlığıyla Türk-Moğol halklarının inançlarıyla aynı özellikleri göstermektedir.

İskitlerin adı geçen tanrılarıyla Türk mitolojisindeki tanrılar benzerlik göstermektedir. İkinci bölümde bunun örnekleri mevcut olmasından dolayı tekrara düşülmemesi adına bu bölümde buna değinilmeyecektir. Ancak diğer yandan Herodotos'un aktardığı İskit panteonunun, en azından bir kısmının tanrı değil de kült olabilme ihtimali düşünülmelidir. Çünkü bu İskit tanrılarının ismini veren tek kaynak Herodotos'tur. Dolayısıyla bu tanrıların işlevlerini de kendi inancı çerçevesinde değerlendirmiş ve benzeterek açıklamış olması doğaldır. Daha öncede belirttiğimiz gibi tüm İskit tanrının adlarını verirken Grekler'deki Ares'in, İskitlerdeki karşılık gelen adını vermemektedir. Herodotos'un bunu, İskitlerin savaşçılıklarından

⁷⁶⁰ Adem Öger, "Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri", *Electronic Turkish Studies*, 6.4., 2011, s. 234.

⁷⁶¹ Tarhan, s. 165.

⁷⁶² İskitler'in fetihleri sonucunda Medler ile ilk karşılaşması M.Ö. 654 – 626/625, 'Asya Hakimiyeti' yıllarına rastlamaktadır. Persler ile ilk münasebet ise yine Herodotos'tan hareketle M.Ö. 530'da Cyrus – Tomris mücadelesi ile kayıtlara yansımıştır. M.Ö. VII. – VI. Yüzyıllarda dahi Sakalar ile kurgan kültürü açısından benzerlik kurulamamaktadır. Bknz: Herodotos, I., s. 60 – 110.

kaynaklanan bir yakıştırmaya yönelik olarak yapmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Eserinin ilerideki bölümlerinde ise İskitlerin sunağa koyulan eski bir kılıcın Ares'i sembolize ettiğini ve İskitlerin buna taptıklarını aktarmıştır.⁷⁶³ Kılıca saygı duyulması Türkler arasında her dönem mevcuttur.⁷⁶⁴ Çin yıllıklarında Asya Hunları'da kılıca tapmanın olduğu belirtilmektedir.⁷⁶⁵ Jordanes ise Avrupa Hun hükümdarı Attila'nın, İskit kralları arasında kutsal sayılan Ares'in kılıcını bulduğunu dolayısıyla dünya hakimi olacağına inanıldığını belirtmektedir.⁷⁶⁶ Dolayısıyla kılıca tapmaktan ziyade kılıca saygı duyulduğu ve bunun nesiller boyunca tekrarlanarak bir kült haline getirildiğini düşünmek daha doğrudur. Ares'e dair başka bir örnek Diodorus Siculus'un, Tomris Hatun için "Ares'in kızı" tamlamasını kullanmasında görülmektedir.⁷⁶⁷ Diodorus Siculus'tan başka bir kaynakta rastlanılmayan bu unvanla bir kez daha anlaşılmaktadır ki kılıç ile ilgili inanışın Ares'e atfedilmesi Grek yazarlarının kendi inanışları çerçevesinde yaptıkları bir yakıştırma olmalıdır.

Benzer durum atalar kültü konusunda da karşımıza çıkmaktadır. Birçok Grek ve Latin yazar İskitlerin atalarına taptıklarını söylerken Massagetlerin yaşlılarını yediklerini, Issedonların ise ölülerini yediklerini yazmaktadır.⁷⁶⁸ Bu, kaynakların Sakaların dini hakkında salt bilgidен uzak olarak vahşiliklerini vurgulamak adına birtakım söylenti veya yakıştırmaya inandıklarını kanıtlamaktadır. Oysa Türk ve Moğollarda ortak bir gelenek olarak atalara, onların miraslarına, destanlarına ve geleneklerine her zaman sahip çıkılmıştır. Bu saygı duymanın dinî sahadaki tezahürü atalarının kurganlarına dokunulmaması noktasında kendini defalarca göstermiştir. Bunun sebebi, kurganı bir şekilde bozulan kişinin öbür dünyada da bundan etkileneceği düşüncesidir. Saka hükümdarı İdanthyrsos'un stratejisi gereği ordusuyla birlikte sürekli önünden çekilmesine anlam veremeyen Darius, ya karşıma çık savaş ya da boyun eğ, şeklinde özetlenebilecek mektubuna; "...siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz mezarlarımız için dövüşüyor muyuz, dövüşmüyor muyuz..." cevabıyla; Avrupa Hun hükümdarı Attila'nın, Doğu Roma İmparatorluğu'nun Margus Psikoposu'nun Hunlara ait kurganları soyması üzerine savaş ilan etmesi

⁷⁶³Herodotos, IV., s. 319.; Titus Flavius Klemens, s. 101. – 145.

⁷⁶⁴İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 26.

⁷⁶⁵Hasanov, s. 648.

⁷⁶⁶Ahmetbeyoğlu, 2001, s. 78.; Ögel, s. 207 – 208.

⁷⁶⁷Diodorus Siculus, II., s. 33.

⁷⁶⁸Herodotos, I., s. 115.; Strabo, XI., s. 267.; Plutarchos, IV., 1962, s. 393.; Tertullian, s. 51.

şeklindeki yanıtı bunlara en iyi örneklerdir.⁷⁶⁹ Aynı şekilde Türk ve Moğol hükümdarlarının mezarlarının herhangi bir saldırı ve yağmadan korumak amacıyla özenle gizlenmesi de bu nedendir. Bu çerçevede İskitlerin çok tanrılı olmaktan ziyade Türk mitolojisindeki gibi bir inanç ve kültür sistemleri⁷⁷⁰ olduğu kabul etmek daha doğrudur.

Herodotos, tüm ilkel halklar arasında ortak ve tek çeşit olduğunu belirttiği dinsel törenlerden ilki tanrı/tanrılara verilen kurban ritüelidir.⁷⁷¹ Kurbanın ayakları bağlanır, hayvanın arkasındaki kişi bu ipi çekerek kurbanın yere yatırılması sağlanır; bu süre zarfında adanılan tanrıya dua edilir; yerdeki kurbanın boğazına geçirilen ipe bir sopa takılarak sıkılması sonucu kan akıtmadan kurban boğulmuş olur.⁷⁷² Yine Herodotos kurban için ateş yakılmadığını veya tören düzenlenmediğini, derisi yüzülerek et ve kemikleri ayırdıklarını belirtmektedir.⁷⁷³ Bu tarz bir kurban ritüeli birebir aynı şekilde Altay Türklerinde görülmektedir. İskitler için, kurbanlık olarak domuz hariç birçok hayvan kabul edilmektedir.⁷⁷⁴ Massagetlerin ise sadece güneşe at kurban ettikleri kayıtlıdır.⁷⁷⁵ Kurbanda kan akıtılmaması hususu günümüz Sibirya bölgesindeki Türk ve Moğol soylu halklar arasında hala geçerli olan kurban kesme yöntemi ile yine bu halklar arasında üst düzey kimselere karşı uygulanan ölüm cezalarında kan akıtılmayan yöntemlerin uygulandığı bilinmektedir. Bu durum ruhun kanda olduğu inancıyla ilgili olup kan akıtmanın saygısızlık olacağı kabul edilmektedir.

Herodotos, İskitlerin diğer tanrılara bu şekilde kurban sunumu yaptıklarını fakat Ares için eni ve boyu üçer stad olan dörtgen alana ince dallardan oluşturulan demetler yığıldığını bunun da tepesine demirden bir palanın dikildiğini aktarmaktadır.⁷⁷⁶ Ona göre bu pala eski devirlerden kalma olup Ares'i simgelemektedir. Her İskit'in saygı duyduğu bu palaya diğer tanrılardan daha fazla at

⁷⁶⁹Herodotos, IV., s. 346 – 347.; Ahmetbeyoğlu, s. 69.

⁷⁷⁰Tüm Saka gruplarında örnekleri bulunan kılıç, ata, dağ, ateş, su, av gibi kültürlerin Eski Türk inancında bulunan doğa unsurlarının ruhu olduğu inanişından doğduğu ve Ural-Altay milletleri için ortak olduğu için her birinin açıklanmasına yer verilmeyecektir. Bknz: İnan, s. 1.; Kafesoğlu, 1987, s. 90.

⁷⁷¹Herodotos, IV., s. 318.

⁷⁷²Herodotos, IV., s. 318.

⁷⁷³Herodotos, IV., s. 318.

⁷⁷⁴Herodotos, IV., s. 319.

⁷⁷⁵Tarhan, s. 156.

⁷⁷⁶Herodotos, IV., s. 319.

kurban etmektedirler.⁷⁷⁷ Ayrıca Herodotos'un anlatımlarından İskitlerde insan kurban etmenin de ritüeller arasında olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre yine Ares için savaş esirlerinden her yüz tanesinden biri kan akıtılarak kurban edilmektedir.⁷⁷⁸ Bu kez önce kurbanın başına şarap serpilir; kafası kanın birikmesi için bir lenger üzerinde kesilir ve Ares'in kılıcı olarak görülen palanın üzerine dökülür.⁷⁷⁹ Herodotos, kurbanın geriye kalan bedeninden omuz bitiminden kesilen sağ kollarını kestiklerini ve havaya attıklarını ifade etmektedir.⁷⁸⁰ Eski Türkler arasında Asya Hunlarında da aynı şekilde savaş esirlerini kurban etme geleneği mevcuttur.⁷⁸¹

Cenaze törenleri olarak tüm İskitlerin, Kralî İskitler(Skoloti)'in geleneklerini uyguladığını aktaran Herodotos, İskit kağanı öldüğü zaman ilk olarak kare şeklinde bir mezar kazdıklarını, kralın naaşına tahnit işlemi uygulanarak vücudunun mumla kaplanarak naaşının arabayla hakim olduğu topraklardaki boylara kırk gün sürecek şekilde bir bir götürüldüğünü aktarmaktadır.⁷⁸² Uğradığı yerlerin ahalisi yüzlerini yırtarlar, kollarını çizerler, saçlarını kazırlar, bir kulak memesini keserler veya sol ellerine bir ok saplayarak yas tutarlardı.⁷⁸³ Bu şekilde bütün grupların yaşadığı mevkiler dolaştırıldıktan sonra İskit İmparatorluğu'nun en uzak bölgesi olan Gerrhos ülkesindeki açılan kurgana defnedilmektedir.⁷⁸⁴ Kurganın hazırlanışı hakkında ise şu bilgileri vermektedir: Kurganın zeminine çimen serilip naaş üzerine konur, ardından etrafına mızraklar saplanarak etrafına set yapılır, bunun üzerine tavan niyetine bir tabaka yerleştirilip daha üstüne sazlar serilir.⁷⁸⁵ Bu şekilde kurgan içersinde bir oda yapılırken diğer odalara cariyelerinden biri, sâkisi, aşçısı, uşağı, silahtârı, elçisi ve atları boğularak mezara konur.⁷⁸⁶ Herodotos ayrıca günlük yaşantısında ölen kişinin mezarına kullandığı her eşyadan birer adet yerleştirilmekte olduğunu gümüş ve bakır kullanmadıkları için bunların altından yapılmış olduğunu eklemektedir.⁷⁸⁷ Herodotos'un aktardığı İskitlerdeki yas töreni, defin şekli ve mezar yapısı Türk ve Moğollardaki yüğ törenlerinin ve kurgan yapılarının aynısıdır.

⁷⁷⁷Herodotos, IV., s. 319.

⁷⁷⁸Herodotos, IV., s. 319.

⁷⁷⁹Herodotos, IV., s. 319.

⁷⁸⁰Herodotos, IV., s. 319.

⁷⁸¹Roux, s. 67.; Hasanov, s. 653.; Bozkurt, 1995, s. 15.

⁷⁸²Herodotos, IV., 322 – 324.

⁷⁸³Herodotos, IV., 323.

⁷⁸⁴Herodotos, IV., 322.

⁷⁸⁵Herodotos, IV., 323.

⁷⁸⁶Herodotos, IV., 323.

⁷⁸⁷Herodotos, IV., 323.

Hunların, kurganlarına naaşıla birlikte öbür dünyada ihtiyacı olacağını düşündükleri değerli ve kişisel eşyaları, silahları ve cariyelerin konulduğunu bilinmektedir.⁷⁸⁸ Jordanes, Avrupa Hun Hükümdarı Attila'nın ölümü üzerine erkeklerin saçlarını kestiklerini, yüzlerini çizdiklerini, ozanlar ve savaşçıların Hun dilinde ağıtlar yaktıklarını ardından Attila'nın mezarının başında yemek yenildiğini ve düşmandan ele geçirilen silahların, işlemeli at koşum takımlarının, hükümdarlık sembolü olan eşyalar gibi değerli maddelerle birlikte defnedildiğini kaydetmektedir.⁷⁸⁹ Jordanes'e göre Attila'nın naaşı gizlice, gece defnedilmiş olup defneden kişilerin hepsi öldürülmüştür.⁷⁹⁰ Benzer örnek olarak Bilge Kağan'ın defnedildiği sırada erkeklerin aynı şekilde ağıtlarla birlikte yüzleri yırtmışlardır.⁷⁹¹ Marco Polo'dan edinilen bilgilere göre ise Moğollar arasında da benzer uygulamaların olduğu ortaya çıkmaktadır. Tıpkı İskitlerin krallarını Gerrhi'ye gömdükleri gibi Moğol İmparatoru Cengiz Han'a yakın olanlar ve onun soyundan gelenler Altay Dağı'na defnedilmektedir.⁷⁹² Moğol hanı ölünce en iyi cins atlarını ve naaşı taşıırken şahitlik edenleri hükümdara hizmet etmesi açısından öldürüp mezara koyduklarını belirtmektedir.⁷⁹³ Marco Polo burada bir söylenti olarak Moğol hükümdarı Möngü'nün cenazesi Altaylar'a gidene kadar 20.000 kişinin kılıçtan geçirildiğini aktarmaktadır.⁷⁹⁴

Herodotos, bir anma töreni olarak aradan bir yılın geçmesiyle birlikte yani ölüm yıl dönümünde İskit hükümdarı için, İskit ırkından olan en çok hizmet etmiş kişileri ve en iyi elli atını boğazladıklarından bahseder.⁷⁹⁵ Devamında ise bu cesetlere tahnit işleminin uygulanmasından sonra içlerine saman doldurulup diktiklerini, boylu boyunca kazıklara geçirdiklerini ve nihayetinde bunları mezarın çevresine bırakıp gittiklerini belirtmektedir.⁷⁹⁶ Aynı zamanda İskit hükümdarına yapılan bu defin tören ve ritüellerinin krala özgü olmadığını, İskitlerden herkese yapıldığını ifade etmektedir. Aynı uygulamaya Türk ve Moğollar arasında rastlanmakta olup Cengiz

⁷⁸⁸ Ahmet Taşağıl, *Bozkırın İlk İmparatorluğu Hunlar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020, s. 263.

⁷⁸⁹ Ahmetbeyoğlu, s. 118.

⁷⁹⁰ Ahmetbeyoğlu, s. 118.

⁷⁹¹ Roux, s. 226.

⁷⁹² Hasanov, s. 641.

⁷⁹³ Marco Polo, *Markopolo Seyahatnamesi*, C. I., Tercüman 1001 Temel Eser, 1979, s. 67 – 68.

⁷⁹⁴ Marco Polo, s. 68.

⁷⁹⁵ Herodotos, IV., s. 323.

⁷⁹⁶ Herodotos, IV., s. 323.

Han'a hizmet etsinler diye beylerin soyundan kırk erkek kırk kadın kurban edildiği bilinmektedir.⁷⁹⁷

İskitlerde dostluk için yapılan yeminler Herodotos'un anlatımına göre şu şekilde yapılmaktadır. Öncelikle sivri bir eşyayla delik açarlar ya da kılıçla çizerek kilden yapılmış bir kupanın içerisine ant içecek kişilerin kanları akıtılır ve şarapla karıştırılır.⁷⁹⁸ Ardından kaba kılıç, oklar, balta ve mızrak daldırırlar.⁷⁹⁹ Lucianos ise diyalog şeklinde kaleme aldığı eserinde İskit Toksaris'in ağzından aynı yemin şeklini ve arkadaşlığına verdikleri önemi dile getirmiştir.⁸⁰⁰ İskit ileri gelenleri kaptaki şaraptan biraz içerek ant içmiş olmaktadırlar. Hunlarda görülen bu uygulamanın bilinen ilk örneklerinden Hun kağanı Huhanye'nin, Çin elçileri ile yaptığı yemin töreni sırasında kutsal kılıcını önce şaraba batırdığı ardından Yüeçi kağanın kafatasından yapılmış kaseden şarap içtiği barış anlaması misal verilebilir.⁸⁰¹

İskitler arasında çok sayıda falcının bulunduğunu belirten Herodotos, söğüt dallarından fal bakarak gelecekte haber vermelerinden ve İskit kralının hastalığını tedavi etme⁸⁰² gibi görevlerinden Türk-Moğol kültüründe görülen şamanları akla getirmektedir. İskit şamanlar söğüt değneklerinden demetler oluşturarak yere yayıp buna bakarak gelecek hakkında kehanetlerde bulunmaktadırlar. Herodotos bu şekilde fal bakmanın İskitlere atalarından miras kaldığını eklemektedir.⁸⁰³ Ammianus Marcellinus'ta, Hunların bu şekilde sorgun ağacından oluşturdukları demetlerden aynı tarzda gelecek tahminlerinde bulduklarını aktarmıştır.⁸⁰⁴ En eski dönemlerden itibaren Türk kültüründe söğüt ve sorgun çubuklarından veya kürek kemiği gibi birçok maddeden gerçekleştirilen fal çeşidi bulunmaktadır.⁸⁰⁵

Son olarak farkın daha iyi anlaşılması için İskitler ile temel ritüelleri açısından oldukça farklı Perslerin inancı olan Zerdüştlüğe değinecek olursak Herodotos, Strabo ve Plutarchos gibi Grek yazarların eserlerinde verdikleri Persler ve

⁷⁹⁷Roux, s. 234 – 235.

⁷⁹⁸Herodotos, IV., s.

⁷⁹⁹Herodotos, IV., s.

⁸⁰⁰Lucianos, V., s. 163.

⁸⁰¹Abdülkadir İnan, "Eski Türklerde ve Folklorlarda "Ant", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 6. 4, 2017, s. 279 – 280.

⁸⁰²Herodotos, IV, s. 321.

⁸⁰³Herodotos, IV., s. 320.

⁸⁰⁴Roux, s. 69.

⁸⁰⁵Roux, s. 69

dinleri olan Zerdüştlük hakkındaki bilgilerden bunları iyi tanıdıkları sonucunu çıkarabiliriz. Aynı yazarlar Sakaların dinlerinin esaslarını da bildiğine göre Pers ve Sakaların aynı dine inandıklarını, en azından geçmişte böyle olduğuna dair bir rivayet aktarmaları gerekirdi. Diğer yandan Zerdüştlükteki tanrı adları, cenaze töreni, kurban ayini, dinî görevli olan magların ritüellerdeki yetkisi ve dinî törenlerde dahi toplumun sınıflarının gözetilmesi⁸⁰⁶ gibi birçok hususta antik Pers dinine dair bilgiler ile Sakaların dini tamamen farklıdır. Dinî inanç noktasında Persler ile Sakaların başka dinleri benimsedikleri ortadayken, hemen her dinde olan ortak noktalara odaklanıp Sakaları, Hint-Avrupa kavmi gibi gösterme çabası bilimsel bir yaklaşım değildir. Doğru sonuca ulaştıracığı kanaatinde olduğumuz Ural-Altay kavimlerinin dinî özellikleriyle ve onları oldukça az tanıyan Grek ve Latin kaynaklarının Sakalar ile karakterize ettikleri ayırt edici ve somut dinî öğelerin hemen hemen tümü özellikle Türk-Moğolların dinî unsurları ile ortaktır.

3. 6. Sanat

Sakalara ait olduğu düşünülen Esik Kurganı'ndaki yazının Türkçe okunması ve Sus ile civarında bulunan tuğlalar üzerindeki çivi yazılarını Mordtmann'ın Türkçe ile çözmesi gibi daha önceki bölümde değinilen konulara, çalışmanın kapsamını aşmaması için burada tekrar etmiyoruz. Onun yerine bölümün içeriğine de uygun olacak şekilde en eski dönemlerden günümüze kalan bir kültür unsuru olarak destanları ele alma niyetindeyiz. Ayrıca bölümün son kısımlarına doğru sanat bakımından Sakalar ile Türk kültürü arasında devamlılık arz eden hayvan üslubuna da değinilmiştir.

Birçok yazar Türklerin Alp Er Tunga'nın⁸⁰⁷ başından geçen olayları Türklerin ilk büyük destanı⁸⁰⁸ olarak görmüş ve adını ve fetihlerini Herodotos'tan öğrendiğimiz Saka hükümdarı Madyes'e dair olaylarla arasında benzerlikler⁸⁰⁹

⁸⁰⁶Herodotos, I., s. 75 – 78.; Strabo, Vol. VII., XV., s. 175 – 177.

⁸⁰⁷İran kaynaklarında Efrâsiyâb, Fransiyab, Frasiak gibi benzer isimlerle anılmıştır. Bknz: Zeki Velidi Togan, “Türk Destanının Tasnifi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III., Ankara 2002, s. 913.

⁸⁰⁸Mustafa Aksoy, “Destanlarda ve Tarihî Kaynaklarda Alp Er Tunga(Efrasiyab)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III., Ankara 2002, s. 997.

⁸⁰⁹Alp Er Tunga'nın ve Madyes arasındaki benzer noktalar şöyledir: 1-Turan ile Saka ülkesi coğrafya açısından çakışmaktadır. 2-Herodotos, Madyes yönetimindeki İskitler'in Kimmerleri Avrupa'dan sürdüklerini ve onları takiben Medya'ya, Filistin'i, Suriye'yi de alarak Mısır üzerine yürüdüklerini

kurarak Alp Er Tunga ile Madyes(As. Maduva)'in aynı kişiler olabileceğine dikkat çekmişlerdir.⁸¹⁰ Şehname'de, Turan'ın⁸¹¹ hükümdarı Efrasiyab(Tunga Alp) ile İran'ın hakimi Keyhüsrev(Med Kralı Kiyaksares)'in mücadeleleri neticesinde M.Ö. 625'te Alp Er Tunga'nın öldürülmesi destansı bir şekilde anlatılmaktadır.⁸¹² Fakat Togan'a göre Cyrus ve Darius'un Türkistan'a sefer düzenlediği dönemlerde burada Alp Er Tunga'nın oğulları Saka hükümdarı olarak halen hüküm sürmektedir.⁸¹³ Birçok yazar eski dönemlerden beri Alp Er Tunga'yı en eski Türk hükümdarı kabul etmekte ve birçok Türk devleti soyunu, hanedanını Alp Er Tunga'ya bağlamaktadır.⁸¹⁴

Herkesçe malum olduğu üzere Sakalara ait olduğu bilinen Şu Destanı'nda, destanın baş kahramanı “Şu” adındaki hükümdar ile İskender'in, Türkistan seferi münasebetiyle mücadelesi etrafında şekillenen olaylar aktarılmaktadır.⁸¹⁵ Bu kısa destanda İskender'in orada kalıcı olmadığına kanaat getiren Türkler, doğuya çekilmiş fakat Hükümdar Şu ile her bir Türkmen boyunu temsilen yirmi iki kişi yerinde yani Türkistan'da kalmıştır.⁸¹⁶ Bu yirmi iki kişiye İskender tarafında “Türk'e benziyor” manasında “Türk mend(Türkmen)” denilmiştir.⁸¹⁷ İskender ile bazı çatışmalardan sonra Hükümdar Şu ve Türkmen beyleri de çekilirken yanlarına iki kişi gelmiş ve doğuya çekilmeyi reddederek savaşmak istedikleri için bunlara “Kalaç” denildiği

aktarmaktadır. Bu fetihler neticesinde Sakaların 28 yıl sürecek olan hakimiyetlerini aktarmaktadır. Bknz: Herodotos, I., s. 60 – 61.; Togan, s. 168. Madyes'in fütühatına benzer olarak M.Ö. VII. Asırda Togan'ın aktarmasıyla Alp Er Tunga'nın da İdil Nehri'nden Kafkaslar'a ve Demirkapı vasıtasıyla Anadolu'ya girdiğini ve oradan İran ile Horasan'dan geçerek Buhara ve Çu havzasına yürüdüğünü aktarmaktadır. Bknz: Togan, s. 109. Dolayısıyla fethedilen coğrafya kısmen benzemektedir. 3-İkisinin de düşmanlarının tebaasına askerî eğitim vermesi ve düşmanlarının İran hakimi (Med Kralı Keyhüsrev veya Kiyaksares) olması. 4-Düşmanları tarafından sarhoş edilerek, ziyafet esnasında, pusuya düşürülüp öldürülmeleri diğer bir ortak noktalarıdır.

⁸¹⁰Taşgılı, 2015, s. 48.; Ercilasun, s. 47.; Togan, s. 166 – 167.; Karatay, s. 185.; Çandarlıoğlu, s. 16.

⁸¹¹Firdevsî'nin *Şehname*'sine göre İran'ın karşıtı olarak kullanılmış olup, Türkistan ile eş değer büyüklükte Türklerin Orta Asya'daki yurtları için kullanılmıştır. Perslerin ülkesi, İran; Sakaların ülkesi ise Turan'dır. Ayrıntılı bilgi için bknz: Bakır – Altıngök, s. 363.

⁸¹²Togan, s. 36.

⁸¹³Togan, s. 36.

⁸¹⁴Togan, s. 36.; Tuncer Baykara, “Türklüğün En Eski Zamanları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 370., 396.; Kafesoğlu, 2002, s. 424.; Çandarlıoğlu, s. 16.

⁸¹⁵Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 15.

⁸¹⁶Banarlı, s. 16.

⁸¹⁷Banarlı, s. 16.

aktarılmaktadır.⁸¹⁸ Destan, Sakalar ile doğrudan Türkmenler ve Kalaçlar arasında ilişki kurması bakımından önemli bir eserdir.

Herodotos'a göre İskitlerin 28 yıllık Asya hakimiyetinin ardından ülkelerine çekilirken, İskit kadınları uzun yıllar dönmeyen kocalarının yerine daha önce kör ettikleri köleleriyle evlenmişlerdir.⁸¹⁹ İskitler ülkelerine döndüklerinde ise bu "körlerin oğullarından" meydana gelmiş genç bir savaşçı grubuyla çatışmak zorunda kalmışlardı.⁸²⁰ Zaur Hasanov bu olaydan hareketle Köroğlu Destanı ile iki hikaye arasında yer, olayların geçtiği merkez, kör edilenin tâbi olması, kör edilen grubun isyan etmesi, isyanın halk hareketine dönüşecek şekilde yayılması, isyan başının "Kör Oğlu" olması, isyan edenlerin karşı tarafın kızlarıyla evlenmesi, isyanın başındakine gökten gönderilen kılıç, su ve denize kutsallık atfedilmesi gibi birçok öge bakımında ortaklıklar bulunduğu görüşündedir.⁸²¹ Fuzuli Bayat tarafından da bu hikaye, "körlük" öğelerinin her türlü varyantının bulunduğunu ifade ettiği Türk mitolojisi ile hatta doğrudan Köroğlu Destanı ile ilişkilendirilmiştir.⁸²²

Herodotos, Sakaların, ölüyle birlikte ona öbür dünyadaki hayatında lazım olacak olan eşyalarından birer tane kurganlarına koyduklarını belirtmiştir.⁸²³ Bu süs ve savaş eşyalarının üzerinde sık sık görülen at, geyik vb. bozkırda bulunan hayvanların birbirleriyle veya insanla hayvanın mücadeleleri gibi konuları betimleyen bu sanatsal tarza, "hayvan üslubu" adı verilmektedir.⁸²⁴ Emel Esin, Sakalara ait mezarlarda dağ keçisi ongununun bulunmasını Göktürklerdeki kağan soyunun damgası olması açısından ortak nokta olarak dikkat çekmektedir.⁸²⁵ A. I. Martinov ise başta savaş ve geyik sahneleri olmak üzere kaya resimleri bakımından İskit, Hun ve Türk sanatının ortak noktası⁸²⁶ ve devamı saymaktadır.⁸²⁷ Saka-İskitler ile Esik, Pazırık, Kul-Oba, Noin-Ula'da örneklerine rastlanan sanat ve zanaat eserlerindeki üslup, birçok yazara göre Hunlara miras kalmış olduğu kabul

⁸¹⁸Banarlı, s. 16.

⁸¹⁹Herodotos, IV., s. 294.

⁸²⁰Herodotos, IV., s. 294 – 295.

⁸²¹Hasanov, s. 328 – 329.

⁸²² Fuzuli Bayat, *Köroğlu: Şamandan Âşıka, Alptan Erene*, Akçağ Yayınları, 2003, s. 38.

⁸²³Herodotos, IV., s. 323.

⁸²⁴Nikolai Bokovenko, "Tagar Kültürü", *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 770.

⁸²⁵Emel Esin, "İç Asya'da Milattan Önceki Binyılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 739.; Ayda, s. 34.

⁸²⁶A. İ. Martinov, *Altay Kaya Resimleri Biçiktu Boom*, (Çev. Z. B. Özer), Ankara 2013, s. 9.

⁸²⁷Martinov, s. 418.

edilmektedir.⁸²⁸ Kurganlardan çıkan malzemelerin üzerinde hakim olan bu hayvan üslubu Sakalarla özdeşleşmiş bir sanat formudur. T. T. Rice, M. Rostovtzeff, Grousset gibi isimlerin Sakaların, Slav ve Hint-Avrupa milletlerinden olduğunu düşünmelerine rağmen Saka kurganlarındaki malzemelerden miras olan bu sanat üslubunun, Hunlar ve Göktürklerde de olduğunu kabul etmek durumunda kalmışlardır.⁸²⁹

S. I. Rudenko tarafından açılan Pazırık Kurganı'nda ortaya çıkan ve dünyanın bilinen ilk halısı olan "Pazırık Halısı", birçok araştırmacı tarafından İskit veya Pers, Türk ya da İran halısı olarak temelde iki farklı görüş çerçevesinde tartışılmıştır. Bu halının Jettmarr, Artamonov gibi daha birçok araştırmacı tarafından İskitlere ait olduğu savunulurken⁸³⁰ Rudenko'ya göre ise İskitler'e ait olup, İskitler'i de Hint-Avrupa kavmi kabul ederek Pazırık Halısı'nın, İranîler'in olması gerektiği sonucuna ulaşmıştır.⁸³¹ Fakat Pers halıları hayvan üslubu ile değil, bitki figürlerinin yer aldığı Mezopotamya ve batıya özgü desenlerden oluşmaktadır.⁸³² Ayrıca Pazırık'taki halının Türk halısı olduğuna dair en kuvvetli kanıt, Türk Düğümü⁸³³ olarak bilinen çift düğüm yöntemiyle dokunmuş olmasından ileri gelmektedir. Pers halıları olarak atfedilen İran halıları ise tek düğüm esasına dayanarak dokunmuştur. Diğer yandan İran'da eski dönemlerden beri halıcılık olmakla birlikte, bu halıların Ahemenişler devrindeki en ileri örneklerinin Pers egemenliğinde bulunan Mezopotamya uygarlıklarından elde edildiğini belirten Günaltay, bu tarz sanat işlerinin bizzat Persler tarafından yapılmadığını belirtmektedir.⁸³⁴

M. Rostovtzeff ise, İskit sanatının genel karakterinin aynı dönem Pers sanatı ile ilişkilendirilmeden açıklanamayacağı düşüncesindedir.⁸³⁵ Fakat bu ilişkinin ne olduğunu açıklamamaktadır. Diğer yandan Pers sanatı, mimarî ve heykel gibi yerleşik kültüre ait unsurlar çerçevesinde gelişmiştir. Ayrıca Pers kabartmalarında,

⁸²⁸Gumilev, s. 111 – 112.; Kafesoğlu, 2002, s. 523 – 524.; Halaçoğlu, s. 9.

⁸²⁹Rice, s. 20.

⁸³⁰Şevket Dönmez, "Pazırık 5. Kurgan Halılarının Işığında Geç Demir Çağı Anadolu – Orta Asya Kültürel İlişkileri Üzerine Yeni Gözlemler", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 0/16, 2003, s. 11.

⁸³¹Mustafa Aksoy, "Türk Adı, Türk Damgaları ve Halı-Kilim Tarihi", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 188, s. 40.

⁸³²Sergei I. Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia – The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*, (Translated by M. V. Thompson), University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1970, s. xxx.

⁸³³Dönmez, s. 11.

⁸³⁴Günaltay, s. 290

⁸³⁵Rostovtzeff, s. 60.

Sakalara özgü hayvan üslubuna dair bir ize rastlanmamaktadırlar. Kabartmalarda görüldüğü üzere yazıtlarda anlatılan Pers egemenliğine alınan milletlerin kralları sıraya geçmiş bir şekilde ve kendilerine özgü kıyafetleriyle tâbiyetlerini bildirmeyi beklemektedirler. Wiesehöfer, Pers sanatını, yerel sanat eserlerinin Grek kıyafetlerine olan özentisi ile Grek ve Roma resimlerinin sentezi olduğunu aktarmıştır.⁸³⁶

⁸³⁶Wiesehöfer, s. 55.

SONUÇ

Türkistan coğrafyasından dünyaya yayılan Sakalar, yurt edindikleri coğrafyalar münasebetiyle Çin, Hint, İran, Urartu, Asur, Grek ve Latin kaynaklarında çeşitli isimlerle yer almışlardır. Bunlar arasında en çok bilinenleri Pers kitabelerinde yer alan “Saka” etnonimi ile Grek yazarlar tarafından kullanılan “İskit” adıdır. Başta antik kaynaklar olmak üzere birçok eserin, bu isimleri, kullanım biçimleri itibariyle bazen eş anlamlı bazen bir grubunu kastettikleri görülmüştür. Diğer yandan yine antik yazarların bu isimleri, geniş ve dar anlamlarda kullandıkları gibi yaşam tarzlarını niteleyecek şekilde sosyolojik ve siyasi olarak kullanmaları sebebiyle daha antik kaynaklar düzeyinde birçok anlam karmaşasının oluştuğu görülmüştür. Bu durum modern araştırmacıların, çoğu zaman tüm antik eserleri bir arada değerlendirmeyerek kasten veya bilgi yetersizliğinden dolayı bütüncül olarak yaklaşmadığı için Saka ve İskit adlarının yalnızca birkaç şekildeki kullanımlarına bakılarak birçok farklı kapsamda isim tartışması yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda isim konusunda da olduğu gibi coğrafya bakımından da Sakalara bütüncül olarak yaklaşılmamıştır. İskitler olarak sadece Karadeniz’in kuzeyine göç eden Sakalar esas alınmış olup, diğer Saka grupları hakkında kısıtlı değerlendirmeler yapılmıştır. M.Ö. VIII. Yüzyılda merkezleri olan Türkistan’dan bir kavimler göçü neticesiyle ilk göç eden Saka grubu Pers kaynaklarına göre “Saka Tiay Paradraya” ve Grek yazarlara göre esas itibariyle Tuna ile Don nehirleri arasını yurt edinmiş olan ve “İskit” olarak adlandırılan gruptur. “İskitler” adıyla Batı literatüründen yayılan bu ad genel bir isim olduğu düşünülerek Tuna’dan Çin’e kadar tümüne birden atfedilmiş ve “Saka” ismiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Oysa İskitler, Sakaların sadece batıya göç eden bir koludur. Yaklaşık olarak M.Ö. II. Yüzyıla kadar Türkistan coğrafyasında kalan diğer iki Saka grubu olan Saka Haumavarga ve Saka Tigrakhauda’nın ise, Doğu ve Batı Türkistan’dan güneye yöneldikleri anlaşılmaktadır. Bu Türkistan Sakalarının, M.Ö. I. Yüzyıla doğru İran’ın kuzey doğusunda baskı kurarak İran platosuna kadar egemenlik alanlarını genişletmiş oldukları görülmektedir. Fakat bozkırın doğu ucunda Hunların, Yüecileri üç aşamada batıya sürmeleriyle birlikte Sakaların üzerine yürüyen Yüecilerin, tekrar bir kavimler göçü başlatmış olduğu söylenebilir. Hunlara yenilen Yüeciler, Sakaları ilk olarak Tanrı Dağları’nın batı kısmı ile Issık Göl arasında yaşadıkları yurtlarında batıya sürmüşlerdir. Batı Türkistan ve Sogdiana’ya yerleşen Sakalar, Yüecilerin ikinci kez

batıya göçü sebebiyle burayı da onlara bırakmak zorunda kalmışlardır. Sakaların, Yüceci baskısı nedeniyle Bactria'ya girmesi ve burada bulunan Greco-Bactrian Krallığı'nın yıkılmasına neden olması ise Çin ve Grek kaynaklarının Sakalar hakkında verdiği bilgilerin doğruluğunun tespit edilmesi açısından önemlidir. Bu dönemden sonra Sakalar, Çin kaynaklarından da anlaşıldığı üzere İran'ın doğusundan kademeli olarak Hindistan'ın kuzey ve batı kesimlerine inerek burada bulunan Grek şehir devletleri gibi otoriteleri ortadan kaldırarak buralarda şehir devletleri şeklinde hakimiyetlerini tesis etmişlerdir. Güçlü oldukları dönemlerde Hindistan içlerine kadar egemenlik sahalarını genişletmiş oldukları anlaşılmaktadır. Yerli Hint hanedanları ile mücadeleleri sırasındaki savaşçılıkları ve konar göçer yaşam tarzları ile Hint kaynaklarında da yer almışlardır.

Sakaların menşei hakkında ileri sürülen görüşlerin ilk İskit kurganlarının ortaya çıktığı 17. Yüzyıldan günümüze kadar yazılan araştırma eserlerini ele alarak değerlendirdiğimizde bunları, Hint-Avrupa, Slavlık ve Ural-Altay şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Bu görüşleri savunan araştırmacıların iddialarını, ileri sürdükleri kanıtlarla birlikte dil, din ve fizyonomiye başlıkları altında değerlendirdiğimiz takdirde Hint-Avrupa ve Slavlık görüşlerinin ikna edici olmadıkları açıktır. Bu iddialara göre, Hint-Avrupa görüşünü dil temelli savunan araştırmacılar ilk olarak 17. Yüzyıl gibi çok erken tarihte İskit kazılarına en kısa zamanda ulaşabilen ve İngilizlerin kökenleri üzerine çalışan araştırmacılar oldukları görülmektedir. Onların tespitlerine göre “İskoç(Scoti)” ve “İskit(Scyth; Scolot)” ile “Sakson” ve “Saka” gibi kelime benzerlikleri, Sakalar'ın menşeiini tayin etmek için yeterlidir. Bu görüşe aynı zamanda Anglo-İsrailite adı da verilmekle birlikte, Avrupa halklarının kökenlerinin İsrail'in kayıp on kabilesinden ikisi olduğu iddia edilen Saka ve İskitlerden ileri geldiği iddiasındadır. Bu aceleyle dile getirilmiş görüşü belirten araştırmacıların yeterli bilginin ellerinde olmadığı, 17. Yüzyıl gibi çok erken bir dönemde dile getirilmesinden kaynaklandığı ortadadır. Saka ve İskitleri ayrı iki kavim olarak ele almaları bir yana, İskitlerin, İsrail ile bağlantısını da sadece Mısır'a kadar ilerlemelerine dayanarak kurmuşlardır. Bugün bu görüş bilim camiası tarafından zaten kabul edilmemektedir. Dil üzerinden menşei tespit eden diğer bir grup İskit dilinden kalan kelimeleri Osetçe ile açıklama yöntemini benimsemiştir. Bu iddiayı meşhur eden ve kendisi de etnik olarak Oset olan V. I. Abaev'dir. İskit dili ile Osetçe arasında ortaklık kurma çalışmaları ondan daha önce de yapılmış olup az sayıdaki kelimelerinin benzeştirilmesi esasına dayanmaktadır. On kadar kelime ile

iki dil arasında kurulan söz konusu ortaklık, yeryüzündeki en alakasız herhangi iki dil ile denk gelecek kadardır. Ayrıca bu kelimeler, Osetçe'nin mensup olduğu tüm Hint-Avrupa dil ailesine özgü kurallarla örtüştüğü takdirde, bu dikkate alınabilir bir benzerlik olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda bu kadar az bir delil ile İskit dilini, Hint-Avrupa dil ailesine dahil etmek için sadece kelime benzerlikleri yetmemekle beraber ayrıca dilin gramer yapısından, sözcük dizilimine kadar bir dil ailesine dair ortak özelliklerin tümüyle uyuşması gerekir –ki Abaev, linguistik açıdan böyle bir delil sunamamıştır. İskit dilini, Hint-Avrupa addeden başka bir grup araştırmacı ise antik Grek yazarlar tarafından yine kendi dillerine göre değiştirilmiş/uyarlanmış olan şahıs ve yer isimleri gibi dolaylı yoldan elde ettikleri özel isimlere çeşitli açıklamalar getirmektedirler. Öncelikle bu özel isimlerin Grek yazarların çoğu zaman yaptığı gibi değiştirilerek kaydedilmesi durumunun göz ardı edilmesi bir yana, sadece şahıs isimleri ile köken tayin edilecek olunursa, günümüzde dahil olmak üzere birçok makam, şahıs gibi isimleri iletişim içerisinde olduğu milletlerle alışveriş içerisinde olan Türklerin durumu hayli vahimdir.

Hint-Avrupa görüşünü savunan yazarlar arasında dinî unsurlara yönelik kanıtlar ileri sürenler, Sakalar'ın tanrı adlarını yine yukarıda bahsedilen yöntemlere benzer şekilde Hint-Avrupa dillerinde açıklamışlardır. Sadece Herodotos'un bahsettiği bu tanrı isimlerini açıklarken Herodotos'u oldukça geçerli kaynak olarak görmektedirler, ancak ritüeller ve törenler gibi bazı hususlarda uyuşmadıkları noktalarda ise Herodotos'un dil bilimci olmadığını veya İskitlerin dinlerini başkalarından dinlediği için çok iyi bilemeyeceği yönünde çıkarımlar yapmaktadırlar. İlginçtir ki, bu araştırmacılar başta Herodotos olmak üzere diğer Grek ve Latin yazarlar tarafından eserlerinde yer verilen ritüeller ve diğer dinî uygulamalar hakkında ifade ettiklerinin bir kısmını görmezden gelmektedirler. Örneğin Saka gruplarının tamamında görülen, aynı zamanda Ural-Altay kavimlerine özgü olan kurgan kültürüne hiç değinmemişlerdir. Oysa Sakaların sadece kurgan kültüründen dahi yaşam felsefeleri ve inanç sistemleri gibi manevi düşünce yapılarından, günlük hayatta kullandıkları eşyalar gibi kültürel kalıntıları sayesinde maddi dünyalarına kadar birçok açıdan bilgi edinmek mümkündür. Ayrıca Herodotos'un sadece İskit olarak anılan batıdaki Saka grubu için aktardığı dinî bilgileri tüm Sakalara atfederek doğru olmayan genelleştirmeler yapmaktadırlar. Bu görüşü savunanlar, Hint-Avrupalıların o dönemdeki temsilcisi olarak gördükleri Persler ile İskitleri, yalnızca, tanrı panteonu ve bazı ritüeller çerçevesinde

değerlendirerek aynı inançtan olduklarına kanaat getirmişlerdir. Bu araştırmacılar tarafından toplumların din değiştirme ihtimalleri göz ardı edildiği gibi; aynı dine inanan her iki milletin, aynı ırktan olmama olasılığı da dikkatlerinden kaçmıştır. Diğer Saka gruplarında farklı dinlerin görülmesine rağmen tüm Sakaların aynı inançtan sayılması da açıkcası yeteri kadar üzerine düşünülmediğini akla getirmektedir. Örneğin Herodotos'un kaydettiklerinden Saka Tyaiy Paradraya(İskitler) grubunun çok tanrılı bir dine inandıkları kanısını oluşturmakla birlikte, Aral ile Hazar arasında yaşadığı kaydedilen fakat genellikle Batı Türkistan içerisinde hareket eden Saka Tigrakhauda(Massagetler)'nin ise tek tanrıya inandıklarını görmezden gelmişlerdir. Aynı zamandan birçok araştırmacı tarafından Hindistan'a inen Sakalar(Hint-İskitler) -ki Saka Haumarvarga ile birlikte Saka Tigrakhauda grubunun birlikte olma ihtimali de mevcuttur- Budizm'i, Hindistan'a getiren ve burada asırlarca kalıcı olmasını sağlayanlar olarak görülmektedirler. Dolayısıyla özellikle Hint-Avrupa görüşünü savunan araştırmacıların dine dayalı çıkarımları oldukça zayıftır. Ayrıca Ural-Altay görüşünü savunanlar tarafından Sakaların bazı tasvir ve görsel verilerine dayanarak ileri sürdükleri Moğol fizyonomisinde olduğu yönündeki tezleri ise, Hint-Avrupa görüşündekiler tarafından ikna edici bir şekilde çürütülemediği olup; çevresel etmenlerden kaynaklandığı noktasına indirgenmeye çalışılmıştır. Bugün genetik olduğu açık olarak bilinen çekik göz ve çıkık elmacık kemikleri gibi dış görünüş özellikleri bu görüşü destekleyenler tarafından ele alınmamış olduğu görülmektedir.

Slavlık görüşünü savunan yazarların sayıları, geçen dönemler boyunca iyice azalmış olmakla birlikte iddiaları da sistemli ve etkili olmaktan uzaktır. Bu görüşü savunanlar arasından neredeyse her bir yazar birbirinden farklı iddialarda bulunmuştur. Bunlar bazı sanat eserlerindeki İskit figürlerinin giyim tarzlarını Rus köylüsü ile benzeştirmiş; İskit dilinden kalan kelimeleri Slavca ile açıklamayı denemiş ve genellikle İskit kurganlarının günümüz Rusya'sının hakim olduğu bozkır kuşağı boyunca ortaya çıkmasından dolayı İskitlerin, Slav olması gerektiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca en azından İskitler'in içerisindeki bazı boyların konar göçer olmadıklarını bunların Slavlar gibi çiftçi olduklarımdile getirmişlerdir. Söz konusu İskit boylarının gerçekte çiftçi olmadıklarını son bölümde anlatmaya çalışmış olmakla birlikte, bu boyların tarımla uğraştıkları için Slav olması gerektiği iddiası neye dayanmaktadır, anlamış değiliz. O coğrafya da her tarımla uğraşan kavmin Slav kabul edilmesi veya çiftçiliğin, Slavlara özgü bir nitelik olduğu düşüncesinden yola

çıkılması oldukça yanlış bir düşüncedir. Aynı zamanda genellikle bu görüşü savunanlar antik kaynakların “İskit” kavramını kullanım şekillerinden sadece sosyolojik tanımını ele alıp, diğerlerini göz ardı ederek -örneğin Herodotos’un kuzeydeki, Rusya’daki veya Avrasya’daki tüm halklara genel bir isim verdiklerini belirterek- ismi etnik bağlamının dışında ele almışlardır. Birinci bölümde açıklandığı üzere İskit kavramı bir kralın veya hanedanın adıyla değil, tıpkı diğer Ural-Altay kavimlerinde de sık sık görüldüğü gibi önce etnik bir birlikteliği, ardından boy yapısına özgü olarak devletleşme sürecini tamamlamasıyla beraber siyasi bir anlam kazandığı ifade edilmiştir.

Ural-Altay görüşünü savunan yazarların eserleri genellikle Hint-Avrupa görüşünü savunanlara göre geç dönemde ortaya çıkmış olsa da, İskit dilinden kaldığı iddia edilen ikincil ve hatta üçüncül kaynaklardan elde edilen aynı kelimelerin, Türkçe ve Moğolca gibi Ural-Altay dillerinde de açıklandığını göstermeleri bakımından oldukça önem arz etmektedir. Aynı zamanda Dravid dillerini çalıştıran araştırmacılar tarafından ortaya konulduğu gibi İskit dilleri, tüm dil kurallarıyla birlikte Ural-Altay dil ailesine özgü kurallar ile örtüşmekte olduğunu filolojik kanıtlarla birlikte bilimsel bir temelde açıklamışlardır. Ayrıca Sakalara ait Esik kurganında bulunan gümüş tas üzerindeki Esik yazısının ve Sus civarında tuğlalar üzerindeki yazının Türkçe okunması, Sakaların dili ile Ural-Altay dilleri arasında ortaklık kuran araştırmacıların ileri sürdükleri delillerin daha bilimsel ve ikna edici olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Sakaların, Ural-Altay grubuna ait bir kavim olduğunu düşünen araştırmacılar, Türk mitolojisi ile İskit panteonu arasında ve ayrıca tanrıların isimlerinin açıklanması gibi konularda Hint-Avrupa görüşündeki araştırmacılardan aşağı kalmadıkları gibi kurgan kültürü esasına dayanan Saka dini ve kültürüne açıklık getirmeleri noktasında ise oldukça yerinde tespitler ileri sürmüşlerdir. Ayrıca Sakaları, Ural-Altay kavimleri ile fizyonomisi açısından da değerlendiren bu gruptaki yazarlar Hippocrates’in tasvirleri, Pers kabartmaları ve çeşitli arkeolojik malzemelere dayanarak az sakal, çekik göz, sarı ten rengi gibi fiziksel özellikler nedeniyle başta Moğol olmak üzere Başkurt, Kırgız, Nogay ve çeşitli Fin kabileleri ile ortaklıklar kurmaktadır.

Son bölümde de görüleceği üzere antik kaynakların, Sakaların kültürel özelliklerine dair verdiği malumatları idarî, sosyal, askerî, iktisadî yapılar ile din ve sanat başlıkları bakımından Ural-Altay grubundan, özellikle Türk ve Moğollar ile oldukça benzer oldukları görülmüştür. Aynı zamanda yukarıda bahsedilen ilgili

başlıkların, genellikle son kısımlarında, Hint-Avrupa görüşünü savunanların Sakalar ile aynı soydan kabul ettiği Perslerin kültürel özellikleri ile karşılaştırarak oldukça farklı iki kültür dairesine ait oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre Sakalar idarî başlıkta; yönetici hanedan isminin mahiyeti ve geçirdiği süreç, merkez coğrafyasının Türkistan olması ve Türkistan adının Sakalar ile ilişkisi, hakimiyet anlayışı, hükümdarın yetkilerinin töre tarafından belirlenmesi, hükümdar eşlerinin yönetme yetkisi, devlet yapısındaki ikili teşkilat, yönetimin temellerinin boy organizasyonu esaslı oluşması, mağlup edilene karşı uygulanan egemenlik hukuku gibi noktalarda Türk-Moğol kültürüyle aynılıkları tespit edilmiştir. Sosyal yapı başlığında ise bozkır tipi oğuş-urug-boy-bodun-il şeklindeki sosyal düzen, yaylak-kışlak hayatı, az sayıda da olsa bozkır şehirlerinin mevcudiyeti, keçeden yapılmış arabalı çadırlar, konar göçerlik, toplumsal statü, giyim kuşam, kölecilik kavramı gibi hususlarda Türk-Moğollar ile aynılıkları değerlendirilmiştir. Askerî yapı olarak paralı askerliğin bulunmaması, ordu-millet anlayışı, kadınlarında savaşçı olmaları, denizci olmamaları, silahları, ordu yapıları ve savaş taktikleri ile Türk-Moğollar'dan örneklerle bağdaştırılmıştır. İktisadî yapı başlığında Sakaların ekonomisinin temelini hayvancılık oluşturmakla birlikte besledikleri hayvanlar ve tükettikleri gıdalar bakımından Türk-Moğol kültür dairesi ile benzerlikleri açıklanmıştır. Din başlığında ise İskitlerin çok tanrılı olmadığı ve bunların kült olma ihtimaliyle birlikte açıklanmış olup aynı zamanda kurgan kültürü ve kurban, ağıt, defin, yemin törenleri gibi birçok ritüeller açısından Türk-Moğollar ile aynı özelliklere sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak sanat başlığında ise Türklüğün eski dönemlerinden beri kabul edilen ve birçok Türk devletinin hükümdar soylarının dayandırıldığı Alp Er Tunga ile Saka hükümdarı Madyes'in aynı kişi olduğu görüşleri, Sakaların Şu Destanı ve Türkler ile ilişkisi ve de Herodotos tarafından aktarılan İskitlere dair bir anekdotla Köroğlu Destanı'nın uyduğu benzer noktalar bir arada değerlendirilmiştir. Aynı zamanda bu bölümde Saka sanatında görülen hayvan üslubunun mirasçısı olan Türkler ile alakası ortaya konulmuştur. Bu altı başlıkta Sakaların kültürel özelliklerinin Hint-Avrupa ve Slavlık teziyle olmadığı kadar Ural-Altay kavimlerinin bütünüyle uyduğu ve özellikle Türk ve Moğol kültür dairesi ile oldukça fazla ortak noktalarının olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle Sakaların ana unsurlarının Türk-Moğol boylarından teşekkül ettikleri ve geri kalanının ise Ural-Altay kavimlerinin diğer boyları ile dönemsel ve mekansal olarak farklı yerel unsurlardan oluştuğu kanaatine varılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Antik Kaynaklar

Aeschylus, *Aeschylus*, (Translated by H. W. Smyth), Vol. II., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1926.

Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012.

Ammianus Marcellinus, *The History of Ammianus Marcellinus*, (Translated by C. D. Yonge), XXIII., London 1887.

Apollonius Rhodius, *Argonautica*, (Translated by R. Cresswell), Vol. IV., IV., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1912.

Appianos, *Appian's Roman History*, (Translated by H. White), Vol. II., XII., The Loeb Classical Library, London 1962.

Apuleius, *The Golden Ass*, (Translated by W. Adlington), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1947.

Aristophanes, *Aristophanes I: Acharnians, Knights, Clouds, Wasps*, (Translated by B. B. Rogers), Vol. I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1930.

Aristotle, *Aristotle's History of Animals*, (Translated by R. Cresswell), London 1887, (VI. – VIII.).

Arrianos, *The Anabasis of Alexander*, (Translated by E. I. Robson), Vol. I., The Loeb Classical Library, London 1967.

Dio Cassius, *Dio's Roman History*, (Translated by H. B. Foster), Vol. VI., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1955, (LI. - LIII.).

Dio Chrysostomas, *Dio Chrysostomas*, (Translated by J. W. Cohoon), Vol. I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1949, s. 108.;

Diodorus Siculus, *Diodorus of Sicily*, (Translated by C. H. Oldfather), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1967, (Vol. I. - III.).

Edmonds, John Maxwell, *Lyra Graeca*, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1952, (Vol. I. – II.).

Euripides, *Euripides*, (Translated by A. S. Way), Vol. I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1916.

Frontinus, *Stratagems, Aqueducts of Rome*, (Translated by C. E. Bennett, Mary B. McElwain), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1925, (I.- II.).

Ctesias, *History of Persia*, (Translated by L. Llewellyn – J. J. Robson), Routledge Classical Translations, London – New York 2010, (IV. – XII.).

Herodotos, *Tarih*, (Çev.: M. Ökmen), Hasan Ali Yücel Klasikleri Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

Herodotos, *The History of Herodotus*, (Translated by G. Rawlinson), Vol. IV., VII., London 1860.

Hesiod, *The Homeric Hymns And Homerica*, (Translated by H. G. Evelyn-White), The Loeb Classical Library, London, 1914.

Hippocrates, *Airs Waters Places*, (Translated by W. H. S. Jones), Vol. I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1957.

Homer, *The Iliad II*, (Translated by A. T. Murray), Vol. II., XIII., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1976.

Homeros, *İlyada*, (Çeviren: Azra Erhat, A. Kadir), Can Sanat Yayınları, İstanbul, Ekim 2008.

Horace, *The Odes of Horace*, (Translated by T. Martin), I., Philadelphia 1880.

Isocrates, *Isocrates*, (Translated by G. Norlin), Vol. II., The Loeb Classical Library, London 1939.

Josephus, *The Life Against Apion*, (Translated by H. St. J. Thackeray), Vol. I., The Loeb Classical Library, London 1926.

Justinus, *Epitome Of The Philippic History Of Pompeius Trogus*, (Translated by J. C. Yardley), Scholars Press, Atalanta 1994. (I. – II)

Ksenophon, *Anabasis On Binlerin Dönüşü*, (Çeviren: S. Ceviz), Parola Yayınları, İstanbul 2014.

Lucianos, *Lucian*, (Translated by A. M. Harmon), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1961, (IV – VI.).

Manetho, *Manetho*, (Translated by W. G. Waddell), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1964.

Mauricius, *Maurice's Strategikon*, (Translated by G. T. Dennis), Philadelphia 1984, (III – XII.).

Orosius, *Seven Books of History Against The Pagans*, (Translated by A. T. Fearl), Liverpool University Press, Liverpool 2010, (I – VII).

Ovidius, *Ovid: Tristia; Ex Ponto*, (Translated by A. L. Wheeler), The Loeb Classical Library, London 1939, (I – V).

- Philostratus, *Life of Apollonius of Tyana*, (Translated by F. C. Conybeare), Vol. II., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1912, (VII.-VIII.)
- Pindaros, *The Odes of Pindar: including the principal fragments*, (Translated by S. J. Sandys), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1915.
- Plato, *Laws*, (Translated by R. G. Bury), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1926, 1961, (Vol. I - II.).
- Pliny, *Natural History*, (Translated by H. Rackham), Vol. II., IV., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1967.
- Plutarchos, *Moralia*, (Translated by F. C. Babbitt), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1962, (Vol. II. – X.)
- Plutarchos, *Plutarch's Lives*, (Translated by B. Perrin), Vol. III., The Loeb Classical Library, London 1932.
- Polybios, *The Histories*, (Translated by W. R. Paton), Vol. II., IV., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1922.
- Pomponius Mela, *Pomponius Mela's Description of the World*, (Translated by F. E. Romer), I., The University of Michigan Press, 1988, (I. - III.)
- Ptolemaeus, *Ptolemy's Tetrabiblos or Quadripartite of Ptolemy*, (Translated by J. Wilson), II., London 1944, s. 62.
- Ptolemaeus, *The Geography*, (Translated by E. L. Stevenson), IV., New York 1991, s. 133 – 145.
- Quintus Curtius Rufus, *History of Alexander*, (Translated by J. Yardley), Vol. I., IV., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 2001.
- Seneca, *Ad Lucilium Epistulae Morales*, (Translated by R. M. Gummere), Vol. V., II., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1970.
- Sextus Empiricus, *Against The Logicians*, (Translated by R. G. Bury), Vol. II., I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1935.
- Strabo, *The Geography of Strabo*, (Translated by H. L. Jones), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1949, (Vol. I. – V.).
- Tacitus, *The Annals*, (Translated by J. C. Yardley), II., Oxford World's Classics, Oxford University Press, New York 2008.
- Tertullian, *Apology Minucius Felix*, (Translated by T. R. Glover, Gerald H. Rendall), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1977.
- The Puranas*, (der. Dharmic Scriptures Team), 2002.

Theophylact Simocatta, *The History of Theophylact Simocatta*, (Translated by M. Whitby, M. Whitby), Oxford University Press, New York 1986.

Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, (Translated by C. F. Smith), Vol. I., I – II., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1956.

Titus Flavius Clemens, *Clement of Alexandria*, (Translated by G. W. Butterworth), The Loeb Classical Library, London 1919.

Valmiki, *The Rámáyan of Válmíki*, (Translated by R. T. H Griffith), (Epub: Gutenberg.org, 2008) Canto: LIV.

Vyasa, *The Mahabharata of Krishna – Dwaipayana Vyasa*, (Translated by P. C. Roy), (Vol. II. – VII.)

Xenophon, *Anabasis*, (Translated by C. L. Browson), Vol. III., IV., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1992.

Xenophon, *Cyropaedia*, (Translated by W. Miller), Vol. I., I., The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1969.

2. Araştırma Eserleri

ABAEV, Vasily Ivanovich, ‘‘The Ossetes: Scythians Of The 20th Century’’, *The Unesco Courier: The Scythians Nomad Goldsmiths Of The Open Steppes*, 1976, s. 49.

AĞASIOĞLU, Firudin, *Etrusk – Türk Bağı*, Bakı 2011.

AHMETBEYOĞLU, Ali, *Attila'nın Sarayı'nda Bir Romalı: Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

_____, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.

_____, ‘‘Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler’’, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII. 1., 2003, s. 9.

AKSOY, Mustafa, ‘‘Destanlarda ve Tarihî Kaynaklarda Alp Er Tunga(Efrasiyab)’’, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III., Ankara 2002.

_____. ‘‘Türk Adı, Türk Damgaları ve Halı-Kilim Tarihi’’, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 188, s. 40.

ALLANA, G., *Bir Milletin Yaratıcısı Cinnah: Pakistan'ın Kurucusu Quaid – E – Azam Mohammed Ali Cinnah*, (Çev. A. E. Uysal), Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982.

ALKOV, Volodymyr, *History and Culture of Ukraine*, 2021.

- ARSAL, Sadri Maksudi, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.
- ARSLAN, Mahmut, “Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnameler”, *İstanbul University Journal of Sociology*, 1989, 3. 1., s. 231.
- ASLAM, Night, “Depiction of Buddha Image And Its Characteristic Features In Gandharan Art”, *Ancient Sindh Annual Reseach Journal*, 14. 1., 2016, s. 106.
- AŞAN, Muhammed Beşir, “Yesi ve Çevresinde Sakalar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 960.;
- BAKIR, Abdulhalik, – A. Altıngök, “Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan – İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26.2, 2011, s. 367.
- BAKIR, Abdulhalik, – Umut Badakoğlu, “Yüceçiler Ve Kökenleri Üzerine Düşünceler”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, S. 2., Aralık 2019, s. 125.
- BALFOUR, Edward, *The Supplement to the Cyclopaedia of India and of Eastern and Southern Asia*, 1858.
- BALGABAYEVA, Gaukhar Z., “The Role of Women in Military Organization of Nomads”, *International Journal of Environmental and Science Education*, 11.12, 2016, s. 5276.
- BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.
- BAŞKAN, Yahya, “XIV. – XV. Yüzyıl Kaynaklarında Pers ve İskit Kelimesinin Kullanımı”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 35., 2015, s. 3.
- BAYAT, Fuzuli, *Köroğlu: Şamandan Âşıka*, Alptan Erene, Akçağ Yayınları, 2003.
- BAYKARA, Tuncer, *Türk Adının Anlamı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1998.
- BAYKARA, Tuncer, “Türklüğün En Eski Zamanları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 370.
- BAYKUZU, Tilla Deniz, "Bir Hun Başkenti: T'ung-Wan Ch'eng", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6. 3, 2009, s. 110 .
- BAYNES, Thomas Spencer, *The Encyclopedia Britannica: A Dictionary of Arts, Sciences, And General Literature*, C. XXI. – XXII., 1890, s. 576.
- BAYPAKOV, K. M., “Sakaların Siyasi Tarihi”, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, (Çev. A. Kara), Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 54

- BAYRAKDAR, Mehmet, *Bilinmeyen Bir Türk Ulusu Kayaniler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Konya 2012, s. 25.
- BAZ, Ferit, “Herodotos’un Anlatımlarına Göre, İskitlerin Kimmerleri Takip Meselesi”, *Cedrus 4*, 2016, s. 59.
- BEDİRHAN, Yaşar, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Eğitim Kitabevi, Konya 2009.
- BEZER, Gülay Öğün, “Terken Hatun”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40., İstanbul 2011, s. 510.
- BOKOVENKO, Nikolai, “Tagar Kültürü”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 770.
- BOND, Edward A., *Russia At The Close Of The Sixteenth Century: Comprising, The Treatise "of The Russe Common Wealth" by Dr. Giles Fletcher; and The Travels of Sir Jerome Horsey, now for the first time printed entire from his own manuscript*, Hakluyt, 1856.
- BOSWORTH, Joseph, *A Compendious Grammar Of The Primitive English Or Anglo-Saxon Language, A Knowledge Of Which Is Essential To Every(...)*, Simpkin and Marshall, London 1826.
- BOZKURT, Fuat, *Türklerin Dili*, Eğitim Yayınevi, Konya 2012.
- _____, *Türklerin Dini*, Cem Yayınevi, 1995.
- BOZKURT, Gülnihal, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38, 1981, s. 100
- BURYAKOV, Y. F., “Eski ve Orta Çağ Dönemlerinde Büyük İpek Yolu Üzerindeki Orta Asya Türkleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III., s. 426.
- BUTLER, Alban, *The Lives of the Fathers, Martyrs And Other Principal Saints*, James Duffy, Dublin 1845.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.
- CAHUN, Leon, *Asya Tarihine Giriş: Kökenlerden 1405'e, Türkler ve Moğollar*, (Çev. Sabit İnan Kaya) Seç Yayın Dağıtım, 2006.
- CALDWELL, Robert, *A Comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian Family of Languages*, London 1856.
- CERNENKO, Evgenii Vasilevich, *The Scythians 700 – 300 BC*, Osprey Publishing, London 2012.
- CHAVANNES, Edouard, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, (Çev. Mustafa Koç), Selenge Yayınları, s. 263 – 264, 2007.

CLARKE, David L., “Analytical Archaeology”, *Analytical Archaeology*, Columbia University Press, 1978, s. 315. – 361.

CUNLIFFE, Barry, *The Scythians Nomad Warriors Of The Steppe*, 2019.

CZEGLEDY, Karoly, *Turan Kavimlerinin Göç’ü*, (Çev. G. Karaağaç), Turan Yayıncılık, 1999.

ÇAKAN, Varis, *Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları*, Binyıl Yayınevi, 2009.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, TDAV Yayınları, İstanbul 2003.

ÇAY, Abdulhaluk, - İlhami Durmuş, “Bozkırım Eski Toplulukları: Avrasya’da Saka Çağı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., s. 874

ÇELİK, Rıfat İlhan, “Oğuznamelerde Oğuz Teşkilatlanması ile İlgili Bilgiler”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi (1-5 Ekim) Uluslararası Sempozyum Bildirisi*, 05.10.2018, s. 663.

DAĞDEVİREN, Habibe Ceren, Moğollarda Aile ve Kadının Önemi, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2016, s. 70.

DANİLEOU, Alain, *A Brief History of India*, Simon and Schuster, 2003.

DEER, Jozsef, “İstep Kültürü”, (Çev. Ş. BAŞTAV), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 12. 1-2, 2017, s. 162, 173.

DEMİRAĞ, Yelda, Önyasya Dünyasında Kimmer ve İskitler, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 2003, s. 47.

DONALDSON, John William, *Varronianus: A Critical And Historical Introduction To The Ethnography Of Ancient Italy And To The Philological Study Of The Latin Language*, J. W. Parker And Son, London 1852.

DONUK, Abdülkadir, Eski Türklerde Devlet ve Teşkilâtı, *Doktora Tezi*, İstanbul 1978, s. 171 – 172.

DÖNMEZ, Şevket, “Pazırık 5. Kurgan Halılarının Işığında Geç Demir Çağı Anadolu – Orta Asya Kültürel İlişkileri Üzerine Yeni Gözlemler”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 0/16, 2003, s. 11.

DURMUŞ, İlhami, *İskitler(Sakalar)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008.

_____, “İskitlerin Kimliği”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara, 2002, s. 874.

_____, "Massagetler", *Bilig*, S. 3., Güz 1996, s. 87.

_____, "'Saka" Adı Üzerine", *Milli Folklor Dergisi*, 3. 19, 1993, s. 9.

EBERHARD, Wolfram, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbî Asya Halklarının Medeniyeti", *Türkiyat Mecmuası*, Ankara 1942.

EKEEV, Nikolai, "Altai Mythology, Epics and Medieval History" *The Journal of Eurasian Turkic Studies*, Vol. II., 2019, s. 77.

ELEKBERLİ, Faik, *Turan Uygarlığına Giriş: Turan Mefkûresi ve Tanrıçılık*, Astana Yayınları, 2020.

ELMALI, Murat, "A Silk Road Hero: King Chashtana." *Acta Via Serica*, 3. 2., 2018, s. 98.

EMİROĞLU Kudret, - Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Esin, Emel, "İç Asya'da Milattan Önceki Binyılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 739.

_____, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.

_____, *Milli Kültür Tarihi Safhalarına Bakış*, Sevinç Matbaası, Ankara 1977.

_____, *Türkistan Seyahatnamesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1997.

FRESSL, Johannes, *Die Skythen-Saken Die Urväter Der Germanen*, Kessinger Publishing, 1886.

GALİMZHANOV, Said, "The Archaeological Landscape of Tamgaly And Eshkiolmes Sansctuaries Religious Beliefs And Cult Ceremonies", *European Journey of Science and Theology*, 2018, s. 173

GANDASA, Kşatrapa, "Saka Halklarının Kökenleri", (Çev. K. Bozkurt), *Çar İskitler*, Selenge Yayınları, İstanbul 2008, s. 315

GAWLER, Colonel J. C., *Our Scythian Ancestors*, London, 1875.

GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı: XI. Yüzyıl: Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981.

GENT, John, *The Scythie Nations, Down to the Fall of the Western Empire*, Kessinger Publishing, 1870.

- GOLDEN, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev. O. Karatay), KaraM Yayınları, Çorum, 2006.
- GORDİLLO, Carlos Alberto Ríos, "Herodotus and The Histories: Accounts of Intercivilizational Contact", *Comparative Civilizations Review*, 85. 85, 2021, s. 107
- GÖKALP, Ziya, *Küçük Mecmua -II-*, Yeniden Ana. ve Rum. Yayinlari, 2011.
- GRAKOV, Boris Nikolaevich, *İskitler*, Selenge Yayınları, İstanbul 2008.
- GROTE, George, *History of Greece*, Vol. III., Boston 1852.
- GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.
- GUMİLEV, Lev Nikolayeviç, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.
- GÜNALTAY, Şemsettin, *İran Tarihi: Eski Çağlar'dan İskender'in Asya Seferine Kadar*, C. I., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- _____, "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat'î Zaferi", *Bellekten*, 1938, s. 347.
- GÜNAY, Ünver, - Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Ocak Yayınları, 1997.
- GUTSCHMID, A. V., *Geschichte Irans und seiner Nachbarländer von Alexander dem Großen bis zum Untergang der Arsaciden*, Tübingen 1888.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, "Türk Tarihi Üzerine Çalışmalar", *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 9.
- HAMEED, M., "Scythian Art in Gandhara: A Case Study of the so-called Gold Girdle from Pattan(Kohistan)", *Ancient Pakistan*, XXVI, 2015, s. 77.
- HASANOV, Zaur, *Çar İskitler: İskitler ve Eski Oğuzların Etno-Dil Özdeşleştirilmesi*, (Akt. İ. Topsakal), TDAV Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, "İskit ve Türk – Moğol Halklarına Ait Aynı Gelenekler", *Kültler ve Psikolojik Özellikler*, *Bellekten*, S. 288., Ankara 2016, s. 648 – 651.
- HAYİT, Baymirza, *Sovyetler'de Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*, TDAV, İstanbul 2000.
- HUNTER, Wiilliam Wilson, *The Indian Empire: Its Peoples, History, and Products*, Trübner, 1886.
- HUNTINGFORD, George Wynn Brereton, "Who Were The Scythians?", *Anthropos*, 5./6, 1935, s. 792.

HEBER, Reginald, Amelia Shipley Heber, *The Life Of Reginald Heber*, Vol. 1., Protestant Episcopal Press, London 1830.

HİND, Kathryn, *Scythians and Barbarians*, Benchmark Books, 2009, s. 19.

HİNGE, Arhus Von George, ‘‘Herodot zur skythischen Sprache: Arimaspen, Amazonen und die Entdeckung des Schwarzen Meeres’’, *Glotta*, 81, 2005, s. 86 – 90.

HOFFMAN, David, *Chronicles Selected From The Originals Of Cartaphilus, The Wandering Jew: Embracing A Period Of Nearly XIX Centuries*, Vol. II., London 1853.

HOWLETT, Thomas Rosling, *Anglo-Israel And The Jewish Problem: The Ten Lost Tribes Of Israel Found And Identified In The Anglo-Saxon Race*, Philadelphia, 1892.

HULSEVE, Anthony François Paulos, *China in Central Asia: The Early Stage: 125 B.C. - A.D. 23 - An Annotated Translation of Chapters 61 and 96 of the History of the Former Han Dynasty*, E. J. Brill, Leiden, 1979.

İNAN, Abdülkadir, ‘‘Eski Türklerde ve Folklorlarda ‘‘Ant’’, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 6.4, 2017, s. 279 – 280.

_____, *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.

_____, *Türkoloji Ders Notları*, Altınordu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2017.

JACOBSON, Esther, *The Deer Goddess Of Ancient Siberia: A Study In The Ecology Of Belief*, Brill, 2018.

JETTMAR, Von Karl, *Archiv Für Völkerkunde Or Herkunft Der Türkischen Völkerschaften*, 3, 1948.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.

_____, *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987.

_____, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, s. 43.

_____, ‘‘Tarihte ‘‘Türk’’ Adı’’, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 422.

KAMALOV, Ablet, ‘‘Uygur İmparatorluğu’’, *Türkler Ansiklopedisi*, C. II., Ankara 2002, s. 394.

- KARAKOÇ, Eren, Pers ve Greklerde Ordu, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 2014.
- KARASULAS, Antony, *Mounted Archers of the Steppe 600 BC – AD 1300*, Osprey Publishing, 2004.
- KAPLAN, Mehmet, “Oğuz Kağan – Oğuz Han Destanı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III., Ankara 2002.
- KARATAY, Osman, "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Anahatları Altın Orda Öncesi Dönem", *Karadeniz Araştırmaları*, 3, 2004.
- _____, Hırvat Ulusunun Oluşumu: Erken Ortaçağ'da Türk – Hırvat İlişkileri, *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları*, 2000.
- _____, *İran ile Turan: Eskiçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'yu Hayal Etmek*, Ötüken Yayınları, Ankara 2013.
- KENT, Roland G., *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon*, American Oriental Society, New Haven 1950.
- KHAZANOV, Anatoly Michailovich, *Nomads and the Outside World*, University of Wisconsin Press, Madison 1984.
- KİA, Ardi, *Central Asian Cultures, Arts, and Architecture: Inner Eurasia from Prehistory to the Medieval Golden Ages*, Lexington Books, 2014.
- KİEPERT, Heinrich, *Lehrbuch Der Alten Geographie*, D. Reimer, Berlin 1878.
- KOCA, Salim, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III., Ankara 2002, s. 38.
- KOÇAK, Kürşat, "Kuzey Kafkasya ve Kuzey Karadeniz'deki İskit Kurganlarının Ortaya Çıkışı", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 2015, 25., s. 73.
- KOÇSOY, Şevket, “Türk Tarihi Kronolojisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 38 – 39.
- KONUKÇU, Enver “Akhunlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 1311.
- KRİSHNAMURTI, Bhadriraju, “Dravidian languages”, *www.Britannica.com*, <https://www.britannica.com/topic/Dravidian-languages>, Erişim: 2.2.2022, §: 1.
- KURAT, Akdes Nimet, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1973.
- KUZMİNA, Elena Efimovna, *The Origin Of The Indo – Iranians*, Vol. III., Brill, 2007.
- LASSALLE, Charles, *Origin Of The Western Nations & Languages*, John Heywood, London 1883.

LERNER, J. A., "An Alan Seal", *Bulletin of the Asia Institute*, 19, 2005, s. 86. – 87.

LİGHr, Nathan, "History, experience and narration: novel accounts and multiplex stories", *History Making in Central and Northern Eurasia: Contemporary Actors and Practices*, [ed] Jacquesson, Svetlana, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2016, s. 152

LOHUIZEN-DE LEEUW, J. E. Van, *The "Scythian" Period: An Approach to the History, Art, Epigraphy, and Paleography of North India from the First Century B.C. to the Third Century A.D.*, E. J. Brill, Leiden, 1949.

LOBOTSKY, Alexander, and Nicholas Sims-Williams, "Scythian Elements In Old Iranian", *Indo-Iranian Languages And Peoples (Proceedings of the British Academy 116)*, Oxford, 2002, s. 189. – 190.

LUCKENBİLL, Daniel David, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, C. II., University of Chicago Press, Chicago 1927.

MAKHMUDOVİCH, Kuldashev Akram, "On The Problem Of Contacts Between Ancient Germanic And Turkic Peoples In Ancient Germanic Sources", *International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT)*, 2021, s. 200.

MALLORY, James Patrick, *In Search of the Indo-Europeans Language, Archaeology and Myth*, Thames & Hudson Ltd, 1992.

MARKO Polo, Markopolo Seyahatnamesi, C. I., Tercüman 1001 Temel Eser, 1979.

MARTİN, Thomas, *A Philological Grammar Of The English Language*, London 1824.

MARTİNOV, A. İ., *Altay Kaya Resimleri Biçiktu Boom*, (Çev. Z. B. Özer), Ankara 2013.

MCGOVERN, W. M., *The Early Empires Of Central Asia*, 1939.

MCLERNEY, Jeremy, *A Companion to Ethnicity in the Ancient Mediterranean*, Vol. 119., John Wiley & Sons, 2014.

MEMİŞ, Ekrem, *İskit'lerin Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1987.

MEYER, Eduard, *Geschichte Des Altertums*, J. G. Cotta, 1909.

MEYDAN, Cemal, Minara Guliyeva, Oğuz Türklerinde Giyim Kuşam: Dede Korkut Örneği" *UHAD Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 5., 2020, s. 171.

MİNNs, Ellis H., *Scythians And Greeks: A Survey Of Ancient History and Archaeology On The North Coast Of The Euxine From The Danube To The Caucasus*, Vol. 1., Cambridge University Press, Cambridge, 1913.

Moğolların Gizli Tarihi (çev. M. L. Kaya), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011, s. 206.

MORTDMANN, Andreas David, "Über die Keilinschriften zweiter Gattung", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*, C. XXIV., 1870, s. 77.

MÜLLENHOFF, Karl, *Deutsche Altertumskunde*, C. III., Weidmann, Berlin 1892.

NAİR, Kiran Krishan, *By Sweat and Sword: Trade, Diplomacy and War In Kerala Through The Ages*, Manohar Publications, 2013.

NEELIS, Jason, "Passages to India: Śaka and Kuṣāṇa Migrations in Historical Contexts", *On the Cusp of an Era (Art in the pre-Kuṣāṇa World)*, (Ed. D. M. Srinivasan), Leiden, Brill, 2007, s. 57 - 58.

NEUMANN, Karl Johann Heinrich, *Die Hellenen Im Skythenlande: Ein Beitrag Zur Alten Geographic, Etnographic und Handelsgeschichte*, Berlin 1855.

NIEBUHR, Barthold Georg, *A Dissertation On The Geography Of Herodotus, With A Map. Researches Into The History Of The Scythians, Getae And Sarmatians*, 1830.

NIKİC, Momir P., *Scythians: Scientific Genocide Other Scythians Riddles*, 2009.

O'CONNOR, Roderic, *A Narrative Of The Important And Interesting Events In The History Of Ireland, From The Invasion Of The Millenians To The Present Time*, Dublin 1858.

O'HART, John, *Irish Pedigrees: Or, The Origin And Stem Of The Irish Nation*, J. Duffy and Company, Dublin 1892.

OMAROV, Gani, Dosbol Baigunakov, and Gulmira Sabdenova, "The Deer In Iron Age Art In Central Asia: The Common Trends In Perception of Images", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 122, 2013, s. 270

ONAT, Ayşe, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2012.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Türk Sözüünün Aslı*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara, 2004.

ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu*, C. I., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

ÖGER, Adem, "Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri", *Electronic Turkish Studies*, 6.4., 2011, s. 234.

ÖNGEL, Hasan Basri, "Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21. 2., 2001, s. 192 – 193.

ÖZCAN, Emine Sonnur, *Kültür Tarihi Açısından İskit-Türk Aynılığı*, Selenge Yayınları, İstanbul 2016.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Ögedey Han”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34., İstanbul 2007, s. 21 – 22.

_____, Osman, “Sîstan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 37., İstanbul 2009, s. 274 – 275.

P’YANKOV, I. V., “Sakalar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., s. 928.

PARLATIR, İsmail, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", *Bellekten*, 47. 187, 1984, s. 808.

PAŞAOĞLU, Derya Derin, “Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rekteşür ve Şirin Mirzalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33. 56., 2014, s. 152.

PİNKERTON, John, *A Dissertation On The Origin And Progress Of The Scythians Or Goths: Being An Introduction To The Ancient And Modern History Of Europe*, John Nichols, London 1787.

PRİCHARD, James Cowles, *History Of The Asiatic Nations*, Sherwood, Gilbert, and Piper, London 1844.

PRİEST, Josiah, *American Antiquities, and Discoveries in the West*, Hoffman and White, 1834.

PRİNSEP, James, *Essays on Indian Antiquities, Historic, Numismatic, and Palaeographic, of the Late*, C. II. – III., 1858.

RAHİMİ, Ferhad, *İran Türklerinin Eski Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2010.

RAKHİMOVA, Gulnoza Kakhramonovna, “History of the Formations and Establishment of the Uzbek Language”, *International Journal on Integrated Education*, 4. 4., 2021, s. 26

RASONYİ, Lazslo, “Tarihte Türklük”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 503.

RAWLİNSON, Henry Creswicke, *The Persian Cuneiform Inscription at Behistun, Decyphered and Translated; with a Memoir on Persian Cuneiform Inscriptions in General, and on that of Behistun in Particular*, Royal Asiatic Society, John W. Parker, London 1846.

RİCE, Tamara Talbot, *The Scythians*, New York 1957.

ROSTOVTZEFF, Michael, *Iranian & Greeks In South Russia*, Facsimile Publisher, 1922.

- RUDENKO, Sergei I., *Frozen Tombs of Siberia – The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*, (Translated by M. V. Thompson), University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1970, s. xxx.
- SATPATHY, Binod Bihari, “Politico-Social and Administrative History of Ancient India”, *Age*, 38., s. 12.
- SAN, Oya, “Bazı Bulgular Işığında Anadolu’da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler” *Bellekten*, S. 239., 2000, s. 1.
- SANSONİ, Umberto, “The Shamanic-Ecstatic Hypothesis For The Alpine Rock Art Of Valcomonica”, *Art and Shamanhood*, 2014, s. 10.
- SERTKAYA, Osman Fikri, “Eski Türklerin Kağan Seçimi Üzerine Göktürk Yazıtlarındaki İki Ata Sözü”, *İlmî Araştırmalar: 8*, İstanbul 1999, s. 238.
- SEYİDOV, Mireli, *Azerbaycan Xalqının Soykökünü Düşünürken*, Bakü 2018.
- SCHMİDT, Erich F., *Persepolis I: Structures, Reliefs, Inscriptions*, The University of Chicago, Oriental Institute Publications, 68, 1955.
- SCHMİTT, Rüdiger, “SCYTHIAN LANGUAGE,” *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2018, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/scythian-language> (accessed on 10 April 2018). Erişim: 10.1.2022.
- SHAPOSHNİKOV, Alexander, “Scythian and Baltic-neighbours Or Relatives? The Land Of Budini-intermediate Homeland Of Common Baltic Ethnos”, *Lithuanian Journal of Anthropology (LJA)*, 2015, s. 1 – 13.
- SHRAVA, Satya, *The Śakas in India*, Vedic Research Institute, 1947.
- SHONOZAROVİCH, Yusupov Ahmadjon, “Beliefs And Religious Views Of The Sak Tribes”, *TJE-Tematics journal of Social Sciences ISSN*, 2021, s. 58.
- SMİTH, V. A., *Ancient and Hindu India The Oxford History of India*, Clarendon Press, Part I, Oxford 1920.
- SPİELMANN(ed.), Marion Harry, *The Magazine of Art*, C. IX., 1886.
- SULİMİRSKİ, Tadeusz, "Scythian Antiquities in Western Asia." *Artibus Asiae*, 17. 3/4, 1954, s. 282 – 283.
- SÜLEYMANOV, Olcas, *Az İ Ya*, (Çev. N. Seferoğlu), TDAV, İstanbul, 1992.
- SZEMERENYİ, Oswald, *Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian-Skudra-Sogdian-Saka*, Veröffentlichungen der Iranischen Kommission/Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, 1980.
- ŞENGÜL, Fatih, “Homeros’a Göre Kimmer Kavim Adı Etimolojisi”, *Karadeniz Araştırmaları*, 17, 2008, s. 41.

ŞENGÜL, Fatih, "Reinterpretation of Ötüken Yiş Expression in Orkhon Inscriptions", *Journal of Old Turkic Studies*, 5.2., 2021, s. 397.

TAİŞHAN, Yu, "The name "Sakā"", *Sino-Platonic Papers*, (Ed. V. H. Mai), 251, Philadelphia 2014, s. 1.

TANYU, Hikmet, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, LXXXI, 1968.

TARHAN, Taner, "İskitlerin Dîni İnanç ve Âdetleri", *Tarih Dergisi*, S. 23, s. 155.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Bozkırın İlk İmparatorluğu Hunlar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020.

_____, *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.

TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Simurg* Yayınları, İstanbul 1998.

THORDARSON, F., "ASB ii. Among the Scythians," *Encyclopædia Iranica*, 2/7, pp. 730-731, available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/asb-scythians> (accessed on 30 December 2012). §: 5.

TOGAN, Ahmet Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C. I., Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

TOGAN, Ahmet Zeki Velidi, *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlil)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982.

TOGAN, Ahmet Zeki Velidi, "Türk Destanının Tasnifi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. III., Ankara 2002.

TOGAN, Ahmet Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

TOMAR, Cengiz, "Radıyye Begüm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 37., İstanbul 2007, s. 387

TOMASCHEK, Wilhelm, *Kritik Der Ältesten Nachrichten Über Den Skythischen Norden*, Tempsky, Wien 1889.

TURNER, Sharon, *The History Of The Anglo-Saxon From The Earliest Period To The Norman Conquest*, Baudry's European Library, Paris 1828.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, *Türkler ve Kızılderililer Kızılderililer Türk mü? Atatürk'ün Son 20 Yılına Verdiği Büyük Araştırması*, Pegasus Yayınları, 2008.

WEBB, Edward, *Journal of the American Oriental Society*, C. VII., 1862.

WIESEHÖFER, Josef, *Antik Pers Tarihi*, (Çev. M. A. İnci), Telos Yayıncılık, İstanbul 2003.

WHEELER, James Talboys, *The Life and Travels Of Herodotus In The Fifth Century Before Christ*, Vol. II., Longmann, 2013.

WYBERGH, Walter, *A Commentary on Herodotus*, Franklin Classics, 2012.

YABLOSKY, Leonid Teodorovich, "Written Sources and the History of Archaeological Studies of the Saka in Central Asia", *History Of The Saka In Central Asia*, 1995, s. 195.

YEATMAN, John Pym, *The Shemetic Origin Of The Nations Of Western Europe, And More Especially Of The English, French, And Irish Branches Of The Gaellic Race*, London 1879.

YILDIRIM, Kürşat, "Doğu Türkistan'da Erken Saka Kültür Çevresi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Üçlemesi-1, Sayı: 206, İstanbul, 2013. s. 4.

YORULMAZ, Osman, *Geçmişten Günümüze Kanglı Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

_____, "Kazaklar ve Kazak Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 472.

ZEHTABİ, Muhammed Taki, – Ferhad Rahimi, *İran Türklerinin Eski Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

ZEKİYEV, Mir Fatih Z., "Ön ve Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz'in Kuzeyi, İdil – Ural ve Batı Sibirya'daki Eski Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. I., Ankara 2002, s. 624 – 627.

_____, *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, (Çev. A. Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

ZHİVKOV, Boris, *Khazaria in the Ninth and Tenth Centuries*, Brill, 2015.

ZEUSS, Johann Kaspar, *Die Deutschen und Die Nachbarstämme*, Bei Ignaz Joseph Lentner, München 1837.

ÖZGEÇMİŞ

Eğitim hayatına Evsin İlköğretim Okulu'nda başladı. 19 Mayıs İlköğretim Okulu ve 80. Yıl Cumhuriyet İlköğretim Okulu'nda eğitim-öğretime devam ederek 2010 yılında Kaş Merkez İlköğretim Okulu'ndan mezun oldu. 2014 yılında İsmet Koroğlu Anadolu Lisesi'nde ortaöğretimini tamamladı. Aynı yıl Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi'nde Tarih lisans bölümüne başladı ve 2018 yılında mezun oldu. 2019'da yine Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi anabilim dalında Prof. Dr. Osman Yorulmaz'ın danışmanlığında yüksek lisans tez çalışmalarına başladı.